

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ
LAW JOURNAL OF DONBASS

Випуск № 1(82) 2023

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Вітвіцький С. С. – ректор Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Заступник головного редактора:

Назимко Є. С. – перший проректор Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Відповідальний секретар:

Буга Г. С. – начальник відділу організації наукової роботи Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Відповідальний редактор:

Стецюк Р. І. – завідувач редакційно-видавничого відділення відділу організації наукової роботи Донецького державного університету внутрішніх справ, кандидат філологічних наук, доцент

Члени редакційної колегії:

Наджафгулієв Рафіг Іслам огли – начальник кафедри адміністративної діяльності органів внутрішніх справ Академії Поліції МВС Азербайджанської Республіки, доктор філософії з права, доцент (Азербайджанська Республіка); **Одажіу Ю. М.** – проректор Академії «Stefan cel Mare» МВС Республіки Молдова, доктор права (Республіка Молдова); **Бобкова А. Г.** – головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН, керівник Донецького регіонального наукового центру НАПрН України, заслужений юрист України; **Буга В. В.** – декан факультету № 4 ДонДУВС, кандидат юридичних наук, доцент; **Вапнярчук В. В.** – професор кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор; **Волобуєв А. Ф.** – професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Захарченко А. М.** – завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Зозуля Є. В.** – професор кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін факультету № 1 КННІ ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Клемпарський М. М.** – професор кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення факультету № 4 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Короткова Ю. М.** – професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 1 ДонДУВС, доктор педагогічних наук, професор; **Куракін О. М.** – заступник декана факультету підготовки фахівців для підрозділів поліції Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Лопатинська І. С.** – завідувач кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін факультету № 1 КННІ ДонДУВС, кандидат педагогічних наук, доцент; **Лоскутов Т. О.** – завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 2 КННІ ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Мердова О. М.** – завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2 ДонДУВС, кандидат юридичних наук, доцент; **Ніколенко Л. М.** – професор кафедри господарсько-правових дисциплін та економічної безпеки факультету № 4 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Одерій О. В.** – професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Петров Є. В.** – суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, доктор юридичних наук, професор; **Халимон С. І.** – головний науковий співробітник науково-дослідного відділу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, доктор юридичних наук, професор.

Збірник наукових праць «Правовий часопис Донбасу»

включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з юридичних наук
(спеціальність: 081 – Право) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409
(додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Донецького державного університету внутрішніх справ
(Протокол № 15 від 27.04.2023 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія KB № 25319-15259PP
від 25.11.2022 р., видане Міністерством юстиції України

Електронна адреса видання: lj.dnuvs.ukr.education

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 34(094)340.13.340.5

DOI 10.32782/2523-4269-2022-82-1-1-3-10

Стецюк Богдан Романович,
доктор юридичних наук, професор
(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2273-637X>

СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА В СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Статтю присвячено дослідженню судового прецеденту як джерела права в сучасній українській правовій системі. Особливо звернено увагу на теоретико-правові аспекти співвідношення позитивного та природного права. Наголошується, що важливими аспектами у вирішенні нагальних проблем, котрі постали перед сучасною правовою дійсністю, є використання потенціалу та розроблення відповідних механізмів для реалізації позитивного й природного права. Розглянуто аспекти у визначенні судового прецеденту як джерела права у співвідношенні із судовою практикою. Обґрунтовано твердження, що кожна окремо взята країна – член ЄС має свою специфіку під час визначення понять «судова практика» та «судовий прецедент», проте судовий прецедент у всіх країнах здебільшого має переконливу силу.

Ключові слова: джерело права, судовий прецедент, правотворчість, природне право, позитивне право, правова система.

Постановка проблеми. Сучасна правова система України перебуває у процесі усвідомлених фундаментальних змін, що виражається тісним зв'язком із процесами глобалізаційного характеру. Нинішні демократичні трансформації закладають в Україні основи модерної правової держави та сучасного громадянського суспільства, що потребує нового розуміння самої сутності механізму та інструментарію його правового регулювання. Водночас відбувається еволюція суспільно-політичних та соціально-економічних відносин у розвитку людської цивілізації, що має значний вплив на трансформацію сучасних правових систем. Зокрема, під впливом об'єктивних зовнішніх чинників романо-германська та англо-саксонська правові системи поступово починають утрачати свою ідентичність, що найбільше відображається на поширенні судового прецеденту як необхідного елемента еволюційного розвитку правової системи нашої держави. Ураховуючи особливості судового прецеденту як джерела права з можливостями більш оперативного реагування на зміну соціально-політичних умов, а також ураховуючи міжнародно-правову кон'юнктуру, до нього все частіше звертаються як до більш ефективного регулятора суспільних відносин, аніж до традиційного континентального права.

Проблеми щодо визначення місця судового прецеденту як джерела права в українській правовій системі є одними з ключових для сучасної вітчизняної юриспруденції та привертають увагу цілої низки україн-

ських теоретиків права. Проте, незважаючи на значну кількість наукових доробок зазначеної теоретико-правової проблематики, серед учених немає одностайності в питаннях щодо визначення місця та ролі судового прецеденту в системі джерел права України.

Історично склалося так, що розвиток вітчизняної правової системи сприяв утвердженню на теренах українських земель нормативістського підходу до праворозуміння, де нормативно-правовий акт став домінують в системі джерел права. На другорядні позиції відійшли такі джерела права, як правовий звичай, міжнародний договір, правова доктрина, а судовий прецедент у правових доктринах узагалі подавався як «чужорідний елемент» англо-американської правової системи. Проте сьогодні в Україні, як і в інших країнах романо-германської правової сім'ї, відбувається переосмислення значимості судового прецеденту у вигляді джерела правової системи. Незважаючи на те що судовий прецедент як традиційне джерело права не є характерним для вітчизняної правової системи, з причини відсутності регламентації окремих питань правового регулювання нормативістськими актами законодавства все частіше правова практика вимагає потреби теоретико-правового підґрунтя для застосування судового прецеденту як джерела права.

Піднята проблема водночас є актуальною як у зовнішньому, так і внутрішньому форматі. Зокрема, адап-

тація нашого законодавства до загальноєвропейських вимог, визнання державою обов'язковості прецедентних рішень Європейського суду з прав людини, а також прагнення реформувати вітчизняну правову систему за взірцем міжнародних норм права дають підстави стверджувати, що в системі джерел українського права судовий прецедент необхідно розглядати як основний елемент судової правотворчості.

Зазначене вказує, що під час проведення судово-правової реформи та остаточної інтеграції нашої держави до європейського співтовариства питання судового прецеденту як джерела права набуло особливої актуальності в українській правовій системі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дискусії стосовно проблематики визначення місця судового прецеденту як джерела права в країнах, що входять до романо-германської правової сім'ї, тривають уже давно. В останні десятиліття дослідження зазначеної проблематики стало традиційним не лише для зарубіжної юридичної науки, а й для української юриспруденції. Зокрема, серед українських учених можна зазначити науковий доробок Л. Бардаченка [1], Н. Бондаренко-Зелінської [2], О. Зайчука [3], П. Рабіновича [4].

Розкриття різних філософсько-правових підходів, що мають неабияке значення для осмислення окремих аспектів окресленої проблематики, ми бачимо в працях таких вітчизняних дослідників права, як Н. Гураленко [5], О. Костенко [6], С. Сливка [7].

Окремі теоретико-правові аспекти джерела права як явища в правовій реальності романо-германської правової сім'ї загалом висвітлюються в наукових працях українських дослідників Т. Анакіна [8], Б. Малишева [9], В. Москаленка [10].

Серед зарубіжних учених, котрі зробили вагомий внесок у дослідження судового прецеденту як складової частини систем джерел права в країнах романо-германської правової системи, заслуговують окремої уваги погляди Р. Дворкіна [11], Б. Кардозо [12], Л. Фуллера [13], О. Холмса [14].

Водночас, не применшуючи ролі та значимості доробків згаданих вище науковців, необхідно зауважити, що проблематика дослідження теоретико-правових аспектів судового прецеденту як джерела права в сучасній правовій системі України сьогодні не є достатньо вивченою.

Метою статті є аналіз сутності визначення теоретико-правових аспектів судового прецеденту як джерела права в правовій системі України.

Виклад основного матеріалу. Однією з основних сучасних тенденцій розвитку правової системи України є відхід від формального підходу, де конвенційне поняття права зводилося суто до сукупності правових норм, котрі відображаються як воля держави та, відповідно, забезпечуються примусовими санкціями. Сьогодні право не можна безапеляційно отожднювати та некритично зіставляти із законом, а треба визначати його через призму таких надпозитивних етичних комунікаційних регуляторів, як справедливість, моральність, правдивість, порядок.

Теоретично закон повинен узгоджуватися зі змістом такого розуміння права, в іншому разі він уважатися неправовим та узаконеним свавіллям і примхою законодавця, що в подальшому призводить до унеможливлення його дії. Можна погодитися з думкою окремих науковців, що механізм унеможливлення дії неправового закону ґрунтується на конституційному принципі верховенства права, а також на вченнях про та ієрархію

та різність джерел права [5, с. 52]. Саме конституційний принцип верховенства права найбільш повно розкриває сутність безпосереднього судового захисту основних прав і свобод людини, унеможливає свавілля державної влади та забезпечує єдність правозастосовної практики. Беззаперечно можна стверджувати, що принципи природного права виступають базовими орієнтирами фундаментального джерела позитивного права.

У сучасному глобалізаційному світі правова реальність настільки різноманітна та багатогранна, що в ній важко все передбачити та законодавчо закріпити. Між правовою нормою, що фіксується в законі, та юридично-життєвими винятками завжди буде залишатися розбіжність, котру необхідно буде усувати через модифікацію правової норми судовим рішенням. Відповідно, постає передумова самого адекватного переосмислення та визнання судового прецеденту як важливого джерела права.

Важливим теоретико-правовим аспектом є переоцінка багатьма сучасними провідними правознавцями поглядів на право, що сприяє суттєвим змінам у вітчизняній юриспруденції. Можна погодитися з твердженнями таких учених, як О. Костенко та С. Сливка, щодо необхідності подолання однобокості позитивізму та за допомогою методу синтетичного поєднання повинно зреалізуватися своєрідне взаємодоповнення позитивної форми й природно-правового змісту [6, с. 173; 7, с. 73].

Проте, незважаючи на зв'язок дійсності права з його позитивністю, воно лише тоді виражає істинність через власну правову сутність, коли у своєму змісті певним чином представлене природним правом. Позитивне право відображає ці відносини, які виникають у кожному конкретному суспільстві й державі та зумовлене розвитком суспільних відносин. Водночас позитивне право як обов'язково встановлена та захищена державою система норм поведінки формується не довільним порядком, а з обов'язковим урахуванням природних прав людини і громадянина. Зазначена вимога дає змогу констатувати, що позитивне право лише за таких обставин набуває якості захисної сили й неодмінної цінності та дає змогу вирішувати наболілі проблеми правової дійсності [3, с. 38]. Нехтування таким поєднанням у подальшому призводить до ускладнення практичної реалізації природних загальнолюдських ідеалів і цінностей, унаслідок чого така реалізація фактично стає неможливою. Тому одним з основних теоретико-правових аспектів є перегляд сталих уявлень про право у вітчизняній доктрині, що стосується усвідомлення самої сутності складного діалектичного взаємозв'язку позитивного та природного права.

Основними умовами вирішення нагальних проблем правової дійсності виступають, по-перше, максимальне використання потенціалу доктрин природного та позитивного права та, по-друге, науково обґрунтована аргументація розроблення конкретних механізмів для їх реалізації. На думку Р. Дворкіна, таке поєднання найбільш ефективно проявляється під час ухвалення судового рішення в особливо складних випадках. Зокрема, учений вказує, що в судових справах, де юридичні норми не можуть забезпечити однозначного рішення, судді мають правову змогу керуватися морально-етичним змістом правової системи. Проте автор зауважує, що такого плану судові рішення повинно ґрунтуватися не на суб'єктивних моральних міркуваннях, а на об'єктивних моральних принципах, котрі є базовими в правових інститутах відповідної спільноти [11, р.134–136].

Як стверджує С. Шевчук, за таких умов прецедентне право максимально виконує свою функцію в аспекті безпосереднього захисту природних прав людини. На думку автора, незважаючи на відсутність чи наявність відповідної конкретизуючої норми права, судді під час обґрунтування своїх рішень опираються не лише на позитивні форми, а й на принципи природного права, котрі відповідають моральним критеріям та необхідності правового регулювання в суспільстві [15, с. 46].

Водночас Н. Бондаренко-Зелінська зауважує, що правовий прецедент як джерело права сприятиме збільшенню кількості суб'єктів правотворчості та надаватиме гнучкості й динамізму всій правовій системі через розформалізацію джерел права [2, с. 23].

Із таким твердженням погоджується Л. Бардаченко, зазначаючи, що в сучасному правовому світі нічого кращого не вигадано, де б судова влада могла усувати та заповнювати прогалини в законодавстві. Водночас зауваживши, що основним недоліком судового прецеденту є уніфікація судових рішень, котрі можуть нести в собі різне тлумачення з одного й того ж питання [1, с. 12]. Із перевагами прецедентної системи права погоджується Л. Бардаченко, указуючи на її універсальність як основний аргумент у заповненні судовою владою прогалин у законодавстві, оскільки саме судовий прецедент конкретизує закони та заповнює прогалини в праві. Науковець вважає, що в українській правовій системі прецеденти у формі рішень Конституційного Суду України та Верховного Суду України можна визнати одним із джерел права. Проте вчений заперечує існування в Україні прецедентної системи права, обґрунтовуючи своє твердження неготовністю суспільства до її визнання через низький рівень довіри до суду.

Важливим аспектом у формуванні судового прецеденту як джерела права є створення належного правового механізму, котрий би міг відповідати об'єктивним закономірностям та потребам функціонування соціуму, де б система громадянського суспільства саморозвивалася й саморегулювалася. Забезпечення таких вимог можливо лише за умови поєднання в межах однієї правової системи різних форм права, серед яких особливе місце займає судовий прецедент.

На думку П. Рабіновича, сучасні тенденції побудови держави соціального типу вимагають загалом державно-юридичного регулювання гуманістичної, людиноцентристської дієвості, де створюються належні умови для вирішення конкретних юридичних справ з урахуванням конкретних особливостей кожної життєвої ситуації та індивідуальних інтересів суб'єктів правотворчості. Такий механізм правового регулювання, окрім забезпечення законності та обґрунтованості, дає можливість об'єктивно приймати справедливі судові рішення [4, с. 41].

Важливим теоретико-правовим аспектом щодо визначення судового прецеденту як джерела права є інтерпретація права не лише шляхом пошуку відповідної норми, встановленої законодавцем, але і його нормативно-правовий прояв за принципом креативного правотворення. Судовий прецедент у цьому разі визначається як результат самого процесу творення норми права. Опіраючись на сучасні методологічні підходи, можна стверджувати, що основною ознакою у застосуванні права є черговість переходу від аргументації, котра використовується в конкретній ситуації, до аргументації, котра стосується відповідної норми права. Головною метою такого переходу є спроба через інтерпретацію цієї норми зрозуміти її та відповідно до обста-

вин скоригувати її зміст, щоб забезпечити справедливе вирішення справи.

Заслугує на увагу твердження В. Погорілка, що акт судового тлумачення може під собою мати логічне підґрунтя тільки за умови трактування права як певних відокремлених і паралельно існуючих явищ, де діюча норма не створюється, а лише роз'яснюється. Проте, незважаючи на те що право міститься в різних правових джерелах, воно має ознаку єдності. Загалом його різні частини перебувають в ієрархічному підпорядкуванні, знаходяться в системній єдності та взаємно підтримують і доповнюють одна одну. Відповідно, будь-яка правова категорія має своє підґрунтя у котрійсь іншій правовій категорії. З огляду на це, можна констатувати, що сучасні юридичні форми позитивного права змістовно відображають природно існуючі моральні цінності сучасного суспільства. Учений наголошує, що в будь-якому застосуванні норми права законодавець свідомо залишає певне місце для індивідуальної творчості, де суддя творить право в межах, що є з'ясованими звичайними засобами герменевтики [16, с. 54].

Не менш важливим аспектом у визначенні судового прецеденту як джерела права є його співвідношення із судовою практикою. Загалом у континентальній правовій системі судовий прецедент функціонує паралельно з іншими видами джерел права. Натомість у європейських країнах для визначення актів судової влади як норми права використовується правова конструкція «усталена судова практика», а не «судовий прецедент». Розглядаючи обидва поняття під кутом феномена судової правотворчості, можна стверджувати, що судова практика, незважаючи на самодостатню форму суддівського права, водночас має прецедентний характер [10, с. 111].

Можна погодитися з поглядами вчених, котрі стверджують, що в межах кожної окремої держави – члена ЄС склалося окремішне уявлення про сутність обидвох конструктивів «судова практика» та «судовий прецедент». Проте, незважаючи на їх значимість у регулюванні суспільних відносин, що залежить від історико-правових, національних чи інших чинників, судовий прецедент як джерело права в усіх цих країнах має переважно переконливу силу. Водночас спостерігається конвергенція норм та принципів романо-германського й англо-американського права, що стає першопричиною в підвищенні ролі та значимості судового прецеденту як джерела права в більшості країн ЄС. Формування такого конструктиву пояснюється історичною спільністю обох систем, що беруть свій початок ще з часів римського права та правопорядку, котрі в подальшому стали загальноцивілізаційним надбанням у творенні сучасного європейського права [8, с. 51].

Оскільки в міжнародному праві набуває поширення тенденція щодо становлення елементів прецедентного права через збереження судової наступності, усе більш значимим стає принцип переконливого прецеденту міжнародного суду. Особливість застосування цього принципу пов'язана з відсутністю в загальному міжнародному праві регламентації щодо дотримання попередніх рішень за аналогією міжнародних судів, проте це не є перепорою для започаткування практики судового прецеденту.

Варто зазначити, що судовий прецедент усе частіше визнається як джерело права в європейському співтоваристві, адже за допомогою такої інституції більш детально конкретизуються положення установчих договорів та норм права ЄС. Важливо, що судові роз'яснен-

ня в прецедентах набувають нормативного характеру, що є обов'язковими для всіх суб'єктів правових відносин Співтовариства та є інтегруючим чинником, через який формується та вдосконалюється саме право.

Аналізуючи сказане, можна констатувати, що чинник формування європейського прецедентного права сприяє засвоєнню та використанню його як одного з джерел української правової системи. Тому не стоїть на порядку денному проблема «відшукування» судового прецеденту у вітчизняному праві, коли воно вже існує в реальній дійсності. Світові тенденції у напрямі зближення основних правових сімей, що виражається у зростанні ролі судів у правотворенні в країнах романо-германської правової сім'ї на тлі зближення питомої ваги законодавства в державах англо-американської правової сім'ї, є підтвердженням того, що майбутнє розвитку правової системи окремої держави (зокрема й нашої) – за поєднанням закону та судового прецеденту. Адже універсальність, формальна визначеність, нормативна узагальненість положень законів і конкретизованість, динамічність приписів прецедентного права органічно доповнюють одне одного, що призводить до ефективності дії всього механізму правового регулювання [9, с. 15].

Висновки. Отже, формування нового образу права, перехід від панування позитивістської моделі права до сприйняття природно-правового підходу, переосмислення традиційних позитивістських уявлень про монопольне становище закону в системі джерел права та по-

єднання в межах української правової системи різних форм права, інтегративні процеси щодо зближення основних правових сімей, визнання обов'язковості юрисдикції Європейського суду з прав людини зумовлюють необхідність запровадження в Україні прецедентного права та судового прецеденту як джерела права. До того ж визнання та ефективне застосування цих категорій правотворчими і правозастосовними органами в процесі захисту й реалізації фундаментальних прав і свобод людини визначатимуть прогрес України на шляху до об'єднаної Європи, принесуть стійкість, прогнозованість і сприятимуть стабільності правових відносин у нашій державі, у результаті чого право виконуватиме роль стимулятора суспільного життя, а не гальмівного чинника.

Оскільки судовий прецедент усе більше відіграє ключову роль у розвитку системи «загального права», нові тенденції в правопізнанні вимагають перегляду сталих традиційних уявлень щодо монопольного становища закону. При цьому судовий прецедент потрібно розглядати як засіб балансування та гармонізації між позитивістським і природним правом та як важливе джерело права, що відображає багатогранність реального життя. Отже, для подальшого переосмислення сутності судового прецеденту необхідно проводити ґрунтовний аналіз основних аспектів теоретико-прикладного напрямку його визнання як джерела правової системи України.

Список використаних джерел

1. Бардаченко Л. Перспективи проведення судової реформи. *Правовий тиждень*. 2009. 29 грудня. № 51–52. С. 12–14.
2. Бондаренко-Зелінська Н. Правова система України та судовий прецедент: можливість співіснування. *Юридичний журнал*. 2008. № 6. С. 21–24.
3. Зайчук О., Оніщенко Н. Середовище права та формування правової системи сучасності. *Право України*. 2003. № 12. С. 37–40.
4. Рабінович П. Методологія вітчизняного загальнотеоретичного праводержавознавства. *Український правовий часопис*. 2004. № 7(12). С. 38–44.
5. Гураленко Н.А. Судовий прецедент у системі джерел права: філософсько-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2009. 223 с.
6. Костенко О. Основне питання правознавства з позицій соціального натуралізму. *Проблеми філософії права*. Київ ; Чернівці : Рута, 2003. Т. 1. С. 72–78.
7. Сливка С. Природно-правові джерела формування позитивістської концепції. *Проблеми філософії права*. Київ ; Чернівці : Рута, 2003. Т. 1. С. 173–175.
8. Анакіна Т. Прецедентні рішення Суду європейських співтовариств у становленні правопорядку ЄС. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 2. С. 4–52.
9. Малишев Б. Судовий прецедент у правовій системі Англії (теоретико-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2002. 20 с.
10. Москаленко В. Специфіка прецедентного права Суду Європейського Співтовариства. *Актуальні проблеми державного управління*. 2005. № 3(26). С. 109–112.
11. Dworkin R. *Taking Rights Seriously*. Cambridge, Mass : Harvard University Press Duckworth, 1977. 239 p.
12. Cardozo B. *Jurisprudence. Selected Writings of Benjamin Nathan Cardozo*. New York : Matthew Bender, 1947. P. 7–46.
13. Фуллер Л. *Анатомія права*. Київ : Сфера, 1999. 144 с.
14. Holmes O. *The Common Law*. Cambridge : Harvard University Press, 1963. 338 p.
15. Шевчук С. Щодо обов'язковості рішень Конституційного Суду України у контексті доктрини судового прецеденту. *Право України*. 2000. № 2. С. 45–48.
16. Погорілко В., Федоренко В. Джерела права України (загальна теорія джерел конституційного права). *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 1(28). С. 46–59.

References

1. Bardachenko L. (2009). Perspektivy provedennia sudovoi reform [Judiciary Reform Implementation Prospects]. *Pravovyi tyzhden*. № 51–52. S. 12–14. [in Ukrainian].
2. Bondarenko-Zelinska N. (2008). Pravova systema Ukrainy ta sudovyi pretsedent: mozhlyvist spivisnuvannia [Ukraine's Legal System and the Judiciary Precedent: Possibilities for Co-Existence]. *Yurydychnyi zhurnal*. № 6. S. 21–24. [in Ukrainian].
3. Zaichuk O., Onishchenko N. (2003). Seredovyshche prava ta formuvannia pravovoi systemy suchasnosti [Law Environment and the Formation of the Contemporary Legal System]. *Pravo Ukrainy*. № 12. S. 37–40. [in Ukrainian].

4. Rabinovych P. (2004). Metodolohiia vitchyznianoho zahalnoteoretychnoho pravoderzhavoznavstva. Ukrainskyi pravovyi chasopys. № 7 (12). S. 38–44.
5. Huralenko N.A. (2009). Sudovyi pretsedent v systemi dzherel prava: filosofsko-pravovyi aspekt: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.12 [Judiciary Precedent in the System of Sources of Law: Philosophic and Legal Aspects: a Dissertation ... for a Candidate of Legal Sciences: 12.00.12]. Lviv, 223 s. [in Ukrainian].
6. Kostenko O. (2003). Osnovne pytannia pravoznavstva z pozytsii sotsialnogo naturalizmu [The Basic Issue of the Study of Law from the Social Naturalist Perspective]. Problemy filosofii prava. Kyiv-Chernivtsi : Ruta, T. 1. S. 72–78. [in Ukrainian].
7. Slyvka S. (2003). Pryrodno-pravovi dzherela formuvannia pozytyvistickoi kontseptsii [Natural and Legal Sources of the Formation of Positivist Conception]. Problemy filosofii prava. Kyiv-Chernivtsi : Ruta, T. 1. S. 173–175. [in Ukrainian].
8. Anakina T. (2008). Pretsedentni rishennia Sudu Yevropeiskyykh Spivtovarystv u stanovlenni pravoporiadku YeS [Settled Legal Precedents of the Court of Justice of the European Union in the Formation of the EU Law and Order]. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. № 2. S. 4–52. [in Ukrainian].
9. Malyshev B. (2002). Sudovyi pretsedent u pravovii systemi Anhlii (teoretyko-pravovyi aspekt): avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01 [Judiciary Precedent in the Legal System of England (theoretical and practical aspect): abstract of the dissertation ... for candidate of legal sciences degree:12.00.01]. Kyiv, 20 s. [in Ukrainian].
10. Moskalenko V. (2005). Spetsyfika pretsedentnogo prava Sudu Yevropeiskoho Spivtovarystva [The Court of Justice of the European Union Precedent Law Specificity]. Aktualni problemy derzhavnogo upravlinnia. Kharkiv, № 3 (26). S. 109–112. [in Ukrainian].
11. Dworkin R. (1977). Taking Rights Seriously. Cambridge, Mass : Harvard University Press Duckworth, 239 p.
12. Cardozo B. (1947). Jurisprudence. *Selected Writings of Benjamin Nathan Cardozo*. New York : Matthew Bender, P. 7–46.
13. Fuller L. (1999). Anatomii prava. Kyiv : Sfera, 144s.
14. Holmes O. (1963). The Common Law. Cambridge : Harvard University Press, 338 p.
15. Shevchuk S. (2000). Shchodo oboviazkovosti rishen Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u konteksti doktryny sudovoho pretsedentu [As for the Obligation of Decisions of the Constitutional Court Of Ukraine in Context of the Judiciary Precedent Doctrine]. Pravo Ukrainy. № 2. S. 45–48. [in Ukrainian].
16. Pohorilko V., Fedorenko V. (2002). Dzherela prava Ukrainy: (zahalna teoriia dzherel konstytutsiinoho prava) [Sources of Law of Ukraine (General Theory of the Sources of the Constitutional Law)]. Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy. № 1 (28). S. 46–59. [in Ukrainian].

Stetsyuk Bogdan,

Doctor of Law, Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2273-637X>

JUDICIARY PRECEDENT AS A SOURCE OF LAW IN UKRAINE'S CONTEMPORARY LEGAL SYSTEM: THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS

The article presents the research into judiciary precedent as a source of law in Ukraine's contemporary legal system. Special attention is paid to the theoretical and legal aspects of the correlation between positive and natural law. It is stated that one of the modern tendencies of the Ukraine's legal system development is the review of the vision of law through the awareness of the dialectic correlation between positive and natural law.

It is stressed that a crucial aspect of the solution of topical problems, which rose for the legal community, is the use of potential and the development of particular mechanisms to implement positive and natural law. Consequently, the author substantiates the idea of the scholars who assert the importance of natural law as the so-called moral evaluation and the original sources of the regulations of positive law where the latter stands out as the source of natural law consolidation and specification.

It has also been proved that an important aspect of the definition of judiciary precedent is its correlation with judiciary practice. It is stressed that it is the judge who plays a leading role in the process of legal life and practice improvement.

The article states that each EU member state applies its own approach to the definition of judiciary practice and judiciary precedent, however in all the countries judiciary precedent has a persuasive authority. At the same time the factor of the formation of EU precedent law creates favorable conditions for its adoption and implementation as a source of the native legal system.

Key words: sources of law, judiciary precedent, lawmaking, natural law, positive law, legal system.

Надіслано до редколегії 01.03.2023

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 341.9;347,6;343.4

DOI 10.32782/2523-4269-2022-82-1-1-11-14

Абдель Фатах Анна Станіславівна,

старший викладач кафедри цивільного та господарського права

(Криворізький навчально-науковий інститут

Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кривий Піг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9494-7614>

Гранкіна Валентина Ігорівна,

викладач кафедри кримінально-правових дисциплін

(Криворізький навчально-науковий інститут

Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кривий Піг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9010-2777>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО ВИКРАДЕННЯ ДІТЕЙ

Статтю присвячено проблемі викрадення дітей батьками через конфлікти у шлюбі, розлучення або в очікуванні судового рішення про опіку. Автори статті відзначають, що права, свободи та інтереси дитини мають бути пріоритетними і не повинні порушуватися батьками в процесі виконання батьківських обов'язків. Стаття аналізує національні та міжнародні правові норми, які мають захистити права дитини та запобігти викраденню дітей. Зосереджено увагу на проблемних питаннях правового регулювання повернення викрадених дітей до країни їх постійного місця проживання, відзначено проблеми правозастосування норм міжнародного приватного права та національного законодавства юрисдикційним органами, проаналізовано практику Європейського суду з прав людини. Окрім того, авторами здійснено спробу дослідити та встановити проблеми кваліфікації викрадення дітей за національним кримінальним законодавством.

Ключові слова: права дітей, викрадення, відповідальність, батьківський обов'язок, міжнародний захист.

Постановка проблеми. Міжнародне викрадення дітей є серйозною проблемою, що порушує права дітей та призводить до складних інтернаціональних судових процесів. Щороку сотні тисяч дітей у всьому світі стають жертвами незаконного переміщення або незаконного утримання в іншій країні одним із батьків. Таке явище відбувається, як правило, через наявний батьківський конфлікт, який неминуче загострюється, коли один із батьків намагається уникнути вирішення питання щодо опіки та виховання дитини в національних

судах. Непоодинокі випадки, коли один із батьків тікає з дитиною від домашнього насилля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми міжнародного викрадення дітей займаються науковці з різних галузей знань, включаючи право, психологію, соціологію, політологію. Найвідоміші серед науковців, які досліджують проблему міжнародного викрадення дітей: Nancy Faulkner, Maria Clara Jaramillo, Nigel Lowe, О.Р. Поєдинок, С.Л. Савицька, Г.О. Гаро. Вивченню кримінально-

правових та кримінологічних аспектів приділяли увагу Ю.М. Антонян, Ю.В. Баулін, Є.І. Головін, О.В. Наден, В.І. Олефір, В.В. Пясковський, М.І. Хавронюк та ін. Однак проблемні аспекти міжнародного викрадення дітей, проблеми кваліфікації такого діяння висвітлено не повною мірою, тому потребують змістовного наукового дослідження.

Метою статті є правовий аналіз норм міжнародного права та чинного законодавства України, що регулюють питання, пов'язані з охороною та захистом дітей від незаконного переміщення (утримання), та проблем, пов'язаних із процедурою повернення їх до держави постійного проживання.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне викрадення дітей регулюється різними міжнародними актами та національним законодавством. Основним міжнародним інструментом, який регулює цю проблему, є Гаазька конвенція про цивільні аспекти викрадення дітей 1980 р. (далі – Гаазька конвенція) [1]. До цієї Конвенції Україна приєдналася 11.01.2006 (Закон України № 3303-IV) [2]. Окрім того, на національному рівні окремі аспекти, пов'язані з міжнародним викраденням дитини, врегульовано Законом України «Про міжнародне приватне право» [3], Постановою Кабінету Міністрів «Про виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей» [4] та іншими нормами національного законодавства.

Головна мета Гаазької конвенції полягає у забезпеченні повернення дітей, які незаконно вивезені чи утримуються в іншій країні. Згідно із цією Конвенцією, будь-яка людина, яка має законне право на догляд за дитиною, може звернутися до компетентних органів своєї країни або до органів іншої держави, у якій знаходиться дитина, з проханням про повернення дитини. У разі якщо дитина була незаконно вивезена зі своєї країни, ця Конвенція також забезпечує повернення дитини в країну її звичайного проживання.

Україна, як і інші країни – учасниці Конвенції, має свої компетентні органи, які займаються вирішенням питань, пов'язаних із міжнародним викраденням дітей: Міністерство юстиції України та його місцеві органи [4], а також суди та правоохоронні органи.

Проблему міжнародного викрадення батьками своїх дітей неможливо розглядати окремо від основоположних прав, свобод та інтересів як самої дитини, так і прав самих батьків. Батьки мають певні законні права щодо своїх дітей, зокрема: право на фізичне та емоційне благополуччя дітей; право на виховання; право на правовий захист дітей. Проте варто зазначити, що ці права не є безмежними.

Конвенція про права дитини відає перевагу підходу до викрадення дітей, який ґрунтується на оцінці найкращих інтересів дітей у кожному конкретному випадку (ст. 3), їх захисту від шкоди (ст. 19), права на контакт з обома батьками (ст. 9), їх захист від незаконної передачі (ст. 11) та їхнє право брати участь у справах, які їх стосуються (ст. 12) [5]. Окрім того, Європейська конвенція з прав людини (ЄКПЛ) гарантує право на повагу до приватного та сімейного життя (ст. 8) дорослих і дітей [6].

Поки дитина перебуває під захистом і керівництвом свого опікуна (законного представника), вона ні в жодному разі не повинна розглядатися як його власність. Вирішення батьками долі дитини, у тому числі визначення місця її проживання, повинно здійснюватися з урахуванням Загальної декларації прав людини, ст. 2 якої містить

положення, яким закріплюється, що «кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища» [7]. Дитина – це особистість, права свободи та інтереси якої повинні не просто враховуватися під час здійснення батьками своїх батьківських обов'язків, а бути пріоритетними.

Національним законодавством України також передбачено, що здійснення батьками своїх прав та виконання обов'язків повинні ґрунтуватися на повазі до прав дитини та її людської гідності та здійснюватися лише в її інтересах (ст. 155 Сімейного кодексу України) [8]. Своєю чергою, Закон України «Про охорону дитинства» визначає, що предметом основної турботи та основним обов'язком батьків є забезпечення інтересів своєї дитини (ст. 4) [9]. Під «найкращими інтересами дитини» розуміється концепція, згідно з якою прийняття рішень про дитину повинно ґрунтуватися на тому, що є найкращим для самої дитини, а не для інших осіб. Це поняття є одним із головних принципів, який визначає права дитини та відносини між дітьми та дорослими, особливо в ситуаціях, де виникають конфлікти або суперечності між інтересами дитини та інших осіб. Найкращі інтереси дитини визначаються на основі її потреб, розвитку та благополуччя, які можуть бути різними для кожної дитини залежно від її унікальних характеристик, ситуації та умов життя, у тому числі враховуючи соціально-економічний, культурний, психологічний, медичний, освітній та інші аспекти.

Відповідно до положень Гаазької конвенції, міжнародне викрадення дитини має місце, коли один із батьків незаконно забирає (переміщує або утримує) неповнолітню дитину в країні, відмінній від країни її постійного проживання [1].

Поняття «постійне місце проживання дитини», або «дружнє середовище до дитини», є дуже важливим у справах про викрадення дитини. Це стосується не офіційного (зареєстрованого) місця проживання дитини, а місця, де дитина насправді проживає і має соціальні та сімейні зв'язки (до викрадення). Оскільки це досить умовне поняття, його іноді важко визначити на практиці, особливо в ситуаціях, коли сім'я проживає не в одній країні.

На міжнародному рівні не існує загальноприйнятого визначення постійного місця проживання. Це означає, що різні національні суди можуть дійти різних висновків щодо місця постійного проживання дитини. Оскільки преамбула до Гаазької конвенції передбачає повернення дітей «до держави їх постійного проживання», під час прийняття рішення про повернення дитини суди повинні переконатися, що у цій країні забезпечено адекватні гарантії захисту самої дитини, а в разі відсутності відповідних гарантій відмовити у такому поверненні [10].

У будь-якому разі, батьківське викрадення передбачає втрату дитиною усього, з чим вона знайома, переміщення її в невідомий, а іноді страшний та небезпечний світ. Дітей, які стали жертвами міжнародного викрадення батьків, часто забирають зі знайомого середовища та раптово ізолюють від спільноти, родини та друзів. У деяких випадках ім'я, дата народження та зовнішній вигляд дитини змінюються або приховуються, щоб приховати особу. Окрім того, викрадені діти мають високий ризик довгострокових психологічних проблем та навіть фізичні наслідки. Унаслідок такого шкідливого впливу на дітей викрадення батьків може кваліфікуватися як

форма жорстокого поводження з дітьми. Ці діти стають фактично заручниками своїх батьків.

Закон України «Про охорону дитинства» визначає право дитини на піклування обох батьків, які юридично мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей. Розлучення батьків та дітей або одного з батьків не є прийнятним та не може здійснюватися всупереч їхній волі (окрім випадків, коли таке розлучення відбувається за рішенням суду в інтересах дитини). Причому законодавець наголошує на тому, що під час прийняття рішення стосовно місця проживання дитини судом заслуховуються думка та побажання дитини. У разі проживання дитини з одним із батьків вона має право на підтримання регулярних особистих стосунків і прямих контактів з іншим із батьків, навіть у разі постійного проживання у різних державах. Жодна особа не повинна перешкоджати реалізувати право дитини на контакт із тим із батьків, із ким вона постійно не проживає. Своєю чергою, той із батьків, який постійно не проживає з дитиною, зобов'язаний гарантувати повернення дитини до місця її постійного проживання та не допускати неправомірної зміни місця її проживання [9].

Якщо один із батьків без згоди другого змінить її місце проживання будь-яким способом, у тому числі шляхом викрадення, суд за позовом зацікавленої особи має право негайно постановити рішення про відібрання дитини і повернення її за попереднім місцем проживання. Дитина не може бути повернута лише тоді, коли залишення її за попереднім місцем проживання створюватиме реальну небезпеку для її життя та здоров'я або обставини змінилися так, що повернення суперечить її інтересам [8].

У разі перебування дитини на території України процедура повернення дитини відбувається згідно з чинним національним законодавством. Складною та тривалою є процедура розшуку та повернення дитини, яка була вивезена в іншу країну.

Конвенція ООН про права дитини покладає на держави зобов'язання вживати заходів для боротьби з незаконним переміщенням і неповерненням дітей із-за кордону (ст. 11) [5]. Своєю чергою, Гаазька конвенція передбачає встановлення процедури повернення дитини у країну, з якої вона була викрадена, якщо це було зроблено без згоди батька або законного опікуна і дитина перебуває в іншій країні, яка є учасницею Конвенції.

Цікавим є те, що Конвенція застосовується до будь-якої дитини, що постійно проживає в Договірній державі безпосередньо перед учиненням акту порушення прав піклування або доступу і яка не досягла 16 років [1]. Хоча ст. 1 Конвенції ООН про права дитини передбачається, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше [5].

Що стосується самої процедури повернення дитини до країни її постійного місця проживання, то Гаазька конвенція застосовується у таких типових сценаріях:

Коли дитина вивезена з країни свого постійного проживання одним із батьків і вивезена до іншої держави без згоди іншого.

Коли дитина утримується в державі, відмінній від країни її постійного проживання, без згоди другого з батьків.

За наявності таких ситуацій Гаазька конвенція встановлює, що дитина має негайно повернутися до країни свого постійного проживання. Таким чином, держава, у якій дитина перебувала або утримувалася, зобов'язана

видати розпорядження про негайне повернення. Правовий механізм, передбачений Гаазькою конвенцією, ґрунтується на презумпції, що суд за місцем постійного проживання дитини є відповідним форумом для прийняття довгострокових і остаточних рішень щодо майбутнього дитини. До того ж ст. 19 Гаазької конвенції чітко визначено, що «рішення згідно із цією Конвенцією щодо повернення дитини не повинно розглядатися як рішення по суті будь-якого питання опіки» [1].

Кожна держава-учасниця має призначити Центральний орган для звернення щодо вивезення у свою країну і для співпраці з центральними органами інших держав. У більшості держав такими центральними органами виступають міністерства юстиції. Ці органи мають обов'язок виконувати оперативні заходи, передбачені статтями 6 та 7 Гаазької конвенції, що спрямовані на забезпечення та полегшення виконання зобов'язань, визначених Конвенцією. До таких зобов'язань, зокрема, належать: виявлення місцезнаходження дитини, що була незаконно переміщена або утримується; запобігання нанесенню подальшої шкоди дитині шляхом ужиття тимчасових заходів; забезпечення добровільного повернення дитини; ініціювання судових або адміністративних процедур із метою повернення дитини тощо [1].

Хоча цілі Гаазької конвенції чітко визначені, у договорі відсутні чіткі процедурні вимоги, що призводить до проблем на практичному рівні. Тому для її ефективності вона повинна тлумачитися та застосовуватися державами-підписантами однаково.

Окрім того, держави, які ратифікували Конвенцію, не завжди можуть забезпечити її ефективне застосування через недостатню законодавчу базу або відсутність розуміння принципів конвенції серед судів і правоохоронних органів. Це призводить до ситуації, коли уповноважені органи однієї країни фактично не в змозі повноцінно співпрацювати через міжнародні кордони з уповноваженими органами іншої країни. Батьки можуть опинитися в безвиході без підтримки, навіть коли звертаються до влади за допомогою.

У відчаї деякі батьки можуть розглянути можливість використання позасудових форм відновлення, наприклад особистої поїздки до іншої країни, щоб повернути дитину. Хоча використання позасудових методів може здатися легшим і швидшим, вони часто порушують національні закони та закони відповідної іноземної країни та, як наслідок, можуть потенційно погіршити ситуацію.

Серед причин, які можуть погіршити ситуацію та ускладнити реалізацію механізму повернення викраденої дитини відповідно до Гаазької конвенції, можна виділити такі:

Складність встановлення факту викрадення: іноді складно встановити, чи було викрадення дитини здійснено з порушенням закону або здійснено згідно з правом.

Відмова країни, у якій перебуває дитина: іноді країни, у яких перебуває дитина, відмовляються повертати дитину, яка була викрадена або перевезена незаконно, з різних причин, наприклад через політичні, культурні розбіжності, а також «...якщо це не допускається основними принципами запитуваної держави щодо захисту прав людини та основних свобод» [1].

Окрім того, підстави відмови у поверненні дитини визначені й самою Гаазькою конвенцією. Так, ст. 13 Гаазької конвенції серед таких підстав визначає: фактичне нездійснення права піклування про дитину на момент переміщення або утримування або наявність згоди (навіть

мовчазної) на переміщення або утримування дитини; наявність загрози заподіяння фізичної або психічної шкоди дитині у разі її повернення. Вагомою під час прийняття рішення про повернення дитини є думка самої дитини (за умови досягнення нею відповідного віку та достатньої зрілості), яка може заперечувати проти повернення. Час також є одним із чинників, який може вплинути на винесення рішення про повернення дитини. Ст. 12 Гаазької конвенції встановлює, що судовий чи адміністративний орган може відмовити у поверненні дитини після того, як минув один рік, якщо не буде доведено, що дитина вже прижилася в новому середовищі [1]. Хоча практика Європейського суду з прав людини зводиться до того, що такий термін є умовним, якщо заявник (один із батьків, який вимагає повернення дитини) протягом усього часу вживав усі необхідні заходи задля повернення дитини (ECtHR *Vajrami v Albania* [12 December 2006] Application no. 35853/04) [11].

Системні недоліки: у деяких країнах недостатньо розроблена система виконання Гаазької конвенції, що призводить до труднощів у вирішенні справ про викрадення дітей.

Затягування процесу: процес повернення дитини до батьків може затягуватися на рік або більше, що завдає шкоди дитині і руйнує відносини між батьками. Європейський суд із прав людини визнає таке затягування з боку уповноважених органів як порушення положень Гаазької конвенції. Розумність тривалості провадження має оцінюватися у світлі обставин справи та з посиланням на такі критерії: складність справи; поведінка заявника та відповідних органів; що було поставлено на карту для заявника в суперечці (ECtHR *Blaga v Romania* [1 July 2014] Application no. 54443/10) [10].

Труднощі з ідентифікацією дитини: у випадках, коли батьки не можуть достовірно ідентифікувати дитину, процес повернення може ускладнюватися.

Серед дієвих правових механізмів, які можуть допомогти повернути дитину, окрім звернення до суду, можна відзначити: звернення до Міністерства закордонних справ (якщо достеменно відомо про перебування дитини в іншій країні), а також до правоохоронних органів. Міністерство може забезпечити юридичну та консульську допомогу в розслідуванні та поверненні дитини, а правоохоронні органи можуть запобігти вивезенню дитини за кордон. Адже запобігти викраденню дитини правоохоронним органам набагато простіше, ніж запобігти міжнародному викраденню.

Кожен звіт про зниклу дитину несе потенційний серйозний ризик для дитини і вимагає негайної та узгодженої відповіді з боку правоохоронних органів. Часто ця початкова реакція правоохоронних органів є визначальною у поверненні дитини. Українці необхідно, щоб відповідні дії були зроблені без зволікання, адже за своєчасного залучення правоохоронці зможуть оцінити джерело небезпеки для дитини і допомогти забезпечити безпечне для дитини середовище. Якщо дитина була викрадена в іншій країні, варто звернутися до Міжнародного бюро Інтерполу. Інтерпол може сприяти в пошуку та поверненні викраденої дитини за допомогою міжнародної співпраці між правоохоронними органами різних країн.

З огляду на національне кримінальне законодавство, викрадення малолітньої особи є кримінальним правопорушенням, передбаченим ч. 2 ст. 146 КК України. Варто зазначити, що український законодавець в одну норму об'єднав склади кримінальних правопорушень, які треба розмежовувати, а саме: незаконне позбавлення волі людини та викрадення людини.

На думку більшості дослідників, викрадення людини передбачає сукупність послідовно вчинюваних дій: 1) заволодіння людиною (як варіант – захоплення людини, вилучення людини), вчинене будь-яким способом; 2) переміщення потерпілого з того місця, де він перебував, до іншого; 3) подальше утримування особи всупереч її волі та бажанню [12, с. 79]. Утім, трапляються й інші точки зору. Наприклад, С.Д. Шапченко, а також А.В. Савченко, В.В. Кузнецов та О.Ф. Штанько не згадують про першу із зазначених дій, вважаючи, що викрадення людини «передбачає протиправне переміщення особи з одного місця до іншого, що супроводжується фактичним обмеженням її свободи пересування» [13, с. 42]. М.І. Хавронюк також вважає, що викрадення людини означає лише заволодіння нею та незаконне її переміщення [14, с. 441]. На думку О.О. Володіної, обов'язковими ознаками об'єктивного боку цього злочину є тільки заволодіння людиною та її переміщення з місця перебування, оскільки в окремих випадках учинення даного посягання відсутнє навіть тимчасове утримування потерпілої особи [15, с. 124].

Зіставлення ознак, що характеризують об'єктивний бік складів злочинів викрадення людини та незаконного позбавлення волі, призводить до висновку, що ці злочини відрізняються за змістом діяння: незаконне позбавлення волі виражається тільки в незаконному обмеженні свободи людини, а викрадення людини – у захопленні людини, вилученні її зі звичайного, звичного, природного мікросоціального середовища і переміщенні її з одного місця в інше з метою подальшого утримання [16, с. 42]. Діяння як у формі незаконного позбавлення волі, так і у формі викрадення людини вважаються закінченими з моменту фактичного обмеження свободи переміщення потерпілого. При цьому необхідно враховувати, що і незаконне позбавлення волі, і викрадення людини належать до триваючих злочинів, тому зазначені діяння вважаються вчинюваними аж до часу фактичного звільнення потерпілого [16, с. 42]. Суб'єкт незаконного позбавлення волі або викрадення людини, передбачений ст. 146 КК, є загальним, а суб'єктивний бік розглядуваного злочину становить прямий умисел з обов'язковим усвідомленням особою незаконності діяння.

Кримінальним кодексом України передбачено відповідальність за викрадення людини, однак суб'єктом такого злочину не може бути один із батьків дитини з огляду на передбачену законодавством рівність прав кожного з них на участь у вихованні дитини та виходячи з постулату про неможливість викрадення одним із батьків своєї власної дитини. Тож такі дії не вважаються протиправними, тому і відсутні статистичні дані щодо кількості випадків викрадення дитини одним із батьків, а також переховування дитини одним із батьків від іншого, перешкоджання або повна заборона спілкуватися з дитиною другому з батьків [17, с. 42].

Тієї ж думки додержуються науковці В. Тенешев та В. Котіс, які зазначають, що такого поняття, як «викрадення дитини одним із батьків», узагалі не існує: викрасти може тільки стороння людина, а батьки хіба що забирають дитину до себе. Тобто за вчинене порушення найближчий родич дитини не нестиме ні адміністративної, ні кримінальної відповідальності. На кваліфікацію злочину щодо викрадення дитини не впливає сімейний стан батьків: чи проживають вони у зареєстрованому шлюбі, чи розлучення цих осіб є юридично визнаним – неважливо. Винятком є лише випадок, коли дитина народилася і виховувалася у формальному

(незареєстрованому) шлюбі, а один із подружжя не є рідним батьком чи матір'ю дитини. Якщо процедура усиновлення батьком чи матір'ю не виконана, зміну місця проживання дитини одним із батьків цілком можна розглядати як викрадення, керуючись саме ст. 146 КК України про незаконне позбавлення волі або викрадення людини [18, с. 115].

При цьому маємо зазначити, що правозастосовна практика йде шляхом внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 146 КК. Так, прокуратурою міста Ужгород було направлено вимогу до Ужгородського МВ УМВС про проведення службової перевірки з приводу причин неналежного розгляду заяви батька дитини, оскільки правоохоронці за результатами проведеного ними розслідування притягли жінку лише до адміністративної відповідальності за самоуправство, незважаючи на те, що дане діяння містило ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 146 КК України [19].

Якщо дослідити генезу кримінального законодавства в контексті проблематики викрадення дитини одним із подружжя, маємо зазначити, що раніше у кримінальних кодексах 1922, 1927, 1960 рр. поряд зі статтею про відповідальність за незаконне позбавлення волі містилася окрема стаття про відповідальність за викрадення чужої дитини (КК 1922 та 1927 рр. містили окрему статтю (ст. 162 та ст. 157 відповідно) про відповідальність за викрадення, приховування чи підміну чужої дитини з корисливою метою, з помсти або з інших особистих мотивів. У ст. 124 КК 1960 р., яка мала назву «Викрадення чужої дитини», відповідальність передбачалася за викрадення або підміну чужої дитини з корисливою метою, з помсти або з інших особистих мотивів. У юридичній літературі вказувалося, що дитиною у цій статті слід уважати особу, яка не досягла 14-річного віку. Викрадення неповнолітніх у віці понад 14 років пропонувалося кваліфікувати як незаконне позбавлення волі [20, с. 303]. Відповідним чином ішла й тогочасна судова практика, яка викрадення дорослої людини розцінювала як просте чи кваліфіковане незаконне позбавлення волі [21, с. 54].

Як справедливо зазначає В. Федоров, високий ступінь тяжкості незаконного позбавлення волі та викрадення людини, значний рівень зростання даного злочину поставили питання про необхідність видання таких нормативно-правових актів, які б могли забезпечувати ефективний захист прав і свобод громадян [16, с. 40]. У довоєнний період подібна спроба вдосконалення законодавчого механізму відповідальності за викрадення дитини одним із батьків була здійснена українськими законодавцями. До Верховної Ради України подано законопроект № 5549 від 21.05.2021 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за викрадення дитини одним із батьків», відповідно якого пропонувалося встановити кримінальну відповідальність за викрадення дитини одним із батьків, яка знаходилася на законних підставах у іншого. Відповідні дії підлягали покаранню у виді обмеженням волі на строк до шести років або позбавленням волі на той самий строк.

Окрім того, робоча група з питань розвитку кримінального права у складі Комісії з питань правової реформи, яка є архітектором розроблення проекту нового Кримінального кодексу України, запропонувала у Книзі четвертій Розділу 4.6. «Злочини проти сім'ї, дітей та вразливих осіб» виокремити склад «Вивезення дитини із України» (ст. 4.6.11.) А саме, особа, яка незаконно: 1) вивезла дитину із України або 2) залишила її за кордоном вчинила злочин 1-го ступеня. Санкції за злочини 1-го ступеня тяжкості – штраф у розмірі від 100 до 500 розрахункових одиниць (*1 одиниця дорівнює 200 грн*) або ув'язнення на строк від трьох місяців до двох років. Однак у зв'язку з учиненням злочину щодо особливо уразливої людини (відповідно п. «а» ст. 1.4.1 – малолітньої дитини) тяжкість злочину зростає на два ступеня. Санкції за злочини 3-го ступеня тяжкості – штраф у розмірі від 1 000 до 2 000 розрахункових одиниць або ув'язнення на строк від трьох до чотирьох років [22].

Окрім того, проаналізувавши зарубіжний досвід стосовно викрадення дитиною особою, яка має «батьківський авторитет», можна зробити висновок, що відповідне діяння є кримінально-протиправним, і держави у своє законодавство включають злочин «викрадення дитини одним із батьків». Так, із 1970 р. у США такі неправомірні дії на законодавчому рівні визнаються злочином, у Японії вилучення дитини одним із батьків без згоди іншого кваліфікується як викрадення. За такі дії суб'єкт злочину несе кримінальну відповідальність у вигляді позбавлення волі від чотирьох місяців до п'яти років [23].

У кримінальному законодавстві Франції зазначається: «Викрадення дитини одним із батьків – це ситуація, коли один із батьків утримує дитину, яка повинна бути з іншим із батьків. Те саме стосується і ситуацій, коли один із колишнього подружжя переїжджає зі своєю дитиною, не повідомивши своїх нових координат протягом одного місяця». За такі правопорушення суб'єкт злочину несе кримінальну відповідальність у вигляді позбавлення волі до чотирьох років або адміністративну відповідальність [18, с. 117].

Висновки. Отже, для ефективного захисту дітей від незаконного переміщення (утримання) та для забезпечення правильної процедури їх повернення до держави постійного проживання необхідно підвищити якість виконання законодавства, зміцнити систему моніторингу та захисту прав дітей, забезпечити ефективну координацію між різними органами влади, а також забезпечити увагу до інтересів дитини в процесі повернення до держави постійного проживання. Викрадення дитини батьками може бути кваліфіковане як кримінальне діяння згідно з відповідними статтями Кримінального кодексу. У таких випадках винні особи можуть бути притягнуті до відповідальності та позбавлені волі, якщо їхні дії спричинили значну шкоду здоров'ю або майновим інтересам дитини або якщо такі дії були здійснені з використанням насильства. Таким чином, визнання викрадення дитини батьками як карне діяння може стати ефективним засобом захисту прав дитини та запобігання подібним порушенням у майбутньому.

Список використаних джерел

1. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей : Гаазька конференція з МПП від 25.10.1980. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text (дата звернення: 24.02.2023).
2. Про приєднання України до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей : Закон України від 11.01.2006 № 3303-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3303-15#Text> (дата звернення: 24.02.2023).

3. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 24.02.2023).
4. Про виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.07.2006 № 952. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.02.2023).
5. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 24.02.2023).
6. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text (дата звернення: 24.02.2023).
7. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 24.02.2023).
8. Сімейний кодекс України : Закон від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/conv#n673> (дата звернення: 24.02.2023).
9. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 24.02.2023).
10. ECtHR *Blaga v Romania* [1 July 2014] Application no. 54443/10 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-145223> (date of application: 24.02.2023).
11. ECtHR *Vajrami v Albania* [12 December 2006] Application no. 35853/04 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=002-2991> (date of application: 24.02.2023).
12. Володіна О.О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини (аналіз складу злочину) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2003.
13. Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України : курс лекцій. Київ : Паливода А.В., 2006. С. 335.
14. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ : Дакор, 2019. С. 434.
15. Володіна О.О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини : монографія. Харків : Чальцев О.В., 2005. 256 с.
16. Федоров В. Проблеми кваліфікації незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Юридичний вісник*. 2018. № 3. С. 40–44.
17. Пояснювальна записка до проєкту ЗУ «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за викрадення одним із батьків». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GI05239A?an=8> (дата звернення: 23.02.2023).
18. Тенешев В., Котіс В. Викрадення дитини одним із батьків, проблеми кваліфікації злочину та відповідальності за такі дії. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 1(25). С. 114–119.
19. За викрадення дитини передбачена відповідальність – прокуратура. URL: https://zak.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&t=rec&id=127797 (дата звернення: 24.02.2023).
20. Андрушко А.В. Об'єктивна сторона незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 302–314.
21. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина. Коментарі до статей 109–447 Кримінального кодексу / за заг. ред. М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка. Київ : Форум, 2001. С. 109.
23. Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проєкту (станом на 30.01.2023). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/01/30/proyektkryminalnogo-kodeksu-ukrayiny-standom-na-30-01-2023.pdf> (дата звернення: 24.02.2023).
24. Kohm L.M. Tracing the Foundations of the Best Interest of the Child Standard in American Jurisprudence. *Journal of Law and Family Studies*. 2008. Vol. 10. Issue 2. P. 40.

References

1. Konvetsiia pro tsyvilno-pravovi aspekty mizhnarodnoho vykradennia ditei: Haazka konferentsiia z MPP; Konvetsiia, Mizhnarodnyi dokument vid 25.10.1980 [Convention on Civil Legal Aspects of International Child Abduction: The Hague Conference on International Child Abduction] Retrived from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text (data zvernennia: 24.02.2023) [in Ukrainian].
2. Pro pryednannia Ukrainy do Konvetsii pro tsyvilno-pravovi aspekty mizhnarodnoho vykradennia ditei [On the accession of Ukraine to the Convention on Civil Legal Aspects of International Child Abduction]: Zakon Ukrainy vid 11.01.2006 r. № 3303-IV. Retrived from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3303-15#Text> (data zvernennia: 24.02.2023) [in Ukrainian].
3. Pro mizhnarodne pryvatne pravo [On international private law]: Zakon Ukrainy vid 23.06.2005 № 2709-IV. Retrived from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (data zvernennia: 24.02.2023) [in Ukrainian].
4. Pro vykonannia na terytorii Ukrainy Konvetsii pro tsyvilno-pravovi aspekty mizhnarodnoho vykradennia ditei [On the implementation on the territory of Ukraine of the Convention on civil and legal aspects of international child abduction]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy; Poriadok, Zaiava, Forma typovoho dokumenta vid 10.07.2006 № 952. Retrived from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952-2006-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 24.02.2023) [in Ukrainian].
5. Konvetsiia pro prava dytyny [Convention on the Rights of the Child]: OON; Konvetsiia, Mizhnarodnyi dokument vid 20.11.1989. Retrived from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (data zvernennia: 24.02.2023) [in Ukrainian].
6. Ievropeiska konvetsiia pro zdiisnennia prav ditei [European Convention on the Implementation of Children's Rights]: Konvetsiia, Mizhnarodnyi dokument vid 25.01.1996. Retrived from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text (data zvernennia: 24.02.2023) [in Ukrainian].

7. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights]: OON; Deklaratsiia, Mizhnarodnyi dokument vid 10.12.1948 Retrived from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (data zvernennia: 24.02.2023) [in Ukrainian].
8. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine]: Zakon vid 10.01.2002 № 2947-III. Retrived from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/conv#n673> (data zvernennia: 24.02.2023) [in Ukrainian].
9. Pro okhoronu dytynstva [On the protection of childhood]: Zakon Ukrainy vid 26.04.2001 № 2402-III. Retrived from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (data zvernennia: 24.02.2023) [in Ukrainian].
10. ECtHR Blaga v Romania [1 July 2014] Application no. 54443/10. Retrived from <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-145223> (date of application: 24.02.2023) [in English].
11. ECtHR Bajrami v Albania [12 December 2006] Application no. 35853/04. Retrived from <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=002-2991> (date of application: 24.02.2023) [in English].
12. Volodina O.O. (2003). Kryminalna vidpovidalnist za vykradennia liudyny (analiz skladu zlochynu): dys. ... kand. yuryd. nauk [dissertation. ... candidate law Science].: 12.00.08. Kharkiv. [in Ukrainian].
13. Savchenko A.V., Kuznetsov V.V., Shtanko O.F. (2006). Suchasne kryminalne pravo Ukrainy [Modern criminal law of Ukraine]: kurs leksii. Kyiv: Vyd. Palyvoda A.V., S. 335 [in Ukrainian].
14. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. / za red. M.I. Melnyka, M.I. (2019). Khavroniuka. Kyiv: VD «Dakor», S. 434 [in Ukrainian].
15. Volodina O.O. (2005). Kryminalna vidpovidalnist za vykradennia liudyny [Criminal liability for kidnapping]: Monohrafiia. Kharkiv: SPD-FO Chaltsev O.V., 256 s. [in Ukrainian].
16. Fedorov V. (2018). Problemy kvalifikatsii nezakonnoho pozbavlennia voli abo vykradennia liudyny [Problems of qualification of illegal deprivation of liberty or kidnapping] Yurydychnyi visnyk, № 3. S. 40–44 [in Ukrainian].
17. Poiasniuvalna zapyska do proiektu ZU «Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za vykradennia odnym iz batkiv» [Explanatory note to the draft law "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine Regarding Liability for Kidnapping by One of the Parents]. Retrived from <https://ips.ligazakon.net/document/GI05239A?an=8> (data zvernennia: 23.02.2023) [in Ukrainian].
18. Tienieshev V., Kotis V. (2021). Vykradennia dytyny odnym iz batkiv, problemy kvalifikatsii zlochynu ta vidpovidalnosti za taki dii [Abduction of a child by one of the parents, problems of qualification of the crime and responsibility for such actions]. Aktualni problemy pravoznnavstva. № 1 (25), S. 114–119 [in Ukrainian].
19. Za vykradennia dytyny peredbachena vidpovidalnist – prokuratura. [The responsibility of the prosecutor's office is provided for the abduction of a child]. Retrived from https://zak.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=127797 (data zvernennia: 24.02.2023) [in Ukrainian].
20. Andrushko A.V. (2019). Obiektivna storona nezakonnoho pozbavlennia voli abo vykradennia liudyny [The objective side of illegal deprivation of liberty or abduction of a person]. Chasopys Kyivskoho universytetu prava. № 4, C. 302–314. [in Ukrainian].
21. Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary to the Criminal Code of Ukraine]. Osoblyvya chastyna. Kommentari do statei 109–447 Kryminalnoho kodeksu / pid zah. red. M.O. Potebenka, V.H. Honcharenka. (2001). Kyiv: Forum, S. 109. [in Ukrainian].
22. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Kontrolnyi tekst proiektu [Criminal Code of Ukraine. Control text of the project]. (stanom na 30.01.2023) Retrived from <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/01/30/proyektkryminalnogo-kodeksu-ukrayiny-standom-na-30-01-2023.pdf> (data zvernennia: 24.02.2023) [in Ukrainian].
23. Kohm L.M. (2008). Tracing the Foundations of the Best Interest of the Child Standard in American Jurisprudence. Journal of Law and Family Studies, 10 (2), 40 [in English].

Abdel Fatah Anna,

Senior lecturer of the Department of Civil and Economic Law,

(Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of the Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9494-7614>

Hrankina Valentyna,

Lecturer, Department of Criminal Law disciplines,

(Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of Donetsk State University, of Internal Affairs , Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9010-2777>

CERTAIN ASPECTS OF INTERNATIONAL CHILD ABDUCTION

The article is devoted to the problem of abduction of children by parents due to conflicts in marriage, divorce or while waiting for a court decision on guardianship. The authors of the article note that the rights, freedoms and interests of the child should be prioritized and should not be violated by parents in the process of fulfilling parental duties. The article analyzes national and international legal norms that are supposed to protect children's rights and prevent child abduction. The authors focused attention on the problematic issues of legal regulation of the return of abducted children to the country of their permanent residence, among which the authors single out: the absence of normatively established terms "international child abduction", "permanent residence", "best interests of the child", as well as different approaches to interpretation countries of the norms of international private law that regulate the grounds and procedure for the return of abducted children. The authors noted the problems of law enforcement of the norms of international

private law and national legislation by the jurisdictional bodies entrusted with the duty of issuing a decision on the return of the child. Among other obstacles, the authors single out: the difficulty of establishing the fact of abduction, the refusal of the country in which the child is to return to the place of permanent residence or the delay in the process of such return. As part of the research, the practice of the European Court of Human Rights in cases related to the return of an abducted child was analyzed. In addition, the authors made an attempt to investigate and establish the problems of qualification of child abduction under national criminal law. The Criminal Code of Ukraine provides for responsibility for kidnapping, however, the subject of such a crime cannot be one of the child's parents, given the equal rights of each of them to participate in the upbringing of the child, provided for by the law.

Key words: *children's rights, abduction, responsibility, parental duty, international protection.*

Надіслано до редколегії 02.03.2023

УДК 349.22

DOI 10.32782/2523-4269-2022-82-1-1-15-18

Колеснік Тетяна Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

МОБІНГ: СУТНІСТЬ ТА ЗАКОНОДАВЧА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

У статті проаналізовано сутність соціального явища мобінгу та досліджено причини його виникнення. Проведено аналіз нормативного врегулювання психологічного тиску в європейських країнах та на національному рівні. Констатовано, що ефективним способом боротьби з психологічним тиском на робочому місці є механізм правового захисту, оскільки будь-які дискримінаційні утиски, безумовно, повинні обмежуватися та регламентуватися в рамках правового поля. Акцентовано увагу на законодавчій регламентації заборони мобінгу у Німеччині та Франції, оскільки досвід цих країн є прогресивним і спрямованим на укріплення демократичних засад розвитку європейського суспільства. Аргументовано, що національне законодавство сьогодні містить достатній обсяг правових норм, які визначають підстави для звільнення у разі вчинення працівником або керівником мобінгу чи невжиття заходів щодо його припинення. Зроблено загальні висновки та надані пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання в окресленій царині.

Ключові слова: мобінг, психологічне насильство на робочому місці, моральне переслідування, різновиди мобінгу, судовий захист.

Постановка проблеми. Проблема створення здорової робочої атмосфери комфортного психологічного середовища у трудовому колективі стоїть гостро як в Україні, так і загалом у світі та є предметом міжнародного регулювання. Загальна декларація прав людини встановлює право кожної людини на сприятливі умови праці та рівну оплату праці [1]. Директива ЄС 2000/78/ЄС визначає принцип рівного (неупередженого) ставлення у сфері праці та зайнятості [2]. Це свідчить про пріоритетність принципу рівного, неупередженого ставлення у сфері праці на міжнародному рівні, і сьогодні він знайшов повноцінне відображення на національному рівні в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)» (далі – Закон № 2759) [3]. Ключовою метою і завданням Закону є імплементація в українське законодавство міжнародного та європейського принципу рівного ставлення у сфері праці та захист учасників трудових відносин від цькування (мобінгу) через установа адміністративної відповідальності за такі дії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових досліджень, присвячених питанням тиску на працівників під час виконання трудових обов'язків, необхідно виділити праці С.А. Бабанова, Н.О. Галушка, С.І. Запари, А.В. Шамшиєва, М.П. Федорова, Н.А. Чередніченко, Ю.І. Юричка та багатьох інших науковців. Проте чимало питань щодо імплементації мобінгу у правову систему України є відкритими та дискусійними.

Метою статті є дослідження на основі чинного законодавства України, наукових праць та правозастосов-

ної практики аналізу теоретичних та практичних проблем, що спонукають до психологічного насильства над працівником(ами), та вироблення правових інструментів щодо боротьби із цим явищем.

Виклад основного матеріалу. Одним із першочергових завдань трудового права є забезпечення захисту соціально-трудова права працівників. Захист суб'єктивних прав та інтересів кожного працівника є об'єктивною необхідністю в умовах розвитку ключових векторів правової, демократичної, соціальної держави.

Створення і функціонування дієвої системи захисту трудових прав є гарантією їх забезпечення. Важливим кроком у сфері захисту трудових прав працівників стало набуття чинності Закону № 2759, що доповнює Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП) [4] новою статтею 2² – про заборону мобінгу (цькування). Мобінг (цькування) – систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність. Дана стаття регламентує, що мобінг може проявлятися у формах психологічного та економічного тиску або ж того й іншого одночасно.

Формами психологічного та економічного тиску, зокрема, є: створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери (погрози, висміювання, наклепи, зневажливі зауваження, поведінка загрозливого, залякуючого, принизливого характеру та інші способи виведення працівника із психологічної рівноваги); безпідставне негативне виокремлення працівника з колективу або його ізоляція (незапрошення на зустрічі і наради, у яких працівник, відповідно до локальних нормативних актів та організаційно-розпорядчих актів, має брати участь, перешкоджання виконанню ним своєї трудової функції, недопущення працівника на робоче місце, перенесення робочого місця в непристосовані для цього виду роботи місця); нерівність можливостей для навчання та кар'єрного росту; нерівна оплата за працю рівної цінності, яка виконується працівниками однакової кваліфікації; безпідставне позбавлення працівника частини виплат (премій, бонусів та інших заохочень); необґрунтований нерівномірний розподіл роботодавцем навантаження і завдань між працівниками з однаковою кваліфікацією та продуктивністю праці, які виконують рівноцінну роботу [4]. Окреслена характеристика форми психологічного та економічного тиску дає можливість виокремити основні види мобінгу, з якими безпосередньо може зіткнутися працівник.

Погоджуємося з такими вченими, як Н.А. Черденіченко та О.В. Качмар, які досить удаю виокремлюють основні види мобінгу залежно від сфери дії. Отже, основним різновидом мобінгу, що є характерним для управлінської діяльності, є мобінг серед колег – горизонтальний мобінг. Цей вид мобінгу полягає у колективному тиску на одного з колег, цькуванні та ігноруванні, тобто такий вид мобінгу є всередині трудового колективу, на рівні професійної групи [5, с. 285]. Також виділяють вертикальний мобінг, який являє собою моральне переслідування за вертикаллю управління персоналом (як правило, джерелом є безпосередній керівник/роботодавець) [6, с. 58] і може проявлятися у двох видах: 1) колективному тиску на керівника з боку підлеглих, який ще називають стафінгом (від англ. staffing). Ця форма спостерігається досить рідко; 2) вчиненні тиску керівником на весь колектив чи окремого його члена, даний вид має назву «босинг» (від англ. boss) – вид психологічної агресії, що полягає у зловживанні керівника владою, постійній, часто несправедливій критиці співробітників зі вказівкою на їх службову невідповідність [7, с. 165].

Окрім того, у науковій літературі виділяють такий вид мобінгу, як подвійний мобінг, або «сендвіч-мобінг», який проявляється у тиску на одного з працівників і вчинений одночасно колегами та керівником. Що стосується різновиду мобінгу «керівник проти підлеглого», то в науковій літературі його називають «босинг» (від

англ. bossing). Слід зауважити, що босинг проявляється тоді, коли керівник, застосовуючи свої владні повноваження, виходить за межі скоригованих прав і чинить утиски як на конкретного працівника, так і в цілому на колектив, що знаходиться у його підпорядкуванні. Основні форми босингу проявляються найчастіше за упередженого ставлення до працівників та результатів їхньої роботи шляхом обмеження повноважень або доручення завдань, що не відповідають їхнім функціональним обов'язкам, тотального контролю і недовіри. Безумовно, таке ставлення пригнічує працівників, і в колективі формується психологічний дисбаланс.

Також не можна залишити поза увагою ще одну форму мобінгу, яка досить часто зустрічається як у приватних, так і державних підприємствах, установах та організаціях. Це мобінг підлеглих проти керівника, який має назву «стафінг» (від англ. staffing). Цей вид мобінгу проявляється у тих випадках, коли роботодавець призначає на керівну посаду фахівця, який застосовує виключно авторитарний стиль роботи, не враховуючи ініціативність своїх підлеглих, що призводить до напруження та дискомфорту в трудовому колективі. Для профілактики та усунення мобінгу першочерговим для менеджерів і керівників є виявлення причин та чинників, що посприяли появі негативного для підприємства соціально-психологічного явища [8, с. 181]. Отже, на нашу думку, враховуючи певні об'єктивні та суб'єктивні чинники, доцільно виокремити такі причини виникнення мобінгу у трудовому колективі:

Безумовно, застосування будь-якого виду мобінгу завжди має певну мету: припинення роботи, зниження кваліфікації, позбавлення перспектив кар'єрного зростання, відсутність або зменшення заохочення, зменшення винагороди за працю, звільнення вагітної жінки тощо. Зазнати мобінгу може будь-який працівник незалежно від віку, досвіду роботи, професійних якостей та посади, яку він обіймає. Сьогодні непоодинокими є випадки, коли жертвами мобінгу стають саме ті працівники, що тривалий час працюють на одному робочому місці в одному колективі і психологічно не готові до виклику протистояти цьому та довести керівнику свою позицію. Такі працівники закриваються в особистому соціумі і продовжують зазнавати утисків, доки колеги не захистять їх чи вони самі психологічно не зламуються. Слід констатувати, що керівник частіше застосовує мобінг до жінок, аніж до чоловіків, оскільки існують певні гендерні стереотипи, що укорінилися в сучасному суспільстві. Але не слід забувати, що успіх керівника на 50% залежить від команди, яка працює з ним, і на 50% від правильного управління цією командою.

Принагідно відзначити, що система управління персоналом – це механізм, який буде працювати результативно за умови дотримання керівних принципів,

Причини виникнення мобінгу	Прагнення мопера до самоствердження через приниження колег
	Умисне позбавлення можливостей підлеглих щодо саморозвитку, вдосконалення та кар'єрного зростання
	Прояви дискримінації (цькування за релігійними, расовими, віковими критеріями)
	Авторитарний спосіб управління
	Невиправданий деструктивний перфекціонізм
	Домінування стратегії конфронтації
	Недотримання вимог корпоративної етики
	Штучні маніпуляції з боку мопера задля самовираження

Рис. 1. Основні причини, що зумовлюють виникнення мобінгу в трудовому колективі

таких як планомірність, єдність розпоряджень, поєднання одноосібних і колективних підходів, та пріоритетності ключових моральних принципів, таких як взаємопідтримка, взаємодовіра та взаємоповага. Керівник може вчиняти мобінг як умисно, так і несвідомо, коли активно запроваджує в роботі лише диктаторські методи роботи і сприймає кожного працівника не як індивідуальну особистість та колегу, а виключно як підлеглого працівника, на якого він має право чинити моральний і психологічний тиск. Застосування таких методів роботи жодним чином не підвищить авторитет керівника і не сприятиме ефективності і результативності роботи, оскільки високі показники залежать від спільної роботи згуртованого колективу, що поважає свого керівника за лідерські якості в управлінні, а не боїться його. Безумовно, зазначені дискримінаційні утиски повинні обмежуватися та регламентуватися в рамках правового поля задля забезпечення здорового психологічного клімату в трудовому колективі та прогресивного функціонування підприємства, установи чи організації.

Сьогодні питання щодо притягнення до відповідальності за мобінг регулюється Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)» від 01.12.2022 № 2806-IX (далі – Закон № 2806) [9]. Її встановлює ст. 173⁵ Кодексу України про адміністративні порушення.

Закон № 2806 доповнює Кодекс України про адміністративні порушення [10] новою ст. 173⁵ – Мобінг (цькування) працівника. Відповідно до ч. 1 ст. 173⁵, учинення мобінгу (цькування) працівника тягне за собою накладення штрафу на громадян від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до тридцяти годин і накладення штрафу на фізичних осіб – підприємців, які використовують найману працю, посадових осіб – від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до сорока годин.

Ч. 2 ст. 173⁵ регламентує, що діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене групою осіб або особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за таке саме порушення, тягне за собою накладення штрафу на громадян від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до п'ятдесяти годин і накладення штрафу на фізичних осіб – підприємців, які використовують найману працю, посадових осіб – від двохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин.

Але слід зауважити, що вказані відшкодування, відповідальність, штрафи, громадські роботи стають дійсними за однієї умови – якщо в суді буде дійсно доведено, що мобінг мав місце в трудовому колективі. Доказами мобінгу може бути переписка в соціальних мережах, месенджерах, скріншоти переписок із керівництвом, іншими співробітниками; записи з камер відеоспостереження, якщо такі були встановлені на підприємстві; аудіозаписи розмов, що засвідчують певні образи та психологічний тиск. Також доказами можуть бути внутрішні накази по підприємству, де зазначено, що стосовно вибраних працівників не відбувається підвищення, не виплачуються доплати чи премії. Надання терміну «мобінг» законодавчого тлумачення в Законі № 2759 і визначення його форм та способів суттєво

збільшує шанси працівника на належне доказування та доведення своєї позиції в суді.

Слід зауважити, що в ЄРДР внесено 77 рішень, у яких зазначено термін «мобінг», а також 20 рішень, у яких судді зазначали певні дефініції щодо його тлумачення, що, на жаль, не знайшло позитивного вирішення по суті справ, оскільки на той час була відсутня законодавча база з регулювання окресленої проблематики. Сьогодні Закон № 2759 містить ґрунтовне визначення дефініції «мобінг» і чіткий механізм, який сприятиме доведенню факту дискримінації працівників та захисту честі і гідності, відновленню ділової репутації й відшкодуванню моральної шкоди, завданої мобінгом, у судовому порядку.

Держава гарантує працездатним громадянам, які постійно проживають на території України, правовий захист від мобінгу (цькування), дискримінації, упередженого ставлення у сфері праці, захист честі та гідності працівника під час здійснення ним трудової діяльності, а також забезпечення особам, які зазнали таких дій та/або бездіяльності, права на звернення до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, та до суду щодо визнання таких фактів та їх усунення (без припинення працівником трудової діяльності на період розгляду скарги, провадження у справі), а також відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок таких дій та/або бездіяльності, на підставі судового рішення, що набрало законної сили (новий абзац ч. 1 ст. 5¹ КЗпП).

Закон № 2759 доповнює Кодекс законів про працю України [4] ще однією нормою у ст. 5¹ – гарантії забезпечення права громадян на працю, зокрема абзацом восьмим ч. 1 ст. 5¹ КЗпП, такого змісту: правовий захист від мобінгу (цькування), дискримінації, упередженого ставлення у сфері праці, захист честі та гідності працівника під час здійснення ним трудової діяльності, а також забезпечення особам, які зазнали таких дій та/або бездіяльності, права на звернення до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, та до суду щодо визнання таких фактів та їх усунення (без припинення працівником трудової діяльності на період розгляду скарги, провадження у справі), а також відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок таких дій та/або бездіяльності, на підставі судового рішення, що набрало законної сили. Отже, держава гарантує кожному працівнику, який постійно проживає на території України в разі дискримінаційних утисків, мобінгу, упередженого ставлення у сфері праці, правовий механізм відновлення порушених конституційних прав.

Із метою зменшення таких випадків законодавець ч. 2 ст. 158 КЗпП України зобов'язує роботодавця вживати заходів для забезпечення безпеки та захисту фізичного та психічного здоров'я працівників, здійснювати профілактику ризиків та напруги на робочому місці, проводити інформаційні, навчальні та організаційні заходи щодо запобігання та протидії мобінгу [4].

Принагідно зазначити, що заходи, спрямовані на запобігання, протидію та припинення мобінгу, а також заходи щодо відновлення порушених унаслідок мобінгу прав повинні бути включені до колективного договору (ст. 13 КЗпП України). Така сама норма тепер передбачена ч. 2 ст. 7 Закону України «Про колективні договори і угоди» від 01.07.93 № 3356-ХІІ [11]. Слід зауважити, що жодних санкцій за невиконання зазначе-

ної норми до колективного договору у законодавстві не передбачено.

Кожен працівник, який зазнав певного психологічного тиску внаслідок дій керівника чи колег, має право на певні види компенсації. Відповідно до ч. 2 ст. 237 КЗпП України, у разі ушкодження здоров'я працівника, причиною якого став мобінг (цькування), факт якого підтверджено судовим рішенням, що набрало законної сили, заподіяна шкода відшкодовується у розмірі понесених витрат на лікування [4].

Також слід звернути увагу і на новели законодавства, що визначають підстави для звільнення у разі вчинення працівником/керівником мобінгу чи невжиття заходів щодо його припинення керівником підприємства за умови доведення вказаного факту судом. Відповідно до ч. 3 ст. 38 КЗпП України, працівник має право у визначений ним строк розірвати трудовий договір за власним бажанням, якщо роботодавець не виконує законодавство про працю, умови колективного чи трудового договору, чинив мобінг (цькування) стосовно працівника або не вживав заходів щодо його припинення, що підтверджено судовим рішенням, що набрало законної сили [4]. На підставі п. 12 ч. 1 ст. 40 КЗпП України трудовий договір, укладений на невизначений строк, а також строковий трудовий договір до закінчення строку його чинності можуть бути розірвані роботодавцем лише у разі вчинення працівником мобінгу (цькування), встановленого судовим рішенням, що набрало законної сили [4]. Окрім підстав, передбачених ст. 40 КЗпП України, трудовий договір з ініціативи роботодавця може бути розірваний також у разі вчинення керівником підприємства, установи, організації мобінгу (цькування) незалежно від форм прояву та/або невжиття заходів щодо його припинення, встановленого судовим рішенням, що набрало законної сили – це положення регламентується п. 1-2 ч. 1 ст. 41 КЗпП України [4]. Слід підкреслити, що низка положень, які скеровують роботодавця поважати честь і гідність кожного працівника, також зобов'язує вживати заходів для забезпечення фізичного та психічного здоров'я працівників шляхом здійснення профілактики ризиків та напруги на робочому місці, проводити інформаційні, навчальні та організаційні заходи щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню) (ч. 2 ст. 158 КЗпП України) [4].

Варто зауважити, що в країнах Європи окреслені проблематиці приділено значно більше уваги, ніж на національному рівні. У Швеції, Франції, Італії, Норвегії, Данії, Бельгії, Шотландії прийнято відповідні закони, що спрямовані захистити працівників від моральних переслідувань та протидіяти мобінгу на робочому місці. Зокрема, у Німеччині це питання обговорюється сторонами під час укладення трудового договору, і, відповідно, якщо працівник став жертвою цькування на робочому місці, то роботодавець виплачує матеріальну компенсацію за вчинені дії. За статистичними даними

експертів, матеріальна компенсація за рік становить майже 50 млн євро. Безумовно, досвід Німеччини є позитивним і прогресивним та може бути прийнятним для інших країн, оскільки захист інтересів працівників та укріплення демократичних засад є пріоритетними векторами для кожної держави.

Окремо заслуговує на увагу в зазначеній проблематиці законодавство Франції. Трудовий кодекс Франції містить норми щодо запобігання психологічного тиску, а саме: ст. L.4121-1 закріплює обов'язок роботодавця вжити необхідних заходів щодо безпеки і захисту фізичного та психічного здоров'я працівників; ст. L.1152-1 регламентує, що жоден працівник не повинен страждати через численні випадки психологічного тиску проти нього, які спрямовані на погіршення умов праці та можуть порушувати його права і гідність та негативно впливати на його фізичне та психічне здоров'я або перешкоджати його професійному майбутньому.

Той, хто систематично знущується над іншою людиною з метою погіршити її робочі умови, може бути засуджений до річного тюремного ув'язнення і штрафу до 3 750 євро [12]. На нашу думку, законодавство Франції стосовно протидії мобінгу є доволі прогресивним та спрямованим на профілактику професійних ризиків і напруги на робочому місці, захист честі і гідності працівника. Принагідно зазначити, що у Німеччині, як і у Франції, важливу роль у боротьбі з мобінгом відіграють профспілки, які здійснюють моніторинг даного явища та надають можливість захисту жертвам мобінгу.

Висновки. Таким чином, з огляду на вищевикладене, доцільно зробити такі висновки:

1) правова регламентація заборони мобінгу, запроваджена у європейських країнах, знайшла своє визначення і в національній правовій площині;

2) прийняття Закону № 2759 гарантує кожному працівнику право на ефективний захист від мобінгу на робочому місці і сприяє впровадженню відповідності національного законодавства до положень ЄС, що забезпечить гідне ставлення до працівників завдяки впровадженню правових засобів захисту від моральних утисків на робочому місці та сприятиме укріпленню психологічного клімату та ефективності трудової діяльності як кожного працівника, так і трудового колективу в цілому;

3) українське національне законодавство містить достатній обсяг правових норм, що узгоджуються з фундаментальними нормами міжнародного права, у які закладений принцип недопущення будь-яких видів дискримінації. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)» втілює у правове життя загальноприйняті міжнародні норми, що сприяє наданню правової визначеності поняттю «мобінг» у судових процесах в Україні та приведенню національного законодавства у відповідність із законодавством ЄС.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. UPL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_015
2. Директива ЄС про рівність у сфері зайнятості 2000/78/ЄС. UPL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=166&langId=en>
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню): Закон України від 16.11.2022 № 2759-IX. UPL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-20#Text> (дата звернення: 17.02.2023).
4. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08> (дата звернення: 17.02.2023).
5. Чередніченко Н.А. Мобінг і булінг у трудовому процесі. *Право і безпека*. 2012. № 3. С. 285–288.
6. Качмар О.В. Мобінг як різновид психологічного насильства в трудовому колективі. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. № 14. С. 58–60.

7. Лещук Г.В. Соціальні аспекти проявів мобінгу у професійному середовищі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2016. Вип. 1(38). С. 165–167.
8. Маренич А.І., Ткаченко Ю.П. Управлінські аспекти запобігання мобінгу у трудових колективах. *Фінансовий простір*. 2020. № 4(40). С. 179–188.
9. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню) : Закон України від 01.12.2022 № 2806-IX. UPL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-20#Text> (дата звернення: 17.02.2023).
10. Кодекс України про адміністративні порушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80731-10> (дата звернення: 17.02.2023).
11. Про колективні договори і угоди : Закон України від 01.07.93 № 3356-XII. UPL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Tex> (дата звернення: 17.02.2023).
12. Code du travail. Version consolidée au 10 août 2016. Légifrance. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/%20affichCodeArticle.do?%20idArticle%20=%20LEGIARTI%20000000%206900818%20&cidTexte=LEGITEXT%2000006072050> (дата звернення: 17.02.2023).

References

1. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10.12.1948. [Universal Declaration of Human Rights]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_015 (data zvernennia: 17.02.2023) [in Ukrainian].
2. Dyrektyva YeS pro rivnist u sferi zainiatosti. 2000/78/EC. [EU Employment Equality Directive 2000/78/EC]. Retrieved from <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=166&langId=en> (data zvernennia: 17.02.2023) [in Ukrainian].
3. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zapobihannia ta protydii mobinhu (tskuvanniu): Zakon Ukrainy vid 16.11.2022 № 2759-IKh [On the introduction of changes to some legislative acts of Ukraine regarding the prevention and counteraction of mobbing (bullying): Law of Ukraine dated November 16, 2022 No. 2759-X]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-20#Text> (data zvernennia: 17.02.2023) [in Ukrainian].
4. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 10 hrudnia 1971 r. № 322-VIII [Labour code Ukraine : Law of Ukraine from December, 10 in 1971 № 322-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08> (data zvernennia: 17.02.2023) [in Ukrainian].
5. Cherednichenko N.A. (2012). Mobbinh i bullinh u trudovomu protsesi [Mobbing and bullying in the labor process]. *Pravo i bezpeka*. № 3. S. 285–288 [in Ukrainian].
6. Kachmar O.V. (2016). Mobinh yak riznovyd psykholohichnoho nasylstva v trudovomu kolektyvi [Mobbing as a variety of psychological violence in a labour collective]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*. № 14. 2016. S. 58–60 [in Ukrainian].
7. Leshchuk H.V. (2016). Sotsialni aspekty proiaviv mobinhu u profesiinomu seredovyshchi [Social aspects of displays of mobbing are in a professional environment]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya «Pedagogika. Sotsialna robota* Vypusk 1(38) s. 165–167 [in Ukrainian].
8. Marenych A.I., Tkachenko Yu.P. (2020). Upravlinski aspekty zapobihannia mobinhu u trudovykh kolektyvakh. [Upravlinski aspekty zapobihannia mobinhu u trudovykh kolektyvakh]. *Finansovyi prostir*. № 4 (40) S. 179–188 [in Ukrainian].
9. Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia shchodo zapobihannia ta protydii mobinhu (tskuvanniu): Zakon Ukrainy vid 01.12.2022 № 2806-IKh [Pro vnesennia zmin do Codexu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia shchodo zapobihannia ta protydii mobinhu (tskuvanniu): Zakon Ukrainy vid 01.12.2022 No. 2806-IKh]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-20#Text> (data zvernennia: 17.02.2023) [in Ukrainian].
10. Kodeksu Ukrainy pro administratyvni porushennia : Zakon Ukrainy vid 7 hrudnia 1984r. № 8073-X [Kodeksu Ukrainy pro administratyvni porushennia: Zakon Ukrainy vid 7 hrudnia 1984r. No. 8073-X]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80731-10> (data zvernennia: 17.02.2023) [in Ukrainian].
11. Pro kolektyvni dohovory i uhody: Zakon Ukrainy vid 01.07.93 № 3356-KhII. [Pro kolektyvni dohovory i uhody: Zakon Ukrainy vid 01.07.93 No. 3356-KhII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Tex> (data zvernennia: 17.02.2023) [in Ukrainian].
12. Code du travail. Version consolidée au 10 août 2016. Légifrance. Retrieved from <https://www.legifrance.gouv.fr/%20affichCodeArticle.do?%20idArticle%20=%20LEGIARTI%20000000%206900818%20&cidTexte=LEGITEXT%2000006072050> (data zvernennia: 17.02.2023).

Koliesnik Tatiana Volodymyrivna,

Doctor of Law, Associate Professor

(Donetsk State University Internal Affairs of Ukraine, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

MOBBING: ESSENCE AND LEGISLATIVE REGULATION OF THE PROTECTION OF LABOR RIGHTS OF EMPLOYEES

The article analyzes the essence of the social phenomenon of mobbing, as well as investigates the types and causes of mobbing. An analysis of the regulatory regulation of psychological pressure in European countries and at the national level, in relation to overcoming and protecting against mobbing, has been carried out. It is substantiated that the problem of restoring the violated rights of employees remains extremely acute and relevant. It was established that the most effective way to combat psychological pressure and rudeness in the workplace is protection at the legislative level. Conclusions

and proposals have been made regarding the improvement of legal regulation in this area in order to ensure a dignified treatment of the employer and other colleagues. Since any discriminatory oppression must definitely be limited and regulated within the framework of the legal field in order to ensure a healthy psychological climate in the workforce.

The article examines the current legislation of Germany and France on the prohibition of mobbing in the workplace. It is noted that the experience of these countries is progressive and primarily aimed at protecting the honor and dignity of the worker and strengthening the democratic foundations of the development of European society.

In Germany, as in France, an important role in the fight against mobbing is played by trade unions, which monitor this phenomenon and provide protection to victims of mobbing. Conclusions about the positive experience of developed countries regarding the legal mechanism for protecting employees from mobbing when implementing anti-mobbing agreements are formulated, which can be useful for the domestic legislator when reforming labor legislation. It is argued that the national legislation today contains a sufficient volume of legal norms that determine the grounds for dismissal in case of mobbing by an employee or manager or failure to take measures to stop it by the head of the enterprise, provided that the specified fact is proven by the court, which are consistent with the fundamental norms of international law, in which the principle is embedded prevention of any kind of discrimination. General conclusions were made and proposals were made for improving legal regulation in the outlined area.

Key words: *mobbing, psychological violence at the workplace, moral harassment, types of mobbing, judicial protection.*

Надіслано до редколегії 02.03.2023

УДК 346.9

DOI 10.32782/2523-4269-2022-82-1-1-19-23

Ніколенко Людмила Миколаївна,

докторка юридичних наук, професорка

*(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3437-6968>**Федоренко Юрій Сергійович,**

аспірант

*(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)*ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-2766-3747>

ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА РОЗГЛЯДУ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ПРОВАДЖЕНЬ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО

У статті досліджено процесуальну форму розгляду відокремлених проваджень у справі про банкрутство. Наголошено, що однією з особливостей провадження у справі про банкрутство є концентрація всіх спорів, стороною в яких є боржник, у межах справи про банкрутство. За результатами проведеного дослідження автори доходять висновку, що позивача у відокремленому спорі у межах справи про банкрутство не слід зобов'язувати надсилати копії позовної заяви з додатками всім учасникам справи про банкрутство, але варто залучати таких учасників загальної справи до відокремленого провадження. Аргументовано, що для процесуальної форми розгляду відокремлених проваджень у справі про банкрутство характерним є поєднання правил розгляду справи про банкрутство та правил, які прийнято застосовувати для розгляду та вирішення відповідних матеріально-правових спорів.

Ключові слова: банкрутство, неплатоспроможність, відокремлене провадження, процесуальна форма, господарський процес.

Постановка проблеми. Провадження у справах про банкрутство характеризується тим, що розгляд даної категорії справ не зводиться лише до вирішення питання про неплатоспроможність боржника. У межах даної справи господарському суду, який розглядає справу про банкрутство, доводиться вирішувати багато інших правових питань, пов'язаних із боржником. Для розгляду таких спорів законодавство про банкрутство передбачає особливу процедуру, яка регламентується нормами Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КзПБ), Господарським процесуальним кодексом України (далі – ГПК України), але має цілу низку особливостей, що відрізняє таку процедуру від позовного, наказного провадження та провадження у загальній справі про банкрутство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання відновлення платоспроможності боржника або визнан-

ня його банкрутом неодноразово опинялися у центрі уваги вітчизняних науковців. Серед них слід відзначити: О. Беляневич, О. Бірюкова, А. Бутирського, І. Бутирську, І. Вечірка, Л. Грабован, В. Джуна, Ю. Кабенюк, Б. Полякова, Р. Полякова, П. Пригузу, В. Радзивілюк та ін. Поряд із цим питання процесуальної форми розгляду відокремлених проваджень у справі про банкрутство залишаються малодослідженими, що свідчить про актуальність даної статті.

Метою статті є наукове осмислення особливостей процесуальної форми розгляду відокремлених проваджень у справі про банкрутство та виявлення проблемних аспектів у правовому регулюванні даного питання.

Виклад основного матеріалу. Здійснення правосуддя в економічній сфері має, як указує В. Устименко, забезпечити дотримання правового господарського

порядку, упорядкувати економічні відносини шляхом напрацювання судовими органами єдиної практики правозастосування, захистити, насамперед, права суб'єктів господарювання, а також інших осіб, які беруть участь у судовому процесі [1, с. 28]. Реформування економіки і розвиток різноманітних правовідносин повинні передбачати гарантію розгляду та вирішення спорів за критеріями ефективності, справедливості та оперативності [2, с. 20]. Для забезпечення виконання таких завдань законодавцю слід так виписати відповідні норми матеріального та процесуального права, щоб максимально ефективно не лише регламентувати права і обов'язки учасників господарських відносин, а й упорядкувати процедуру захисту прав, свобод та законних інтересів учасників економічного обігу. Важливе місце у системі упорядкування економічних відносин займає право неспроможності (банкрутства), яке прийнято вважати підгалуззю господарського права [3, с. 100]. Господарське життя постійно ускладнюється з виникненням нових інститутів, економіка країни є залежною від світових тенденцій, а інститут банкрутства саме і покликаний знаходити баланс між задоволенням вимог кредиторів та відновленням платоспроможності боржника [4, с. 23].

Однією з особливостей провадження у справі про банкрутство є концентрація всіх спорів, стороною в яких є боржник, у межах справи про банкрутство.

Так, відповідно до ст. 7 Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУЗПБ), спори, стороною у яких є боржник, розглядаються господарським судом за правилами, передбаченими Господарським процесуальним кодексом України (далі – ГПК України), з урахуванням особливостей, визначених цією статтею. Господарський суд, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство, у межах цієї справи вирішує всі майнові спори, стороною в яких є боржник; спори з позовними вимогами до боржника та щодо його майна; спори про визнання недійсними результатів аукціону; спори про визнання недійсними будь-яких правочинів, укладених боржником; спори про повернення (витребування) майна боржника або відшкодування його вартості відповідно; спори про стягнення заробітної плати; спори про поновлення на роботі посадових та службових осіб боржника; спори щодо інших вимог до боржника. Господарський суд розглядає спори, стороною у яких є боржник, за правилами, визначеними ГПК України. За результатами розгляду спору суд ухвалює рішення. У разі якщо відповідачем у такому спорі є суб'єкт владних повноважень, суд керується принципом офіційного з'ясування всіх обставин у справі та вживає визначених законом заходів, необхідних для з'ясування всіх обставин у справі, у тому числі щодо виявлення та витребування доказів, з власної ініціативи [5].

Концентрація всіх спорів, стороною яких є боржник, є проявом дії принципу процесуальної економії, яка за змістом включає у себе економне, бережне, раціональне використання учасниками господарського судочинства процесуальних засобів і покликана забезпечити справедливий та оперативний розгляд господарських справ [6, с. 42]. Поряд із цим для розгляду відокремлених проваджень у справі про банкрутство характерною є специфічна процесуальна форма, яка відрізняється і від процесуальної форми розгляду загальної справи про банкрутство, і від процесуальної форми розгляду справ у порядку позовного провадження.

На думку В. Щербини та В. Резнікової, формалізація господарського процесу не є випадковою. Роль

і значення процесуальної форми полягають у тому, щоб забезпечити захист дійсно існуючих прав суб'єктів господарювання, як і інших учасників господарських відносин, гарантувати ухвалення законних та обґрунтованих рішень [7, с. 11]. На думку Є. Таликіна, існують підстави говорити про два види диференціації процесуальної форми. Перший пов'язаний із покладенням нових функцій на суди. Таким чином, утворилося провадження щодо запобіжних заходів, провадження щодо банкрутства тощо. Таку диференціацію вчений умовно називає функціональною. Інший вид диференціації пов'язаний із поділом справ у межах однієї функції за рівнем складності. За таким принципом утворилося, зокрема, наказне провадження у цивільному процесі [8, с. 254].

Відокремлені провадження у справі про банкрутство є проявом функціональної диференціації процесуальної форми. Так, на господарські суди було покладено нові функції, які зазвичай не притаманні діяльності господарських судів, – це розгляд таких категорій справ, як трудові, цивільні, адміністративні справи тощо. У теорії процесу прийнято вважати, що матеріальні правовідносини впливають на форму процесу. Під безпосередньою дією матеріальних правовідносин знаходяться такі елементи процесуальної форми, як форма захисту, позов, суб'єкти процесу, докази і доказування, способи захисту [9, с. 153]. Але у відокремлених провадженнях у справі про банкрутство часто це правило не діє, оскільки матеріальні правовідносини є одними, а процесуальна форма їх вирішення – інша, непритаманна зазвичай для вирішення таких спорів.

Яскравий цьому приклад – адміністративні спори. Тут господарським судам доводиться не лише розглядати справи на підставі матеріально-правових норм, які, як правило, рідко застосовуються у господарському процесі, а й діяти за особливими процесуальними правилами, які зазвичай діють в адміністративному процесі. І. Бутирська із цього приводу зазначає, що віднесення більшості майнових спорів із вимогами до боржника до компетенції господарського суду, у провадженні якого знаходиться справа, зумовлює необхідність застосовувати не лише загальний порядок розгляду справ про банкрутство, а й розглядати справи у порядку позовного провадження, застосовуючи не лише норми господарського права, а й цивільного, трудового тощо, що вимагає від суддів високого професійного рівня та широкої спеціалізації [10, с. 110]. На нашу думку, це певною мірою порушує принцип спеціалізації судів. Так, господарські суди є спеціалізованими судами у судовій системі України. Спеціалізованим судом у науковій літературі називають орган судової влади, що має власну підсистему і розглядає визначені законом спори з особливим суб'єктним чи об'єктним складом в особливому процесуальному порядку [11, с. 10]. У разі ж розгляду відокремлених проваджень господарський суд може розглядати практично будь-які справи, навіть ті, що не притаманні специфіці діяльності господарських судів.

При цьому передачі на розгляд господарського суду, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство, підлягають не лише нові спори, стороною яких є боржник, а й ті справи, провадження у яких було відкрито до відкриття провадження у справі про банкрутство.

Характерним є такий приклад із судової практики. 11 січня 2021 р. Хмельницьким окружним адміністративним судом відкрито провадження в адміністративній справі за позовом Головного управління ДПС у Хмельницькій області до Товариства з обмеженою

відповідальністю «Т.» про стягнення коштів у рахунок погашення податкового боргу. 08 лютого 2021 р. ухвалою Господарського суду Хмельницької області відкрито провадження у справі про банкрутство Товариства з обмеженою відповідальністю «Т.» та введено процедуру розпорядження майном боржника, а також уведено мораторій на задоволення вимог кредиторів. У зв'язку з відкриттям провадження у справі про банкрутство Товариства з обмеженою відповідальністю «Т.» Хмельницький окружний адміністративний суд ухвалою від 23 лютого 2021 р. закриття провадження в адміністративній справі, мотивувавши це тим, що спір щодо стягнення з боржника податкового боргу на даний час підлягає розгляду в порядку господарського судочинства господарським судом, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство відповідача [12].

Наведений приклад із судової практики хоча і відповідає принципу концентрації всіх спорів, стороною яких є боржник, у межах справи про банкрутство, проте викликає низку запитань. По-перше, чи не порушує це права позивача, оскільки, звертаючись до адміністративного суду з позовом, позивач мав правомірні очікування, що його позов буде розглянуто, а спір із відповідачем – вирішено. Натомість через більше ніж місяць після відкриття провадження суд закриття провадження, не залишивши позивачу нічого іншого, як заново готувати і подавати позов, уже в межах справи про банкрутство. По-друге, у даній ситуації виходить, що на адміністративну справу, провадження у якій було відкрито першим, здійснює вирішальний вплив справа про банкрутство, яка відкрита пізніше. Це видається не зовсім аргументованим і таким, що порушує принцип правової визначеності. Окрім того, подібні ситуації демонструють потенційні можливості для зловживань принципом концентрації спорів у межах справи про банкрутство, оскільки недобросовісні боржники можуть умисно ініціювати щодо себе справу про банкрутство з тим, щоб закрити всі інші судові справи, стороною в яких вони є. Тому у такому разі необхідно не закриття провадження у справі, а передавати матеріали справи до господарського суду, який розглядає справу про банкрутство.

Такого ж висновку дійшла і Велика Палата Верховного Суду у Постанові від 15 січня 2020 р. у справі № 607/6254/15-ц: «Велика Палата Верховного Суду погоджується з висновками судів, що спір не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства, а належить до господарської юрисдикції. Однак не можна погодитися з висновками про закриття провадження у справі, оскільки такі дії перешкоджають позивачу у доступі до правосуддя та унеможливають захист його прав у господарському процесі у повному обсязі з урахуванням визначених строків звернення, установлених статтею 45 Кодексу № 2597-VIII, а до цього – статтею 23 Закону № 2343-XII» [13].

В. Радзивілок та Р. Поляков указують, що розгляд майнових спорів у справі про банкрутство виключно за нормами ГПК України відіграватиме як позитивну, так і негативну роль. По-перше, має бути безпосередній зв'язок між строками розгляду спорів у відокремленому та основному провадженнях. По-друге, продовжують вчені, названа стаття не передбачає пріоритетності у виборі суду за наявності у суб'єктному складі спору двох і більше боржників, щодо яких відкриті справи про банкрутство. По-третє, ця стаття залишає відкритим питання про участь у спорі інших учасників справи про банкрутство (розпорядника майна, конкурсних і забезпечених кредиторів тощо) [14, с. 152]. Щодо остан-

нього зауваження вчених, повністю погоджуємося, що виникає чимало запитань щодо необхідності залучення інших учасників справи про банкрутство до відокремленого провадження, яке розглядається за ст. 7 КУЗПБ. Так, з одного боку, необхідно залучити до участі у такій справі всіх осіб, на права та інтереси яких може вплинути рішення, прийняте за результатами розгляду відокремленого провадження, а це якраз і арбітражний керуючий, і всі кредитори боржника. Але, з іншого боку, залучення великої кількості учасників до такої справи може негативно вплинути на тривалість розгляду відокремленого провадження. І що робити у разі, коли у справі про банкрутство не декілька кредиторів, а, скажімо, 20, 30, 50? Керуючись загальними вимогами до позовної заяви, що пред'являються до неї у господарському процесі, виходить, що позивачу слід надсилати копію позовної заяви з додатками всім цим особам. Про це свідчить і судова практика.

Так, наприклад, у провадженні Господарського суду Запорізької області перебуває справа про банкрутство Державного підприємства «Д.». У даній справі є 12 кредиторів, арбітражний керуючий, а також ще три учасники справи. Головне управління ДПС у Запорізькій області звернулося до Господарського суду Запорізької області з позовом до боржника про стягнення 1603159,61 грн у межах справи про банкрутство, керуючись ст. 7 КУЗПБ. Однак доказів направлення копії позовної заяви з додатками всім кредиторам та учасникам справи про банкрутство не надало, тому суд залишив таку позовну заяву без руху, зобов'язавши позивача надіслати копію позовної заяви з додатками всім 12 кредиторам та трьом учасникам справи [15].

Чи завжди доцільно направляти копію позовної заяви з додатками всім учасникам загальної справи про банкрутство? Напевно, що ні. Уважаємо, що зобов'язувати позивача надсилати копії позовної заяви з додатками всім учасникам справи про банкрутство не слід, але залучати таких учасників загальної справи до відокремленого провадження можна. Якщо ж хтось із таких учасників виявить бажання проявити у справі процесуальну активність, то він може ознайомитися з матеріалами справи у суді (або навіть через Підсистему «Електронний суд») і подати до суду свої пояснення та заперечення щодо позовних вимог.

М. Гурін, досліджуючи у межах свого дисертаційного дослідження особливості процесуальної форми розгляду справ про визнання недійсними правочинів боржника, доходить висновку, що вона характеризується тим, що тут поєднуються правила, характерні для провадження у справі про банкрутство, та правила, що застосовуються для розгляду справ у порядку позовного провадження [16, с. 80]. Дана теза є справедливою і для процесуальної форми розгляду відокремлених проваджень у справі про банкрутство загалом. Проте, урахувавши, що у відокремлених провадженнях у справі про банкрутство можуть застосовуватися правила, що діють навіть в адміністративному судочинстві (зокрема, під час розгляду спорів, де відповідачем є суб'єкт владних повноважень, а позивач – боржник у справі про банкрутство), щодо процесуальної форми відокремлених проваджень загалом уважаємо за необхідне додати таку її важливу рису, як можливість застосування правил, що регламентують не лише позовне провадження у господарському процесі, а й процесуальні норми інших видів судочинства. Таким чином, можна стверджувати, що для процесуальної форми

розгляду відокремлених проваджень у справі про банкрутство характерним є поєднання правил розгляду справи про банкрутство та правил, які прийнято застосовувати для розгляду та вирішення відповідних матеріально-правових спорів.

Висновки. Таким чином, однією з особливостей провадження у справі про банкрутство є концентрація всіх спорів, стороною у яких є боржник, у межах справи про банкрутство. Позивача у відокремленому спорі у межах справи про банкрутство не слід зобов'язувати надсилати копії позовної заяви з додатками всім учасникам справи про банкрутство, але варто залучати

таких учасників загальної справи до відокремленого провадження. Якщо хтось із таких учасників виявить бажання проявити у справі процесуальну активність, то він може ознайомитися з матеріалами справи безпосередньо у суді або через Підсистему «Електронний суд» і подати до суду свої пояснення та заперечення щодо позовних вимог. Для процесуальної форми розгляду відокремлених проваджень у справі про банкрутство характерним є поєднання правил розгляду справи про банкрутство та правил, які прийнято застосовувати для розгляду та вирішення відповідних матеріально-правових спорів.

Список використаних джерел

1. Устименко В. Удосконалення господарського процесу: економіко-правові аспекти. *Право України*. 2017. № 9. С. 28–34.
2. Ніколенко Л.М. Захист прав та інтересів суб'єктів господарювання в умовах реформування законодавства. *Економіка та право*. 2017. № 2. С. 19–24.
3. Поляков Б.М. Право неспроможності (банкрутства) в Україні : підручник. Київ : Ін Юре, 2011. 560 с.
4. Бутирський А.А. Значення інституту банкрутства для економічних відносин в Україні. *Матеріали круглого столу «Перші наукові читання пам'яті академіка В.К. Мамутова»*, м. Київ, 8 лютого 2019 р. Київ, 2019. С. 23–27.
5. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 74.
6. Погребняк В., Гаврилюк О. Роль судової правотворчості у побудові права: принципи права у справах про банкрутство. *Право України*. 2022. № 7. С. 23–51.
7. Щербина В., Рєзнікова В. Сучасні тенденції розвитку господарського процесу України. *Право України*. 2017. № 9. С. 9–27.
8. Таликін Є.А. Диференціація господарської процесуальної форми як засіб досягнення її адекватності характеру господарських конфліктів. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С. 251–256.
9. Ніколенко Л.М. Матеріальні та процесуальні норми і правовідносини: їх взаємозв'язок у господарському судочинстві. *Наше право*. 2013. № 10. С. 148–154.
10. Бутирська І.А. Функції господарського суду у справі про банкрутство. *Вісник господарського судочинства*. 2015. № 4. С. 106–111.
11. Бутирський А.А. Реалізація принципу спеціалізації в судовій системі України. *Вісник господарського судочинства*. 2012. № 6. С. 195–200.
12. Ухвала Хмельницького окружного адміністративного суду від 23 лютого 2021 р. у справі № 560/63/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95073469#> (дата звернення: 27.02.2023).
13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 січня 2020 р. у справі № 607/6254/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87115553> (дата звернення: 27.02.2023).
14. Радзивілюк В., Поляков Р. Проблеми застосування господарсько-процесуальних норм у процедурі банкрутства (неплатоспроможності). *Право України*. 2020. № 7. С. 147–158.
15. Ухвала Господарського суду Запорізької області від 14 січня 2022 р. у справі № 908/100/21 (908/110/22). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102727303> (дата звернення: 27.02.2023).
16. Гурін М.О. Визнання недійсними правочинів боржника у процедурі банкрутства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 ; Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2022. 208 с.

References

1. Ustyimenko, V. (2017). Udoskonalennia hospodarskoho protsesu: ekonomiko-pravovi aspekty [Improvement of the economic process: economic and legal aspects]. *Pravo Ukrainy*. № 9. S. 28–34 [in Ukrainian].
2. Nikolenko, L.M. (2017). Zakhyst prav ta interesiv sub'ektiv hospodariuvannia v umovakh reformuvannia zakonodavstva [Protection of the rights and interests of economic entities in the conditions of legislative reform]. *Ekonomika ta pravo*. 2017. № 2. S. 19–24 [in Ukrainian].
3. Poliakov, B.M. (2011). Pravo nespromozhnosti (bankrutstva) v Ukraini [Law of insolvency (bankruptcy) in Ukraine] : pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. Kyiv: In Yure, 560 s. [in Ukrainian].
4. Butyrskiy, A.A. (2019). Znachennia instytutu bankrutstva dlia ekonomichnykh vidnosyn v Ukraini [The significance of the institution of bankruptcy for economic relations in Ukraine]. *Materialy kruhloho stolu «Pershi naukovy chytannia pam'iaty akademika V. K. Mamutova»* (8 liutoho 2019 r., m. Kyiv). S. 23–27 [in Ukrainian].
5. Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva [Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures]: Zakon Ukrainy vid 18 zhovtnia 2018 roku № 2597-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2019. № 19. St. 74. [in Ukrainian].
6. Pohrebniak, V., Havryliuk, O., (2022). Rol sudovoi pravotvorchosti u dobudovi prava: pryntsy py prava u spravakh pro bankrutstvo [The role of judicial law-making in the development of law: principles of law in bankruptcy cases]. *Pravo Ukrainy*. № 7. S. 23–51 [in Ukrainian].
7. Shcherbyna, V., Rieznikova, V. (2017). Suchasni tendentsii rozvytku hospodarskoho protsesu Ukrainy [Modern trends in the development of the economic process of Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. № 9. S. 9–27 [in Ukrainian].

8. Talykin, Ye.A. (2012). Dyferentsiatsiia hospodarskoi protsesualnoi formy yak zasib dosiahnennia yii adekvatnosti kharakteru hospodarskykh konfliktiv [Differentiation of economic procedural form as a means of achieving its adequacy to the nature of economic conflicts]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 3. S. 251–256 [in Ukrainian].
9. Nikolenko, L.M. (2013). Materialni ta protsesualni normy i pravovidnosyny: yikh vzaiemozv'iazok u hospodarskomu sudochynstvi [Material and procedural norms and legal relations: their interrelationship in economic litigation]. *Nashe pravo*. № 10. S. 148–154 [in Ukrainian].
10. Butyrska, I.A. (2015). Funktsii hospodarskoho sudu u spravi pro bankrutstvo [Functions of the commercial court in the case of bankruptcy]. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva*. № 4. S. 106–111 [in Ukrainian].
11. Butyrskiy, A.A. (2012). Realizatsiia pryntsyphu spetsializatsii v sudovii systemi Ukrainy [Implementation of the principle of specialization in the judicial system of Ukraine]. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva*. № 6. S. 195–200 [in Ukrainian].
12. Ukhvala Khmelnytskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu [Resolution of the Khmelnytsky District Administrative Court] vid 23 liutoho 2021 roku u spravi № 560/63/21. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95073469#> (data zvernennia: 27.02.2023) [in Ukrainian].
13. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Great Chamber of the Supreme Court] vid 15 sichnia 2020 roku u spravi № 607/6254/15-ts. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Retrived from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87115553> (data zvernennia: 27.02.2023) [in Ukrainian].
14. Radzyviliuk, V., Poliakov, R. (2020). Problemy zastosuvannia hospodarsko-protsesualnykh norm u protseduri bankrutstva (neplatospromozhnosti) [Problems of application of economic and procedural norms in bankruptcy (insolvency) procedure]. *Pravo Ukrainy*. № 7. S. 147–158 [in Ukrainian].
15. Ukhvala Hospodarskoho sudu Zaporizkoi oblasti [Resolution of the Economic Court of the Zaporizhzhia Region] vid 14 sichnia 2022 roku u spravi № 908/100/21 (908/110/22). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Retrived from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102727303> (data zvernennia: 27.02.2023) [in Ukrainian].
16. Huryn M.O. (2020). Vyznannia nediisnymy pravochyniv borzhnyka u protseduri bankrutstva [Invalidity of the debtor's transactions in the bankruptcy procedure]: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.04 / Donetskyy derzhavnyi universytet vnurishnikh sprav. Kropyvnytskyi, 208 s. [in Ukrainian].

Nikolenko Liudmyla,

Doctor of Law, Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3437-6968>

Fedorenko Yurii,

Postgraduate Student

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-2766-3747>

PROCEDURAL FORM OF THE CONSIDERATION OF SEPARATE PROCEEDINGS IN THE BANKRUPTCY CASE

The article examines the procedural form of consideration of separate proceedings in the bankruptcy case. For consideration of separate proceedings in a bankruptcy case, a specific procedural form is characteristic, which differs both from the procedural form of consideration of a general bankruptcy case and from the procedural form of consideration of cases in the order of claim proceedings. The authors emphasized that from the moment of the opening of bankruptcy proceedings, the debtor and his property find themselves in a special legal regime, one of the features of which is the concentration of all disputes in which the debtor is a party within the bankruptcy case. Separate bankruptcy proceedings are a manifestation of the functional differentiation of the procedural form. Thus, commercial courts were assigned new functions that are not usually inherent in the activities of commercial courts – this is the consideration of such categories of cases as labor, civil, administrative cases, etc. Based on the results of the research, the authors come to the conclusion that the plaintiff in a separate dispute within the bankruptcy case should not be obliged to send copies of the statement of claim with attachments to all participants in the bankruptcy case, but should involve such participants in the general case in separate proceedings. If one of these participants wishes to be procedurally active in the case, he can familiarize himself with the case materials directly in court, or through the "Electronic Court" Subsystem, and submit his explanations and objections to the claims to the court. Taking into account that in separate proceedings in a bankruptcy case, the rules that apply even in administrative proceedings can be applied, regarding the procedural form of separate proceedings, in general, the need to add such an important feature as the possibility of applying rules regulating not only legal proceedings in economic proceedings, but also procedural norms of other types of legal proceedings, was emphasized. Thus, the authors argued that the procedural form of considering separate proceedings in a bankruptcy case is characterized by a combination of the rules for considering a bankruptcy case and the rules that are used to consider and resolve relevant material and legal disputes.

Key words: bankruptcy, insolvency, separate proceeding, procedural form, economic process.

Надіслано до редколегії 25.02.2023

УДК 347.15/18

DOI 10.32782/2523-4269-2022-82-1-1-24-28

Устінова-Бойченко Ганна Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного та господарського права
(Криворізький навчально-науковий інститут
Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5821-3832>

Скрябін Олексій Миколайович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного та господарського права
(Криворізький навчально-науковий інститут
Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8915-5943>

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВИЗНАННЯ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

У статті проаналізовано та уточнено поняття «безвісно відсутня особа» та «безвісті зникла особа». Для визнання особи безвісно відсутньою обов'язковим є звернення до суду, а документом, що підтверджує визнання особи безвісно відсутньою, є рішення суду. Уточнено, що законодавством не визначено чіткий перелік осіб, які можуть подати заяву на визнання людини безвісно відсутньою або оголошення її померлою. Охарактеризовано правові наслідки визнання особи безвісно відсутньою. Визначено, що процес визнання військовослужбовця безвісно відсутнім має відмінну процедуру.

Ключові слова: безвісно відсутня, особа, правові наслідки, воєнний стан.

Постановка проблеми. Проблематика визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою в сучасних умовах стає особливо актуальною. Це зумовлено тим, що досить велика кількість людей щорічно зникає через загострення криміногенної обстановки, міжнародний тероризм та стихійні лиха як техногенного, так і природного характеру. Окрім цього, актуальність указанного питання значно підвищується в умовах воєнного стану та повномасштабного вторгнення російської армії в Україну. Визнання особи безвісно відсутньою стало важливим питанням ще в 2014 р., з початку проведення АТО, але після 24 лютого 2022 р. набуло ще більшої значимості, оскільки масштаби наслідків воєнних дій значно збільшилися. За цей час зникли безвісно чимало людей як серед громадянського населення, так і серед військових.

Правова система України на даному етапі стрімко розвивається та змінюється під впливом соціально-економічних та політичних чинників і відповідно до реалій сучасного життя. Сьогодні особливо важливою є мож-

ливість особам захистити свої інтереси в правовому аспекті. «Відсутність можливості підтвердити смерть фізичної особи, поєднана з відсутністю фізичної особи тривалий час у місці, де вона постійно проживає, тягне за собою юридичну невизначеність та створює низку проблем в особистих немайнових та майнових відносинах» [1, с. 174].

Розвиток українського законодавства у сфері регулювання інституту визнання особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою сприяє постійному внесенню змін у нормативно-правові акти, унаслідок чого існують певні юридичні невідповідності та неточності, що потребують удосконалення. Такі зміни стосуються цивільного, сімейного та цивільно-процесуального законодавства.

Оскільки були внесені корективи в норми сімейного та цивільного права, що стосуються питання визнання особи безвісно відсутньою, то доцільним є дослідження проблем, які можуть виникнути під час практичного застосування інституту визнання особи безвісно

відсутньою та оголошення її померлою. Особливої уваги потребує використання такого інституту по відношенню до осіб, які пропали безвісти через воєнні дії. За допомогою аналізу чинного законодавства та розроблення рекомендацій щодо усунення неточностей у ньому, можливо вдосконалити інститут визнання особи безвісно відсутньою і захистити інтереси та права громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика визнання особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою досліджувалася багатьма науковцями. Серед українських науковців, які досліджували дане питання, можна виділити О.М. Шимановича, В.Г. Бобко, А.О. Кличкова, Т.В. Корчакова, О.В. Мартинюка, Ю. Труфанову тощо.

При цьому деякі аспекти проблематики є недостатньо вивченими, зокрема: наслідки появи безвісно відсутньої особи, особливості зміни чи припинення особистих немайнових та майнових відносин, пов'язаних із цим, а також специфіка визнання безвісно відсутньою особою військовослужбовця. Тому важливим та необхідним є більш детальне вивчення вказаних аспектів.

Метою статті є дослідження інституту визнання особи безвісно відсутньою в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Зникнення особи безвісти – це не лише трагедія для її близьких та рідних, а й потреба вирішувати юридичні та правові питання. Відсутність особи може впливати на життя інших людей, наприклад у разі виникнення потреби забезпечити майнові чи немайнові особисті права зниклої особи. Для вирішення цих питань в українському законодавстві функціонує інститут визнання особи безвісно відсутньою.

Щоб визнати особу безвісно відсутньою, «застосовують презумпцію, що особа є живою, однак установити її місце перебування у цей час неможливо, причому зазначена презумпція має спростовний характер. Визнання судом у встановленому законом порядку фізичної особи безвісно відсутньою (ст. 43 ЦК України) не свідчить про смерть такої особи, однак і не виключає можливості смерті. Зазначене зумовлює одночасну наявність двох припущень стосовно двох взаємовиключних життєвих станів безвісно відсутньої фізичної особи (особа жива, особа померла)» [2, с. 82].

Визнати особу через суд безвісно відсутньою можливо в разі, якщо на протязі одного року в місці її постійного проживання не було жодних відомостей про її місце перебування. «Якщо неможливо встановити день одержання останніх відомостей про місце перебування особи, то початком її безвісної відсутності вважається перше число місяця, що йде за тим, у якому були одержані такі відомості, а якщо неможливо встановити цей місяць, – перше січня наступного року. ЦПК України встановлює порядок визнання фізичної особи безвісно відсутньою» [3].

Особливістю українського законодавства у цьому аспекті є відсутність визначення терміна «безвісна відсутність». Відповідно до Постанови Верховного Суду від 07 травня 2018 р. у справі № 225/882/17 це поняття означає «посвідчення в судовому порядку тривалої відсутності фізичної особи в місці її постійного проживання за умови, що не вдалося встановити місця її знаходження (перебування)» [4].

Аналізуючи вищенаведене визначення, можна стверджувати, що під безвісною відсутністю розуміється встановлення через суд відсутності самої фізичної

особи, а також відсутності відомостей про неї протягом строку, встановленого Цивільним кодексом України.

Проте не слід ототожнювати поняття «особа, яка зникла безвісти» та «безвісно відсутня особа», оскільки їх сутність не є однаковою. Відповідно до Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти», особа, яка зникла безвісти, – «це фізична особа, стосовно якої немає відомостей про її місцеперебування на момент подання заявником заяви про її розшук» [5]. Безвісна відсутність особи – «це встановлення у судовому порядку тривалої відсутності фізичної особи та відсутності відомостей про неї» [4].

Різниця між вказаними поняттями в тому, що безвісна відсутність установлюється в обов'язковому судовому порядку, тоді як встановлення особи зниклою без вісти настає з моменту подачі заяви про факт зникнення та оголошення такої особи в розшук (у цьому разі звернення в суд не потрібне). Слід зазначити, що у Законі йдеться про надання статусу зниклої безвісти особі не позбавляє її родичів та інших осіб прав звернутися в судові органи та подати заяву про визнання цієї особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою.

Тому доцільно уточнити сутність поняття «безвісно відсутня особа», під яким слід розуміти «засвідчення в судовому порядку тривалої відсутності фізичної особи в місці її постійного проживання за умов, що не вдалося встановити місця її знаходження (перебування), що породжує сукупність правостворюючих, правозмінюючих і правоприпиняючих юридичних фактів, об'єктивна зумовленість яких є необхідною для реалізації іншими учасниками правовідносин своїх суб'єктивних прав та обов'язків» [2, с. 92].

Справи щодо визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою проводяться окремим провадженням. Суд розглядає такі справи за участі заявника або заінтересованих осіб. При цьому в чинному законодавстві відсутні легальні визначення заінтересованих осіб та заявників.

У Цивільно-процесуальному кодексі не вказано перелік осіб, які можуть подавати заяву до суду для визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою. «Наявність юридичного інтересу як загального критерію визначення процесуально правового становища осіб, які беруть участь у справі, є загальновизнаним» [6, с. 86].

Щодо цього зауважує С.Я. Фурса: «Суд повинен урахувати, що заявник є особою, для якої факт спричинить правові наслідки, інакше така справа буде не підвідомча суду в порядку окремого провадження. Під час визначення заінтересованої особи суд повинен урахувати, що заінтересована особа – це, перш за все, суб'єкт, на права та обов'язки якої може вплинути факт, що встановлюється судом» [7, с. 244]. Це свідчить про те, що доцільно орієнтуватися на загальне положення цивільного процесу (ст. 4 Цивільно-процесуального Кодексу) щодо того, що до суду може звернутися кожна особа, яка заінтересована у зміні правового стану відсутньої особи. Для звернення до суду слід довести наявність суб'єктивного юридичного інтересу.

Аналізуючи вищезазначене, можна сказати, що законом не обмежується перелік осіб, які можуть подати заяву до судових органів у справах, які досліджуються. Заявниками можуть бути члени сім'ї, потенційні спадкоємці, а також кредитори (як юридичні, так і фізичні особи).

Думка В.Г. Бобка є слушною у цьому аспекті: «Органи внутрішніх справ не можуть бути заявниками у цих справах. Зазначене зумовлено тим, що такі органи не мають у справі матеріально-правової заінтересованості, а також закон не надає їм права на звернення до суду в інтересах інших осіб. Окрім того, розшук громадян належить до службових обов'язків органів поліції» [8]. Звернення до суду із заявою про визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою потребує надання судовим органам доказів, у яких підтверджується наявність правової мети звертатися до суду з метою отримання судового захисту.

Це підтверджує зазначену вище тезу щодо обов'язковості звертатися до суду для визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. Суд виносить рішення та роз'яснення щодо того, чи справді людина безвісті зникла чи загинула. Проблемним питанням є відсутність чіткого визначення заявників, що означає можливість звернення до судових органів будь-яких заінтересованих осіб – юридичних або фізичних.

Правовими наслідками визнання особи безвісно відсутньою виступають:

- «встановлення опіки над її майном;
- із цього майна видається утримання громадянам, яких безвісно відсутня особа зобов'язана за законом утримувати;
- із цього майна погашають заборгованість з інших зобов'язань безвісно відсутнього (ст. 44 ЦКУ);
- кредитори мають право вимагати задоволення з майна цієї особи та інше» [9, с. 130].

Так, А.О. Кличков, перераховуючи правові наслідки визнання особи безвісно відсутньою, визначає такі:

- «над майном такої особи встановлюється опіка;
- із цього майна видається утримання громадянам, яких безвісно відсутня особа зобов'язана за законом утримувати;
- із цього майна гасять заборгованість з інших зобов'язань безвісно відсутнього (ст. 44 ЦК України);
- неповнолітні та повнолітні непрацездатні діти, непрацездатні батьки, дружина (чоловік) незалежно від віку й працездатності, якщо вони доглядають дітей безвісно відсутньої особи, які не досягли віку восьми років, мають право вимагати призначення їм пенсії у зв'язку з визнанням годувальника безвісно відсутнім (ст. 46 Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 р.);
- дружина (чоловік) безвісно відсутнього набуває права розірвати шлюб у так званому спрощеному порядку через органи ДРАЦСу (п. 1 ч. 1 ст. 107 СК України);
- припиняються зобов'язання, тісно пов'язані з безвісно відсутньою людиною (наприклад, дія довіреності, договору поруки);
- кредитори мають право вимагати задоволення з майна цієї особи» [2, с. 78].

Тобто визначають не лише майнові правові наслідки, а й сімейні та нематеріальні особистісні.

Також варто звернути увагу на те, що 22.11.2018 Верховним Судом у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду в межах справи № 225/882/17, провадження № 61-34068св18 (ЄДРСРУ № 78044509), було встановлено, що правові підстави підтверджуються для визнання особи безвісно відсутньою. Постановою Верховного Суду від 07.05.2018 у межах справи № 225/1297/17 визначено, що безвісною відсутністю є посвідчення в суді тривалої відсутності фізичної особи в місці її постійного проживання за

умов, що не вдалося встановити місця її знаходження (перебування).

Документом, який підтверджує встановлення особи безвісно відсутньою, є рішення суду. Резолютивна частина судового рішення містить відомості про особу, яка визнається безвісно відсутньою чи оголошується померлою, а також дані щодо початку безвісної відсутності або дня смерті такої особи, що визначається правилами статей 18 і 21 Цивільного кодексу.

У разі якщо особа, яка була визнана судом безвісно відсутньою або оголошена померлою, з'явиться або було визначено місце її перебування, то суд змінить за заявою її правовий статус. Заяву про скасування рішення суду щодо визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою може подати сама особа або інші громадяни, які мають права звернутися до судових органів для захисту прав та інтересів інших осіб.

При цьому є важливий нюанс: у ст. 213 Цивільно-процесуального кодексу зазначено, що суд, який постановив рішення про визнання особи безвісно відсутньою, не може самостійно його змінити або скасувати. Звідси випливає, що судом може бути скасоване визнання особи безвісно відсутньою, а не скасування рішення суду. Розгляд справи про скасування визнання особи безвісно відсутньою відбувається за участю цієї особи, заявника та заінтересованих осіб.

Також слід зазначити особливості визнання безвісно відсутнім військовослужбовця. Відповідно до Інструкції з організації обліку особового складу Збройних Сил України, «у разі зникнення безвісті військовослужбовця необхідно письмово звертатися до тієї військової частини, де військовослужбовець був зарахований до списків особового складу, за відповідним документом, у якому буде зазначено: особові дані військовослужбовця, коли і за яких обставин він зник безвісти, відповідно, після отримання документа (довідки або витягу з наказу) заінтересована особа може звертатися за отриманням пенсії» [10].

Отже, Інструкція не передбачає судового розгляду справи щодо визнання військовослужбовця безвісно відсутнім. Факт установа безвісної відсутності встановлюється в адміністративно-кадровому порядку, що призводить до формування підходу, який не відповідає закріпленому в положеннях цивільного законодавства. Така ситуація потребує подальшого більш детального уточнення та аналізу.

Висновки. Таким чином, аналізуючи все вищезазначене, можна стверджувати, що: 1) поняття «безвісно відсутня особа» не є тотожним поняттю «безвісті зникла особа»; 2) безвісно відсутня особа – це особа, місце знаходження якої не відомо протягом строку, визначеного законодавством, та немає відомостей про неї, що встановлено в судовому порядку; 3) точний перелік заявників у справах щодо визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою відсутній у законодавстві; 4) заявником у справі щодо визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою може бути будь-яка фізична або юридична особа, яка має правовий інтерес у цій справі; 5) не можуть бути заявником у такій справі органи внутрішніх справ, адже вони не мають матеріально-правової заінтересованості; 6) особа може бути визнана як безвісно відсутня виключно за рішенням суду; 7) правовими наслідками визнання особи безвісно відсутньою є: встановлення опіки над майном цієї особи; видання із цього майна утримання для осіб, яких зобов'язана утримувати

безвісно відсутня особа, та заборгованостей з інших зобов'язань; можливість чоловіку/дружині такої особи розірвати шлюб у спрощеному порядку; право вимагати пенсію для дітей, непрацездатних батьків, дружини/чоловіка через визнання годувальника безвісно відсутнім; припинення зобов'язань, що пов'язані з безвісно відсутнім; 8) окремих порядок визнання особи безвіс-

но відсутньою передбачений для військовослужбовців, для яких передбачено встановлення такого факту в адміністративно-кадровому порядку.

Подальшого дослідження та уточнення потребує проблематика законодавчого регулювання визнання військовослужбовців та працівників правоохоронних органів безвісно відсутніми.

Список використаних джерел

1. Корчак Т.В. Цивільно-правові наслідки оголошення фізичної особи померлою у сфері спадкових відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 35. С. 174–177.
2. Кличков А.О. Підстави і цивільно-правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою в Україні : дис. ... докт. філософії : 081 ; Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2020. 199 с.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 05.12.2022).
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду № 225/1297/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74342201> (дата звернення: 06.12.2022).
5. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти : Закон України від 12.07.2018 № 2505-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 38. Ст. 280. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/372320__649052 (дата звернення: 06.12.2022).
6. Шиманович О.М. Процесуальні особливості розгляду судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*. 2010. Т. 23(62). № 1. С. 85–95.
7. Фурса С.Я. Адвокат у цивільному процесі : науково-практичний посібник. Київ : КНТ, 2006. 448 с.
8. Бобко В.Г. Судочинство у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2006. 20 с.
9. Труфанова Ю., Мануляк Н. Визнання особи безвісно відсутньою в контексті подій 2014 року в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 3(27). DOI: 10.35774/app2021.03.128.
10. Про затвердження Інструкції з організації обліку особового складу Збройних Сил України : Наказ Міністерства оборони України від 26.05.2014 № 333. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0611-14/print1458995900942240> (дата звернення: 06.12.2022).

References

1. Korchak, T.V. (2015). Tsyvilno-pravovi naslidky oholoshennia fizychnoi osoby pomerloiu u sferi spadkovykh vidnosyn. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya «Pravo»*. [Civil and legal consequences of declaring a natural person deceased in the field of inheritance relations. Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. «Law» series] № 35. S. 174–177. [in Ukrainian].
2. Klychkov, A.O. (2020). Pidstavy i tsyvilno-pravovi naslidky vyznannia fizychnoi osoby bezvisno vidstutnoiu ta oholoshennia yii pomerloiu v Ukraini: dys. na zdobuttia stupenia doktora filosofii: 081. *Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav* [Grounds and civil legal consequences of recognizing a natural person as missing and declaring him dead in Ukraine: thesis. for obtaining the degree of Doctor of Philosophy: 081. National Academy of Internal Affairs], Kyiv, 199 s. [in Ukrainian].
3. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 roku № 435-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435-IV. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 2003. №№ 40–44. St. 356. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
4. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu № 225/1297/17. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen* [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation No. 225/1297/17. Unified state register of court decisions]. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74342201> [in Ukrainian].
5. Pro pravovyi status osib, znyklykh bezvisty : Zakon Ukrainy vid 12 lypnia 2018 roku № 2505-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2018. № 38. St. 280 [On the legal status of missing persons: Law of Ukraine dated July 12, 2018 No. 2505-VIII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from https://zakononline.com.ua/documents/show/372320__649052 [in Ukrainian].
6. Shymanovych, O.M. (2010). Protseesualni osoblyvosti rozghliadu sudom sprav pro vyznannia fizychnoi osoby bezvisno vidstutnoiu ta oholoshennia yii pomerloiu. *Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsionalnoho unyversyteta im. V.Y. Vernadskoho* [Procedural features of court consideration of cases on recognition of a natural person as missing and declaring him dead. Scholarly notes of the Tavrichesky National University named after YOU. Vernadsky]. № 23 (62). № 1. S. 85–95. [in Ukrainian].
7. Fursa, S.Ia. (2006). *Advokat u tsyvilnomu protsesi: nauково-praktychnyi posibnyk*. Kyiv : Vydavets: KNT. [A lawyer in civil proceedings: a scientific and practical guide. Kyiv: Publisher: KNT]. 448 s. [in Ukrainian].
8. Bobko, V.H. (2006). *Sudochynstvo u spravakh pro vyznannia fizychnoi osoby bezvisno vidstutnoiu ta oholoshennia yii pomerloiu: avtoref. dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.03* [Judicial proceedings in cases of recognizing a natural person as missing and declaring him dead: autoref. thesis Ph.D. law Sciences: 12.00.03]. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
9. Trufanova, Yu., Manuliak, N. (2021). *Vyznannia osoby bezvisno vidstutnoiu v konteksti podii 2014 roku v Ukraini. Aktualni problemy pravoznavstva* [Recognition of a missing person in the context of the events of 2014 in Ukraine. Actual problems of jurisprudence]. № 3 (27). DOI: 10.35774/app2021.03.128 [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia Instrukttsii z orhanizatsii obliku osobovoho skladu Zbroinykh Syl Ukrainy : nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 26 trav. 2014 r. № 333 [On the approval of the Instructions for the organization of personnel accounting of the Armed Forces of Ukraine: order of the Ministry of Defense of Ukraine dated May 26. 2014 No. 333]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0611-14/print1458995900942240> [in Ukrainian].

Ustinova-Boichenko Anna,

PhD in Law, Associate Professor of the Department of Civil and Economic Law

(Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of the Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5821-3832>

Skriabin Oleksii,

Doctor of Law, Professor, Professor of Criminal law, process and criminology

(Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of the Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8915-5943>

**LEGAL CONSEQUENCES OF DECLARING
A PERSON AS MISSING DURING THE STATE OF MARTIAL**

The article analyzes the features of recognizing a person as missing. The concepts of «missing person» and «missing person» are distinguished and clarified. A missing person is a person whose whereabouts are unknown within the period specified by law and there is no information about him established by court order. It is characterized that in order to recognize a person as missing, it is mandatory to apply to the court, and the document confirming the recognition of a person as missing is a court decision. It is clarified that the legislation does not define a clear list of persons who can submit an application to recognize a person as missing or declare him dead. In accordance with the legislation, natural and legal persons who have a legal interest in this case and can prove it in court can apply to the judicial authorities. The internal affairs bodies cannot be the applicant in such a case, because they have no material and legal interest. If a person who was recognized by the court as missing or declared dead appears or his whereabouts have been determined, the court will change his legal status upon application. An application for annulment of a court decision to declare a person missing or to declare him dead can be filed by the person himself or by other citizens who have the right to apply to judicial authorities to protect the rights and interests of other persons. It was determined that the legal consequences of recognizing a person as missing are the establishment of guardianship over this person's property, the payment of debts from this property and the maintenance of persons whom the missing person is obliged to support, the possibility for persons who were supported by the missing person to apply for a pension in connection with the loss of a breadwinner, the possibility for the husband or wife of an absent person to divorce through the DRATS in a simplified manner. The process of recognizing a serviceman as missing has an excellent procedure and is carried out in an administrative and personnel procedure. The issue of legislative regulation of recognition of servicemen and law enforcement officers as missing is in need of further research and clarification.

Key words: absent for sure, person, legal consequences, martial law.

Надіслано до редколегії 26.02.2023

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.951:351.84

DOI 10.32782/2523-4269-2022-82-1-1-29-32

Розум'як Роман Володимирович,

доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»,
начальник управління стратегічних розслідувань у Донецькій області
(Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0859-3325>

Буга Ганна Сергіївна,

доктор юридичних наук, доцент,
начальник відділу організації наукової роботи
Донецького державного університету внутрішніх справ
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3957-7387>

СТРУКТУРА МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ НА ВІДПОЧИНОК

У статті розглянуто питання структури механізму адміністративно-правового регулювання права поліцейських на відпочинок. Доведено, що механізму адміністративно-правового регулювання права поліцейських на відпочинок властиві всі ознаки публічного управління, зокрема імперативний владний характер службово-трудова відносин, субординаційний характер службово-трудова відносин, який передбачає обов'язковість здійснення впливу суб'єктів службово-трудова відносин на об'єкти публічного управління. Причому такий організуючий управлінський вплив може мати як зовнішньо-, так і внутрішньоорганізаційний характер залежно від суб'єкта управління. Узагальнено структурні елементи механізму адміністративно-правового регулювання права поліцейських на відпочинок, до яких належать: норми адміністративного законодавства (нормативно-правове забезпечення у сфері службово-трудова діяльності поліцейських), управлінські службово-трудова відносини, адміністративно-правові засоби впливу у формі правозастосовної діяльності та правозастосовних управлінських актів. Визначено, що, будучи центральним структурним елементом механізму адміністративно-правового регулювання у сфері реалізації права поліцейських на відпочинок, публічне управління являє собою процес організуючого й регулюючого адміністративно-правового впливу органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань на службово-трудова правовідносини в органах Національної поліції з метою забезпечення права поліцейських на відпочинок. Доведено, що вироблення чіткого та однозначного розуміння структури механізму адміністративно-правового регулювання суспільних відносин дає можливість сформувати теоретико-правове уявлення щодо поняття досліджуваного явища. Між тим питання щодо вироблення єдиної позиції стосовно поняття адміністративно-правового механізму в науці адміністративного права й дотепер не сформовано. Ба більше, деякі наукові висновки,

які містять поняття механізму адміністративно-правового регулювання, мають суттєві протиріччя, а отже, характеризуються низьким рівнем достовірності.

Ключові слова: *службово-трудова відносина в органах поліції, право поліцейських на відпочинок, реалізація права поліцейських на відпочинок, механізм адміністративно-правового регулювання права поліцейських на відпочинок.*

Постановка проблеми. Будучи центральним елементом у системі забезпечення соціальних прав громадян, право на відпочинок слугує основним критерієм, який дає змогу з'ясувати, наскільки злагоджено та ефективно функціонує державний механізм, спрямований на врегулювання трудових правовідносин. Причому пріоритетне значення в процесі реалізації цього механізму належить, на наше переконання, нормам адміністративного права, за допомогою яких здійснюється систематичний, результативний, організаційний нормативно-правовий вплив на трудові правові відносини.

Водночас слід підкреслити й особливість правового регулювання реалізації права поліцейських на відпочинок, яка полягає в одночасному застосуванні норм приватного і публічного права, провідну роль серед яких відіграє трудове й адміністративне право – дві фундаментальні галузі національної правової системи. Усе це, на думку О. Коротун, дістає відображення у диспозитивному та імперативному методах правового регулювання, які являють собою найтипівіші прийоми правового регулювання у досліджуваній галузі [1, с. 152].

Таким чином, функціонування механізму адміністративно-правового регулювання права на відпочинок набуває особливої актуальності у службовій діяльності працівників поліції як із практичного, так і з наукового погляду. При цьому, з огляду на суспільну значущість окресленого питання, проблема адміністративно-правового регулювання права поліцейських на відпочинок, на жаль, не знаходить свого належного відображення у науці адміністративного права.

Потреба розроблення та запровадження дієвого адміністративно-правового механізму, спрямованого на врегулювання адміністративних правовідносин у сфері реалізації права працівників поліції на відпочинок, також зумовлена необхідністю гармонізації національного законодавства з міжнародно-правовими нормами в окресленій сфері суспільних відносин, що є необхідною передумовою реалізації проголошеного Україною курсу інтеграції до міжнародних та європейських інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна увага дослідженню питань структури механізму адміністративно-правового регулювання права поліцейських на відпочинок приділялася у працях таких учених, як І. Городецька, О. Коротун, С. Морозюк, В. Теремецький та ін.

Метою статті є визначення особливостей структури механізму адміністративно-правового регулювання права поліцейських на відпочинок.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що структурна складність адміністративно-правового регулювання як явища, зумовленого сучасними трансформаційними перетвореннями в суспільстві, як наукова категорія активно досліджується вченими-адміністративістами, що зумовлено багатовекторністю поглядів на такі явища, як правове регулювання, механізм правового регулювання, адміністративно-правові засоби, і потребує постійного осмислення [1, с. 152].

На думку В.В. Галуцька, сутність адміністративно-правового регулювання полягає у цілеспрямованому впливі норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністратив-

но-правових засобів прав, свобод і публічних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадського суспільства та держави [2, с. 242]. Тотожну думку щодо сутності адміністративно-правового регулювання висловлює й В.І. Теремецький [3, с. 53] та інші науковці. Уточнюючи позицію В.В. Галуцька, слід підкреслити, що адміністративно-правове регулювання права на відпочинок поліцейських передбачає здійснення впливу норм адміністративного права на службово-трудова відносина, які виникають у процесі реалізації працівниками поліції суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Іншими словами, лише наявність правового зв'язку між працівником поліції (працівником) та органом Національної поліції (роботодавцем) дає змогу твердити про здійснення адміністративно-правового регулювання права на відпочинок.

Саме тому під час з'ясування сутності адміністративно-правового регулювання передовсім слід виходити зі специфіки об'єкта, на який спрямовано регулюючий вплив норм адміністративного права.

Аналогічної позиції притримуються, наприклад, Н.В. Волк та О.П. Світличний, коли дають визначення адміністративно-правового регулювання фармацевтичної галузі як законодавчо встановленої сукупності адміністративно-правових засобів, які застосовують уповноважені органи публічного управління, їхні посадові особи з метою впорядкування суспільних відносин у фармацевтичній галузі [4, с. 39]. Виходячи з наведеного умовиводу, можемо констатувати, що структурна складність адміністративно-правового регулювання проявляється у наявності в його структурі адміністративно-правового механізму, реалізація якого здійснюється за допомогою адміністративно-правових засобів. Думається, що останні виступають основним, але не єдиним елементом структури адміністративно-правового регулювання.

Дещо інший підхід, зокрема через співвідношення потреб (інтересів) суб'єктів адміністративно-правових відносин (які можливо задовольнити завдяки інструментарію адміністративно-правового регулювання) і мети адміністративно-правового регулювання, розглядає досліджуване явище І.А. Городецька, коли розкриває сутність адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу [5, с. 64]. Наукова цінність вищевказаного судження, на нашу думку, полягає у доволі влучному розкритті внутрішнього змісту механізму адміністративно-правового регулювання шляхом посилення на сукупність інструментів (а по суті – засобів), які чинять вплив на суспільні відносини, для реалізації мети правового регулювання.

І.О. Грицай адміністративно-правове регулювання діяльності неурядових правозахисних організацій розглядає як вплив держави, спрямований на забезпечення ефективності та законності діяльності неурядових правозахисних організацій із метою реалізації конституційно закріплених положень щодо прав громадян на свободу об'єднання у громадські організації для захисту своїх прав [6, с. 91]. Думається, що застосування організуючого імперативного впливу на суспільні відносини слугує однією з характерних ознак

адміністративно-правового регулювання. Причому особливість такого впливу полягає у його міжгалузевому характері, адже він може розповсюджуватися й на суспільні відносини, які регулюються іншими галузями права. Яскравим підтвердженням висловленого судження є права природа службово-трудова відносин у Національній поліції, які, з одного боку, врегульовані нормами трудового права, а з іншого – слугують об'єктом впливу норм адміністративного права.

Тотожної думки щодо визначення адміністративно-правового регулювання як цілеспрямованого організуючого впливу норм адміністративного права на суспільні відносини шляхом реалізації адміністративно-правового механізму, який включає сукупність адміністративно-правових засобів, притримуються також В.І. Загуменник, В.В. Мусієнко, В.В. Проценко та І.М. Шопіна. Зокрема, В.І. Загуменник, В.В. Мусієнко, В.В. Проценко які розуміють адміністративно-правове регулювання як цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових заходів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних і юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства й держави [7, с. 400].

Аналіз численних наукових публікацій дає змогу констатувати, що право на відпочинок та адміністративно-правовий механізм його реалізації в діяльності працівників поліції розглядається в контексті більш широкого наукового підходу в процесі дослідження права поліцейських на соціальне забезпечення. Але водночас право на відпочинок виступає структурним елементом останнього.

Слід наголосити, що попри значне коло теоретичних напрацювань щодо визначення структури механізму адміністративно-правового регулювання переважно більшість наукових досліджень присвячено здійсненню наукового пошуку в напрямі характеристики окремих елементів адміністративно-правового механізму, таких як нормативно-правове забезпечення, сукупність адміністративно-правових відносин, наявність управлінського впливу і т. д.

Між тим комплексне дослідження механізму адміністративно-правового регулювання суспільних відносин передбачає аналіз усіх елементів його структури, до яких належать цілі адміністративно-правового впливу, завдання управління, визначення об'єкта управління, встановлення безпосереднього зв'язку між метою здійснення управлінського впливу та його результатом, методи управлінського впливу, а також матеріальні й фінансові ресурси, соціальний та організаційний потенціали [8, с. 37]. Поряд із цим структура механізму адміністративно-правового впливу (управлінського впливу) має включати сукупність адміністративно-правових засобів, за допомогою яких органи виконавчої влади здійснюють організуючий систематичний імперативний вплив на учасників адміністративно-правових відносин із метою досягнення поставленої мети [9, с. 116–117].

У науковій літературі можна знайти й більш спрощений підхід до визначення механізму державного управління, коли науковці розглядають його як систему органів виконавчої влади, організованих відповідно до визначених принципів для здійснення завдань державного управління [10, с. 91]. Між тим слід констатувати, що в переважній більшості наукових досліджень з окресленої проблематики в процесі розкриття правової природи механізму правового регулювання вчені підкреслюють

його міждисциплінарний характер та наголошують на його конституційно-правовому походженні.

Зокрема, під час характеристики складових елементів адміністративно-правового механізму реалізації прав і свобод людини В.В. Новіков визначає дві функціонуючі у його структурі та взаємодіючі між собою підсистеми, а саме: підсистему забезпечення реалізації прав і свобод, яка створює умови, що дають змогу без перешкод користуватися правами і свободами (юридичні, організаційні, правові гарантії, правовий режим, охорона і захист, державний контроль); підсистему дій людини з користування благами, правами і свободами (активні правомірні дії людини) [11, с. 54].

Розкриваючи елементи конституційно-правового механізму реалізації прав людини, С.М. Морозюк виокремлює конструктивний елемент (правові норми, юридичні факти), забезпечувальний елемент (економічні, соціальні, ідеологічні, організаційні засоби), організаційний елемент (засоби охорони та захисту) [12, с. 35–36].

Спираючись на висловлені твердження, можна зробити висновок, що механізму адміністративно-правового регулювання права поліцейських на відпочинок властиві всі ознаки публічного управління, зокрема: імперативний владний характер службово-трудова відносин; субординаційний характер службово-трудова відносин, який передбачає обов'язковість здійснення впливу суб'єктів службово-трудова відносин на об'єкти публічного управління. Причому такий організуючий управлінський вплив може мати як зовнішньо-, так і внутрішньоорганізаційний характер залежно від суб'єкта управління.

Характеризуючи адміністративно-правове регулювання у сфері забезпечення права працівників поліції на соціальне забезпечення, Д.О. Марусевич висловлює слушну думку про те, що діяльність органів виконавчої влади в організації публічного управління ґрунтується на ієрархії та підпорядкуванні об'єктів управління, на виконанні й дотриманні владних указівок і розпоряджень, що переважно гарантується державним примусом [13, с. 89].

Спираючись на висловлені твердження, можемо узагальнити структурні елементи механізму адміністративно-правового регулювання права поліцейських на відпочинок, до яких належать: норми адміністративного законодавства (нормативно-правове забезпечення у сфері службово-трудова діяльності поліцейських), управлінські службово-трудова відносини, адміністративно-правові засоби впливу у формі правозастосовної діяльності та правозастосовних управлінських актів.

Таким чином, в основі механізму адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення права поліцейських на відпочинок знаходяться адміністративно-правові відносини та відповідні нормативно-правові акти, спрямовані на врегулювання цих відносин.

Під час визначення поняття адміністративно-правового механізму державного управління деякі вчені виходять з організаційно-розпорядчої природи управлінських правовідносин, характеризуючи досліджуване явище як систему встановлених законодавством елементів (процедур, проваджень, актів), що визначають сутність та особливості здійснення організаційно-розпорядчої діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, а також громадських об'єднань та інших інститутів громадянського суспільства для реалізації цілей і завдань державної політики загалом та в окремих сферах за умови забезпечення механізму

політичної та юридичної відповідальності осіб, які виконують функції держави [14, с. 110].

Попри наявність численних публікацій у науці адміністративного права досі не сформовано єдиного наукового підходу до співвідношення досліджуваних правових категорій. Аналогічної думки притримується й Н.М. Мельтюхова, коли зазначає, що у вітчизняній науковій літературі ще не сформувався єдиний науковий підхід до категорії «публічне адміністрування». Розповсюдженою серед науковців є позиція щодо загальнозживаного та професійного розуміння публічного адміністрування. У загальнозживаному значенні публічним адмініструванням називають усю систему адміністративних інститутів з ієрархією влади, за допомогою якої відповідаєльність за виконання державних рішень спускається зверху донизу [15, с. 4]. Думається, що наведена вище гіпотеза щодо сутності публічного адміністрування не містить характерних властивостей останнього, оскільки такі ознаки адміністративно-правових відносин, як ієрархічність органів виконавчої влади, субординаційність та структурованість владних інститутів, з упевненістю можна віднести до ознак державного управління.

Так, на думку В. Мартиненка, публічне адміністрування є формою реалізації публічного управління, яку здійснюють представницькі органи демократичного врядування за допомогою своїх виконавчих структур [16, с. 20–21].

Окремі вчені розкривають розуміння механізмів державного та публічного управління через співвідношення їхньої структури, наголошуючи на більш широкому підході до визначення структури публічного управління. Разом із тим висловлена позиція не виглядає переконливою, оскільки характеристика структури як адміністративно-правового механізму публічного, так і державного управління передбачає зосередження у її змісті: адміністративно-правових норм і відносин; активів тлумачення та реалізації адміністративно-правових норм; об'єктів, предмету, суб'єктів управління; функцій, методів, принципів тощо [13, с. 91].

Таким чином, слід підкреслити неоднозначність підходів багатьох учених до з'ясування співвідношення правових категорій «державне управління», «публічне управління» та «публічне адміністрування» під час характеристики родового поняття «адміністративно-правове регулювання».

Але разом із цим попри численні дискусії щодо теоретико-правового наповнення цих понять слід підтримати позицію тих науковців, які схиляються до більш широкого розуміння публічного управління, адже останнє порівняно з державним управлінням включає управлінську діяльність громадських інституцій. Тому обґрунтовано вважаємо думку Є.І. Тарана, який стверджує про розширення змісту публічного управління шляхом утворення та наділення публічно-управлінськими функціями нових громадських інституцій, таких як органи місцевого самоврядування, об'єднані територіальні громади, громадські об'єднання, політичні партії, бізнесові об'єднання, професійні спілки тощо [17, с. 36].

Отже, будучи центральним структурним елементом механізму адміністративно-правового регулювання у сфері реалізації права поліцейських на відпочинок,

публічне управління являє собою процес організуючого й регулюючого адміністративно-правового впливу органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань на службово-трудові правовідносини в органах Національної поліції з метою забезпечення права поліцейських на відпочинок.

Думається, що вироблення чіткого та однозначного розуміння структури механізму адміністративно-правового регулювання суспільних відносин дає можливість сформулювати теоретико-правове уявлення щодо поняття досліджуваного явища. Між тим питання щодо вироблення єдиної позиції стосовно поняття адміністративно-правового механізму в науці адміністративного права й дотепер не сформовано. Ба більше, деякі наукові висновки, які містять поняття механізму адміністративно-правового регулювання, мають суттєві протиріччя, а отже, характеризуються низьким рівнем достовірності.

Доволі влучно сутність механізму правового регулювання суспільних відносин в адміністративному праві розкрив С.Г. Стеценко, підкреслюючи, що «сьогодні досліджуване правове явище уявляється як категорія, котра виражає процес переведення нормативності права в упорядкованість суспільних відносин ... із деякою мірою умовності можна припустити, що норми адміністративного права – це статика, а механізм адміністративно-правового регулювання – це динаміка» [18, с. 32].

Натомість Л.М. Шестопалова не зосереджує увагу на динамічності адміністративно-правового механізму як його специфічної ознаки, однак визначає його як комплексне явище, сукупність правових засобів, що дають змогу привести поведінку суб'єктів суспільних відносин у відповідність до приписів, які містяться в нормах права [19, с. 197].

Характеризуючи властивості адміністративно-правового механізму щодо соціального забезпечення працівників поліції, М.М. Чекан визначає цю правову категорію як систему взаємопов'язаних елементів, які забезпечують взаємозгодження та координацію діяльності уповноважених суб'єктів публічної адміністрації, що спрямована на встановлення та забезпечення правових і соціальних гарантій, які сприяють реалізації конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб населення [20, с. 95]. Уявляється, що в контексті нашого дослідження наукова цінність зазначеного висновку, передовсім, проявляється у визначенні мети адміністративно-правового впливу, яка проявляється у конституційному закріпленні гарантій реалізації права працівників поліції на соціальне забезпечення. Отже, можна зробити важливий висновок про те, що мета реалізації механізму адміністративно-правового регулювання права на відпочинок має соціально орієнтоване спрямування.

Висновки. Таким чином, спираючись на висловлені наукові позиції щодо сутності механізму адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення права поліцейських на відпочинок, маємо можливість сформулювати поняття досліджуваного правового феномену як системи адміністративно-правових та організаційно-управлінських заходів впливу на учасників службово-трудова відносин в органах Національної поліції, спрямованих на реалізацію, забезпечення та захист права поліцейських на відпочинок.

Список використаних джерел

1. Коротун О. Адміністративно-правове регулювання охорони засобів індивідуалізації учасників господарського обороту та послуг. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 151–155.

2. Адміністративне право України : навчальний посібник : у 2-х т. / В.В. Галуцько та ін. ; за заг. ред. В.В. Галуцька. Херсон : Херсонська міська друкарня, 2011. Т. 1. 320 с.
3. Теремецький В.І. Поняття адміністративно-правового регулювання у сфері оподаткування. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2012. № 1. С. 50–54.
4. Волк Н.В., Світличний О.П. Адміністративно-правове регулювання фармацевтичної діяльності в Україні: шляхи вдосконалення : монографія. Київ : НУБіП України, 2018. 185 с.
5. Городецька І.А. Сутність адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу. *Форум права*. 2016. № 1. С. 60–66. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_1_12.pdf
6. Грицай І.О. Адміністративно-правове регулювання діяльності неурядових правозахисних організацій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2012. 200 с.
7. Загуменник В.І., Мусієнко В.В., Проценко В.В. Адміністративне право України: основні категорії та поняття : навчальний посібник / за заг. ред. О.Х. Юлдашева. Київ : Поліграфіст, 2010. 512 с.
8. Нижник Н.Р., Машков О.А. Системний підхід в організації державного управління : навчальний посібник. Київ : УАДУ, 1998. 160 с.
9. Державне управління : словник-довідник / уклад.: В.Д. Бакуменко (кер. творч. кол.) та ін. ; за заг. ред. В.М. Князева, В.Д. Бакуменка. Київ : УАДУ, 2002. 228 с.
10. Марусевич Д.О. Механізм адміністративно-правового регулювання грошового забезпечення поліцейських. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. № 4. С. 90–93.
11. Новіков В.В., Боровікова В.С. Про механізм реалізації прав і свобод людини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 45–55.
12. Морозюк С.М. Особливості структури механізму реалізації конституції України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 5. С. 32–36.
13. Марусевич Д.О. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту поліцейських : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 236 с.
14. Легеза Ю. Сутність та структура адміністративно-правового механізму публічного управління у сфері використання природних ресурсів. *Visegrad Journal on Human Right*. 2016. № 6/1. С. 110–118.
15. Зарубіжний досвід публічного адміністрування : методичні рекомендації / Н.М. Мельтюхова та ін. Київ : НАДУ, 2010. 28 с.
16. Мартиненко В. Демократичне врядування: проблеми теорії та практики. *Публічне управління: теорія та практика*. 2010. № 1. С. 16–22.
17. Таран Є.І. Співвідношення понять «державне управління», «публічне адміністрування» та «публічне управління» у трансформаційних процесах України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія «Державне управління»*. 2020. Т. 31(70). № 2. С. 33–36.
18. Стеценко С.Г. Механізм адміністративно-правового регулювання: сучасні проблемні питання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 35. С. 31–34.
19. Шестопалова Л.М. Теорія держави і права : навчальний посібник. Київ : Прецедент, 2006. 197 с.
20. Чекан М.М. Публічне адміністрування соціального захисту в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. Київ, 2020. 226 с.

References

1. Korotun O. Administratyvno-pravove rehulivannia okhorony zasobiv indyvidualizatsii uchasykiv hospodarskoho oborotu ta posluh [Administrative and legal regulation of the protection of means of individualization of participants in economic turnover and services]. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2019. № 5. S. 151–155. [in Ukrainian].
2. Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]: navchalnyi posibnyk : u 2-kh t. / Halunko V.V., Olefir V.I., Pykhtin M.P. ta in. / za zah. red. V.V. Halunka. Kherson : PAT «Khersonska miska drukarnia», 2011. T. 1: Zahalne administratyvne pravo. 320 s. [in Ukrainian].
3. Teremetskyi V.I. Poniattia administratyvno-pravovoho rehulivannia u sferi opodatkuvannia [The concept of administrative and legal regulation in the field of taxation]. *Derzhava ta rehiony. Seriya «Pravo»*. 2012. № 1. S. 50–54. [in Ukrainian].
4. Volk N.V., Svitlychnyi O.P. Administratyvno-pravove rehulivannia farmatsevtichnoi diialnosti v Ukraini: shliakhy vdoskonalennia [Administrative and legal regulation of pharmaceutical activities in Ukraine: ways to improve] : monohrafiia. Kyiv: NUBiP Ukrainy, 2018. 185 s. [in Ukrainian].
5. Horodetska I.A. Sutnist administratyvno-pravovoho rehulivannia suspilnykh vidnosyn u haluzi okhorony, vykorystannia i vidtvorennia tvarynnoho svitu [The essence of the administrative-legal regulation of public relations in the field of protection, use and reproduction of wildlife]. *Forum prava*. 2016. № 1. S. 60–66. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_1_12.pdf [in Ukrainian].
6. Hrytsai I.O. Administratyvno-pravove rehulivannia diialnosti neuriadovykh pravozakhysnykh orhanizatsii [Administrative and legal regulation of the activities of non-governmental human rights organizations]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Zaporizhzhia, 2012. 200 s. [in Ukrainian].
7. Zahumennyk V.I., Musiienko V.V., Protsenko V.V. Administratyvne pravo Ukrainy: osnovni katehorii ta poniattia [Administrative law of Ukraine: main categories and concepts] : navch. posibnyk / za zah. red. O.Kh. Yuldasheva. Kyiv: Polihrafist, 2010. 512 s. [in Ukrainian].

8. Nyzhnyk N.R., Mashkov O.A. Systemnyi pidkhd v orhanizatsii derzhavnoho upravlinnia [System approach in the organization of public administration] : navch. posib. Kyiv : UADU, 1998. 160 s. [in Ukrainian].
9. Derzhavne upravlinnia : slovnyk-dovidnyk [Public administration: a reference dictionary] / uklad.: V.D. Bakumenko (ker. tvorch. kol.), D.O. Beznosenko, I.M. Varzar ta in. ; za zah. red. V.M. Kniazieva, V.D. Bakumenka. Kyiv : Vyd-vo UADU, 2002. 228 s. [in Ukrainian].
10. Marusevych D.O. Mekhanizm administratyvno-pravovoho rehuliuвання hroshovoho zabezpechennia politseiskykh [The mechanism of administrative and legal regulation of penny safety of police officers.]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. 2017. № 4. S. 90–93. [in Ukrainian].
11. Novikov V.V., Borovikova V.S. Pro mekhanizm realizatsii prav i svobod liudyny [About the mechanism of realization of the rights and freedom of people]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2018. №3. S. 45–55. [in Ukrainian].
12. Moroziuk S.M. Osoblyvosti struktury mekhanizmu realizatsii konstytutsii Ukrainy [Features of the structure of the mechanism for the implementation of the constitution]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. 2016. № 5. S. 32–36. [in Ukrainian].
13. Marusevych D.O. Administratyvno-pravove rehuliuвання sotsialnoho zakhystu politseiskykh [Administrative and legal regulation of social protection of police officers] : dys. ... kand. yuryd nauk : 12.00.07. Kyiv. 2021. 236 s. [in Ukrainian].
14. Leheza Yu. Sutnist ta struktura administratyvno-pravovoho mekhanizmu publichnoho upravlinnia u sferi vykorystannia pryrodnykh resursiv [The essence and structure of the administrative-legal mechanism of public administration in the field of natural resource use]. *Visegrad Journal on Human Right*. 2016. № 6/1. S. 110–118. [in Ukrainian].
15. Zarubizhnyi dosvid publichnoho administruvannia [Foreign experience of public administration]: metod. rek. / N.M. Melniukhova ta in. Kyiv: NADU, 2010. 28 s. [in Ukrainian].
16. Martynenko V. Demokratychnе vriaduvannia: problemy teorii ta praktyky. Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka [Democratic governance: problems of theory and practice. Public administration: theory and practice]: zb. nauk. prats. Kharkiv: «DokNaukDerzhUpr, 2010. №1. C. 16–22. [in Ukrainian].
17. Taran Ye.I. Spivvidnoshennia poniat «derzhavne upravlinnia», «publichne administruvannia» ta «publichne upravlinnia» u transformatsiinykh protsesakh Ukrainy [Correlation between the concepts of «public administration», «public administration» and «public administration» in the transformational processes of Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Derzhavne upravlinnia*. 2020. Tom 31 (70). № 2. S. 33–36. [in Ukrainian].
18. Stetsenko S.H. Mekhanizm administratyvno-pravovoho rehuliuвання: suchasni problemni pytannia [The mechanism of administrative and legal regulation: modern problematic issues]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. 2007. Vyp. 35. S. 31–34. [in Ukrainian].
19. Shestopalova L.M. Teoriia derzhavy i prava [Theory of Government and Rights]: navch. posib. Kyiv : Pretsedent, 2006. 197 s. [in Ukrainian].
20. Chekan M.M. Publichne administruvannia sotsialnoho zakhystu v Ukraini [Public administration of social protection in Ukraine]: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Kyiv : Kyiv. nats. ekon. un-t im. V. Hetmana, 2020. 226 s. [in Ukrainian].

Rozumiak Roman Volodymyrovych,

PhD (specialty 081 Law), Head of the Directorate of Strategic Investigation in Donetsk Region

(Strategic Investigations Department of the National Police of Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0859-3325>

Buha Hanna Serhiivna,

Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of Research, Donetsk State University of Internal Affairs

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3957-7387>

STRUCTURE OF THE MECHANISM OF ADMINISTRATIVE LAW REGULATION OF POLICE OFFICERS' RIGHT TO REST

The article deals with the issues of the structure of the mechanism of administrative and legal regulation of the right to rest for police officers. It is proved that the mechanism of administrative and legal regulation of the right of police officers to rest is characterized by all the signs of public administration, in particular: the imperative imperious nature of service and labor relations; the subordinate nature of service and labor relations, which provides for the obligatory influence of the subjects of service and labor relations on objects of public administration. Moreover, such an organizing managerial influence can be both external and internal in nature, depending on the subject of management. The structural elements of the mechanism of administrative and legal regulation of the right to rest for police officers are summarized, which include: norms of administrative legislation (regulatory support in the field of service and labor activities of police officers), managerial service and labor relations, administrative and legal means of influence in the form of law enforcement and law enforcement management acts. It is determined that, being the central structural element of the mechanism of administrative and legal regulation in the field of exercising the right of policemen to rest, public administration is a process of organizing and regulating administrative and legal influence of executive authorities, local governments and public associations

on service and labor legal relations with the bodies of the National Police, in order to ensure the right of police officers to rest. It is proved that the development of a clear and unambiguous understanding of the structure of the mechanism of administrative-legal regulation of social relations makes it possible to form a theoretical and legal understanding of the concept of the phenomenon under study. Meanwhile, the issue of developing a unified position regarding the concept of an administrative-legal mechanism has not yet been formed in the science of administrative law. Moreover, some scientific conclusions containing the concept of the mechanism of administrative and legal regulation have significant contradictions, and therefore, are characterized by a low level of reliability.

Key words: *service and labor relations in the police, the right of policemen to rest, the implementation of the right to rest of policemen, the mechanism of administrative and legal regulation of the right of policemen to rest.*

Надіслано до редколегії 24.02.2023

Маслянюк Сергій Вікторович,

майор поліції, аспірант, заступник командира роти № 2 батальйону № 2 полку патрульної поліції в м. Кривий Ріг Управління патрульної поліції в Дніпропетровській області Департаменту патрульної поліції
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1956-117X>

ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ОСІБ, ЯКІ КЕРУЮТЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ, ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ У ВИЗНАЧЕННІ ЇХНЬОГО АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ

Статтю присвячено дослідженню адміністративно-правового статусу та адміністративної правосуб'єктності осіб, які керують транспортним засобом. У дослідженні вирішуються теоретичні питання визначення зазначених понять та їх взаємозумовленості, надається змістовна характеристика.

На розсуд винесено питання щодо дослідження теоретичних засад та розкриття змісту поняття адміністративної правосуб'єктності особи, яка керує транспортним засобом, розкриття та визначення на основі уточнення теоретичних підходів поняття «правосуб'єктність», складових елементів цього визначення, з'ясовуються юридична природа та взаємозв'язок між складниками вказаного правового феномену, уточнюються наукові позиції та тлумачення понять спеціального адміністративно-правового статусу, адміністративної правоздатності, дієздатності та деліктоздатності з метою чіткого розуміння визначення правосуб'єктності особи, яка керує транспортним засобом та має відповідний спеціальний статус.

Ключові слова: адміністративно-правові відносини, адміністративно-правовий статус, адміністративна правосуб'єктність особи, правоздатність, дієздатність, деліктоздатність, керування транспортним засобом, учасники дорожнього руху.

Постановка проблеми. Як слушно каже Т. Білоус-Осінь, «питання правової природи суб'єктів адміністративних правовідносин є одним із найбільш важливих, оскільки від вибору того чи іншого тлумачення цієї дефініції залежить подальша характеристика похідних від неї понять» [1, с. 25]. Не є винятком і визначення місця особи, яка керує транспортним засобом (далі – ТЗ) в адміністративних правовідносинах, виокремлення ознак її правового статусу, що цим опосередковані.

Мусимо визнати, що сьогодні як під час правозастосування, так і під час здійснення судочинства уповноважені особи (судді) мало замислюються над питаннями змісту правосуб'єктності будь-яких учасників дорожнього руху. Результати соціологічного опитування, проведеного в межах нашого дослідження, указують, що лише до 6% суддів час від часу замислюються над цими теоретичними аспектами (необхідно уточнити, що під час формулювання цього питання в анкеті ми внесли принципове уточнення: «крім урахування з'ясування стану дієздатності (осудності) учасників адміністративних проваджень»); що стосується уповноважених осіб інших суб'єктів публічного адміністрування у сфері дорожнього руху, то їх відсоток є ще меншим – 2%. Водночас ця тематика не є суто теоретичною. У прикладній царині в умовах трансформації соціальних процесів, розвитку технологій як у теоретиків, так і у практиків виникають цілком закономірні питання, наприклад із

приводу невизначеності правового статусу осіб, які керують приватним електротранспортом, правової позиції щодо безпілотних ТЗ, якими керують дистанційно, чи автономних ТЗ із так званим «штучним інтелектом» тощо. Окрім того, ми приєднуємося до тих науковців (наприклад, С. Вітвіцького, М. Веселова, Р. Пилипіва), які вважають недосконалим визначення в українському законодавстві терміна «водій». З аналізу закріпленого у ПДР України поняття терміна «водій» виникає чимало принципових для юридичної практики питань: чи є наявність посвідчення водія обов'язковою умовою для визначення особи як «водія»; чи розповсюджуються в такому разі обов'язки водія на керманічів, які не мають права керування чи позбавлені його у встановленому законом порядку [2, с. 65]. На наше переконання, будь-яка особа, яка керує ТЗ, за міжнародним правом визнається водієм, тож однаково зобов'язана виконувати обов'язки, визначені ПДР України, а отже, у разі їх невиконання чи недотримання стає суб'єктом правопорушення [3, с. 51].

Отже, деякі з наведених питань потребують відповіді вже сьогодні, а деякі – у найближчій перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий науковий внесок у розроблення концептуальних засад правового статусу учасників правовідносин, зокрема у сфері безпеки дорожнього руху (далі – БДР), зроблено такими вченими: В. Авер'яновим, С. Гусаревим,

О. Зайчуком, С. Ківаловим, В. Лазарєвим, Н. Оніщенком, О. Скакун, А. Панчишиним, О. Бандуркою, Г. Тимчик та ін. Водночас значна кількість питань, пов'язаних з адміністративно-правовим статусом (правосуб'єктністю) окремих категорій осіб, особливо в умовах реформування адміністративного права, залишається менш з'ясованою, що вказує на актуальність завдання, розв'язанню якого присвячена дана наукова стаття.

Можна з великою вірогідністю припустити, що специфіка правовідносин у сфері безпеки дорожнього руху (далі – БДР) зумовлює особливості адміністративно-правового статусу його учасників, що, своєю чергою, зумовлює актуальність предметного правового дослідження.

Метою статті є вирішення теоретичних питань визначення понять «адміністративно-правовий статус» та «адміністративна правосуб'єктність» осіб, які керують ТЗ, з'ясування їх взаємозалежності виходячи з наявних загальнонаукових уявлень про ці правові феномени і змістовної характеристики останніх.

Виклад основного матеріалу. Теоретичне осмислення феномена правосуб'єктності є правовою передумовою і основою врегулювання наявних та потенційних конфліктів і проблем між фізичними та юридичними особами (носіями прав і обов'язків, повноважень), а у найближчій перспективі – між людиною та штучним інтелектом. Увага до з'ясування змісту правосуб'єктності виникає за усунення прогалів у нормативно-правовому урегулюванні низки суспільних відносин, які мають очевидні вади чи проблеми. Наприклад, цивільно-правова відповідальність зазвичай призводить до присудження відшкодування збитків, які можуть бути компенсовані, лише якщо правопорушник здатний володіти майном. Можна уявити сценарії, за яких ці виплати здійснювалися з певних центральних фондів (державних чи приватних), хоча це було б більше схоже на режими обов'язкового страхування, запропоновані як альтернативний спосіб вирішення питання відповідальності. Характеристика статусу конкретної особи у таких ситуаціях була б чистою формальністю [4]. Деякі подібні прояви можна побачити й у адміністративно-правових відносинах. Так, за українським законодавством особа, яка керувала ТЗ, – учасник ДТП (без постраждалих), навіть за наявності вини звільняється від адміністративної відповідальності за ст. 124 КУпАП за наявності полісу обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників ТЗ. В епоху автономного водіння водій-людина безпосередньо не контролює автомобіль зі штучним інтелектом, що викликає сумніви, чи можна вважати його відповідальним за будь-які аварії. На якій основі страховики оцінюватимуть ризик та страхову премію цих осіб, чи можна взагалі вважати їх водіями [5]? Ці та низка інших питань, у тому числі пов'язаних із правовою оцінкою окремих аспектів керування ТЗ, що з часом виникають у нашому житті, змушують щоразу звертатися до теоретичних знань про правосуб'єктність.

Категорія «правосуб'єктність» щільно пов'язана з поняттям правового статусу фізичної чи юридичної особи у тому чи іншому виді правовідносин.

Загалом термін «статус» відображає становище суб'єкта у соціальній системі [6, с. 58]. Взаємовідносини особи із суспільством та державою можуть бути охарактеризовані за допомогою виокремлення різних видів соціальних статусів: функціонально-рольового, соціального, правового тощо. Правовий статус юридично опосередковує найважливіші зв'язки між індивідами

та державою, які врегульовані нормами права. Його характерною рисою є урегульованість правовими нормами. Цей юридичний феномен визначає місце, яке особа займає в політичному, соціально-економічному, культурному житті країни, у сфері управління державними суспільними справами, її соціальну роль [7, с. 231]. Як було зазначено, пристосування категорії «статус» до сфери права детермінується низкою його ознак, специфічних для конкретної правової системи загалом та окремої галузі права зокрема [8, с. 342]. Тобто правовий статус може бути використано для позначення встановленого нормами права положення суб'єктів у межах правової дійсності, окреслення меж можливої та належної поведінки особи за допомогою нормативно-правових приписів [9, с. 41].

Слушно видається позиція А. Панчишина, який вважає, що правовий статус – це загальна, комплексно-універсальна, різноаспектна, цілісна категорія, що має чітку структуру та визначає принципи взаємодії між суб'єктами суспільних відносин, а також місце кожного в наявній системі правових відносин. Це визначення дає змогу виокремити риси, що характеризують термін «правовий статус», а саме: чітка структурованість цієї категорії; глобальність та універсальність; зумовленість взаємозв'язку між суб'єктами суспільних відносин і визначення місця кожного суб'єкта в системі права [10, с. 95]. Якщо говорити про правовий статус учасників дорожнього руху, зокрема такої категорії, як особи, що керують ТЗ, то можна з великою вірогідністю припустити, що правовий статус цих осіб також є різноаспектною, але при цьому цілісною категорією, що визначає принципи взаємодії між суб'єктами цього виду суспільних відносин.

Сам дорожній рух є визначеним об'єктом соціального управління, який існує та змінюється в реальному часі та просторі. Ця група суспільних відносин включає не лише заходи щодо організації та забезпечення безпеки, а й багато інших питань захисту соціальних, економічних та деяких інших прав учасників дорожнього руху. Захист прав учасників дорожнього руху є комплексом заходів гарантування суспільних прав і цінностей дорожнього руху та сформульованою системою загальнообов'язкових правил поведінки, встановлених і санкціонованих державою, органами місцевого самоврядування та громадськістю [11, с. 295]. Наприклад, як на міжнародному, так і на національних рівнях установлюються умови та підстави допуску осіб до керування ТЗ різних категорій. При цьому на виконання матеріальних норм, які закріплюють таке спеціальне право, держава створює правовий механізм підготовки людини до участі в дорожньому русі, контролю його відповідності встановленим нормам та вимогам тощо (і це лише один із прикладів). Утім, як слушно додає О. Хитра, до цього процесу залучені не лише суб'єкти, які мають публічно-владні повноваження, а й рядові учасники дорожнього руху, власники ТЗ (особи, які керують цими ТЗ. – Прим. авт.), органи місцевого самоврядування, підприємства (які виготовляють ТЗ та здійснюють їх технічне обслуговування, зайняті проектуванням, виготовленням, експлуатацією, обслуговуванням, ремонтом автомобільних доріг тощо), навчальні заклади з підготовки водіїв, медичні установи, страхові організації тощо [12, с. 94]. Від кожного з них залежно від рольової участі у цьому процесі (а із цим узгоджується набір їхніх прав і обов'язків, закріплених у правових нормах, які і формують правовий статус відповідних суб'єктів) залежить дієвість так званої

охоронної системи у сфері забезпечення БДР. У процесі дорожнього руху виникають управлінсько-соціальні відносини. Соціальне управління виражається у цілеспрямованому й організуючому впливі, спрямованому на забезпечення БДР, узгодженості та впорядкованості спільних дій людей, колективів в інтересах ефективного вирішення поставлених перед ними завдань [13, с. 103]. Тож так само і для особи, яка керує ТЗ, правовий статус визначає її місце та роль у цих соціально-управлінських відносинах.

У науковій довідково-енциклопедичній літературі під правовим статусом розуміють сукупність прав та обов'язків фізичних, юридичних осіб, що визначається Конституцією, законами України, іншими нормативно-правовими актами, міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України [14, с. 44]. Більшість наукових праць щодо з'ясування сутності правового статусу належить представникам загальної теорії права. О. Зайчук та Н. Оніщенко стверджують, що правовий статус – це система законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів та обов'язків суб'єкта суспільних відносин [15, с. 366]. Схоже визначення цього поняття дає й О. Скакун, яка розглядає правовий статус як систему закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права (тобто такий, що має правосуб'єктність) координує свою поведінку в суспільстві. На думку вченої, структура правового статусу особи може бути представлена у вигляді таких елементів: правосуб'єктності, прав, свобод, обов'язків, відповідальності [16, с. 380].

Один із видатних представників вітчизняної адміністративно-правової науки Ю. Битяк стосовно адміністративно-правового статусу громадянина України зазначає, що він (статус) є складовою частиною його загального статусу та визначається обсягом і характером адміністративної правосуб'єктності, яка становить адміністративну правоздатність і дієздатність [17, с. 58–59].

Із аналізу сучасних надбань адміністративно-правової науки можна зробити висновок, що адміністративно-правовий статус як громадянина, так і будь-якої іншої особи – учасника адміністративно-правових відносин – це встановлене нормами адміністративного права становище цієї особи, детерміноване можливістю брати участь в адміністративних правовідносинах через наділення її визначеними правами й обов'язками у сфері публічного адміністрування та здатністю зазначених осіб їх реалізовувати.

А. Стрельников залежно від прав, якими наділено особу, виділяє загальний, спеціальний та індивідуальний адміністративно-правовий статус. *Спеціальний адміністративно-правовий статус* учений визначає як сукупність суб'єктивних прав та юридичних обов'язків фізичної особи, які реалізуються в адміністративних правовідносинах, характеризуються особливостями та специфікою конкретної суспільно-державної, виробничо-господарської, трудової чи соціальної діяльності людини і громадянина, що у цілому впливають на правове становище такої особи [18, с. 62–63]. Серед різновидів спеціального адміністративно-правового статусу (за критерієм соціальної ролі індивіда) виокремлюють статус суб'єктів дозвільної системи. Наша увага до цієї категорії викликана тим, що до суб'єктів дозвільної системи вчені відносять і осіб, які пов'язані з правом керування автотранспортом [19, с. 198].

Адміністративно-правовий статус громадянина чи просто людини може бути доповнено спеціальним статусом у межах адміністративного права. Варто зазначити, що відмежування спеціального адміністративно-правового статусу однієї особи від усіх інших осіб лежить у площині *спеціальної правосуб'єктності*. Особливості правової природи цього статусу відображаються у його структурі. Н. Пушкарьова слушно наголошує, що спеціальний (родовий статус) відображає особливості правового становища певних суб'єктів або їх категорій. Він базується на загальному, хоча детальніше характеризує додаткові права, обов'язки та пільги, передбачені для певної категорії суб'єктів [19, с. 197].

Адміністративна правосуб'єктність громадянина України – це визначена здатність особи бути суб'єктом адміністративного права, яку виражено й конкретизовано в адміністративній правоздатності, дієздатності та деліктоздатності. Слід акцентувати увагу на тому, що саме така структура (сукупність складових елементів) правоздатності є найбільш визнаною та прийнятною у науковому колі. М. Веселов називає це поєднання елементів «традиційним» для правосуб'єктності, зауважуючи, що «у всякому разі значна частина науковців підтримує це бачення» [20, с. 173]. Проте А. Денисова в одному зі своїх досліджень доходить висновку, що сукупність елементів адміністративної правосуб'єктності залежить від структурно-логічного чи діалектичного підходу (структурного чи функціонального) у визначенні її характеристики та сутності [21, с. 144–146].

За основу в загальній площині правових понять визначаємо традиційну (класичну) модель структури правосуб'єктності. Оскільки особа, яка керує ТЗ, перш за все є суб'єктом права, учасником адміністративно-правових відносин, її адміністративно-правовий статус визначається обсягом і характером адміністративної правосуб'єктності, яка становить адміністративну правоздатність, дієздатність та деліктоздатність.

Першою юридично закріпленою складовою частиною правосуб'єктності є правоздатність, а саме передбачена нормами права здатність мати суб'єктивні права та виконувати юридичні обов'язки. Адміністративна правоздатність – складова частина загальної правоздатності фізичної особи. Вона є обов'язковою передумовою наділення особи конкретними правами та обов'язками, зокрема у сфері публічно-правових. Тому особа має бути правоздатною до того, як вона наділяється конкретними правами та обов'язками, або ж, у крайньому разі, одночасно з їх виникненням. Правоздатність є умовою праволодіння, оскільки вона передує кожному конкретному суб'єктивному праву та обов'язку, є основою для становлення прав і обов'язків як суб'єктивних.

Адміністративна правоздатність є основою адміністративно-правового статусу особи, яка керує ТЗ. Це здатність мати права і виконувати обов'язки адміністративно-правового характеру, пов'язані з керуванням ТЗ і перевезенням пасажирів або вантажів на дорогах, вулицях та в інших місцях, де рух транспорту не заборонено в установленому порядку. Для громадян України загальна адміністративна правоздатність виникає з моменту народження і припиняється з його смертю. Але не всі елементи змісту правоздатності виникають одночасно. Деякі з них з'являються лише з досягненням певного віку. Отже, виникаючи з моменту народження, адміністративна правоздатність за своїм змістом змінюється, доповнюючись новими елементами [22, с. 98].

Для осіб, які керують ТЗ, є своя особливість. Відповідно до ч. 1 ст. 15 Закону України «Про дорожній рух», кожний громадянин, який досяг визначеного цим Законом віку, не має медичних протипоказань та пройшов повний курс навчання за відповідними програмами, може в установленому порядку отримати право на керування транспортними засобами відповідної категорії [23]. Правоздатність іноземних громадян і осіб без громадянства здійснюється здебільшого за принципом національного режиму, за яким іноземці та особи без громадянства користуються правоздатністю нарівні з громадянами країни перебування [24]. На території України відповідно до Конвенції ООН про дорожній рух діють національні та міжнародні посвідчення водія. Правові приписи Положення про порядок видачі посвідчень водія та допуску громадян до керування ТЗ (затвердженого Постановою КМУ від 08.05.1993 № 340 (з подальшими змінами)) є обов'язковими для всіх підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства [25].

Адміністративна правоздатність не може бути відчужена. І лише на основі вироку або постанови суду така правоздатність може бути обмежена у разі вчинення певних правопорушень [19, с. 197]. Слід уточнити, що, скоріше за все, тут йдеться про спеціальну правоздатність. Згідно з ч. 10 ст. 15 Закону України «Про дорожній рух», забороняється керування ТЗ особам, до яких застосовано адміністративне стягнення чи кримінальне покарання у вигляді позбавлення права керування ТЗ протягом строку позбавлення, а також особам, щодо яких державним виконавцем встановлено тимчасове обмеження у праві керування ТЗ [23].

Сутність володіння суб'єктивними правами та обов'язками полягає в їх здійсненні, що часто вимагає активної поведінки з боку суб'єкта прав та обов'язків. Здатність до здійснення таких дій, спрямованих на набуття прав і обов'язків, їх захист, не менш важлива для суб'єкта права. Адміністративна дієздатність особи виникає пізніше від адміністративної правоздатності. У законодавстві відсутня пряма вказівка на вік, із якого громадянин набуває загальної адміністративної дієздатності, але, як зазначає І. Бойко, існують непрямі. Вони можуть міститися в Конституції та законах України. Так, українське законодавство (ст. 15 Закону України «Про дорожній рух») визначає декілька мінімальних вікових меж (від 16 до 21 року) для різних категорій ТЗ; згідно з п. 6.1 ПДР України, рухатися по дорозі на велосипедах дозволяється особам, які досягли 14-річного віку. По-друге, на дієздатність впливає стан здоров'я особи. Якщо внаслідок душевної хвороби або слабоумства громадянин утрачає можливість розуміти значення своїх дій та керувати ними, він може бути визнаний судом недієздатним [22, с. 99]. Ми вже згадували, що особа, яка бажає отримати право на керування ТЗ відповідної категорії чи типу, зобов'язана пройти медичний огляд і не мати відповідних медичних протипоказань. До того ж, згідно з п. 2.9 ПДР України, водієві забороняється керувати ТЗ у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції; керувати ТЗ у хворобливому стані, у стані стомління, а також перебуваючи під впливом лікарських препаратів, що знижують швидкість реакції та увагу [26].

Наступним компонентом правосуб'єктності є адміністративна деліктоздатність. Так само як дієздатність, деліктоздатність, зумовлена рівнем воле-

виявлення, виникає у разі досягнення певного віку. Деліктоздатність є юридично визнаною можливістю особи бути притягнутою до адміністративної відповідальності за скоєне правопорушення, тому ця здатність притаманна, як правило, дієздатному суб'єкту. Через це деліктоздатністю не володіють недієздатні й неповнолітні особи. Відсутність деліктоздатності викликає відсутність у суб'єкта правоздатності в частині здатності до виконання певного роду обов'язків. Є. Шульга вважає, що за таких умов в адміністративно-правових відносинах особливого типу – адміністративно-деліктних – деліктоздатність є підставою для реалізації дієздатності [27, с. 47]. Адміністративна деліктоздатність фізичної особи означає здатність суб'єкта права зазнавати негативних наслідків за порушення адміністративно-правових установ. Таким чином, особа, яка керує ТЗ, не маючи на те законного права, автоматично стає учасником адміністративно-деліктних відносин – суб'єктом адміністративної відповідальності. Із цим, безумовно, пов'язаний її адміністративно-правовий статус учасника адміністративного провадження, оскільки, не маючи необхідного обсягу спеціальної дієздатності для керування транспортом (не отримувала чи позбавлена (обмежена) була спеціального права керування ТЗ), така особа з 16 років цілком може бути дієздатною в адміністративно-деліктних правовідносинах. Тому особа, яка не має права керування відповідним видом чи категорією ТЗ (але є дієздатним суб'єктом відповідальності), у порушення встановлених правил здійснює таке керування, мусить реалізувати інший компонент своєї правосуб'єктності – адміністративну деліктоздатність.

Висновки. Завершуючи це дослідження, зазначимо, що особа, яка керує ТЗ, у відносинах публічно-правового характеру набуває спеціального адміністративно-правового статусу, який є різновидом загального адміністративно-правового статусу. Відмежування спеціального адміністративно-правового статусу різних категорій осіб, які керують (чи можуть керувати) ТЗ, один від одного та від усіх інших осіб лежить у площині спеціальної правосуб'єктності.

Адміністративна правосуб'єктність особи, яка керує ТЗ, – це здатність фізичної (приватної) особи бути суб'єктом правових відносин у сфері БДР під час керування ТЗ на вулично-шляховій мережі країни серед інших спеціальних суб'єктів, наділених у законний спосіб аналогічними правами та обов'язками. Її сутність полягає у тому, що вона визначає ті юридично значущі характеристики, які перетворюють реальну (персонально індивідуалізовану) особу на носія певної сукупності прав та обов'язків, пов'язаних із керуванням різними видами ТЗ.

Ураховуючи вищевикладене, адміністративна правосуб'єктність особи, яка керує ТЗ, насправді є досить складним адміністративно-правовим механізмом у соціальних відносинах та залежить від багатьох вищевказаних складових елементів та юридичних фактів. Наведена вище інформація дає підстави стверджувати, що *правосуб'єктність особи щодо керування ТЗ* виникає ще до початку отримання відповідного права і навіть до безпосереднього керування та включає такі складники, як спеціальна правоздатність, спеціальна дієздатність, деліктоздатність. Більш поглиблений аналіз зазначених елементів адміністративної правосуб'єктності особи, яка керує ТЗ, становитиме перспективу наших подальших предметних досліджень.

Список використаних джерел

1. Білоус-Осінь Т.І. Структура адміністративно-правового статусу громадянин. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 21 травня 2021 р. : у 2-х т. Одеса : Гельветика, 2021. Т. 2. С. 25–29.
2. Вітвіцький С.С., Веселов М.Ю., Пилипів Р.М. Юридична відповідальність за керування транспортними засобами у стані сп'яніння: проблеми та шляхи удосконалення правового регулювання : монографія. Київ : Дакор, 2022. 152 с.
3. Веселов М.Ю., Нестеренко О.М., Маслянюк С.В. Проблеми юридичної визначеності при розгляді судами справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з керуванням транспортними засобами у стані алкогольного сп'яніння. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2(79). С. 48–57. DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2022-79-2-48-57>
4. Chesterman, S. (2020). Artificial intelligence and the limits of legal personality. *International & Comparative Law Quarterly*, 69(4): 819–844. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020589320000366>
5. Ziyan, C., & Shiguo, L. (2021). China's self-driving car legislation study. *Computer Law & Security Review*, 41, 105555. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2021.105555>
6. Словник юридичних термінів : навчальний посібник / уклад. В.П. Марчук. Київ : МАУП, 2003. 128 с.
7. Грибанова М.А. Зміст поняття адміністративно-правового статусу громадянина. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2001. Вип. 11. С. 230–235.
8. Філософський словник / за ред. В.І. Шинкарука. Київ : Головна редколегія УРЕ, 1973. 560 с.
9. Гусарев С.Д. Теоретичні аспекти забезпечення правового статусу особистості в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. 2000. № 1. С. 39–44.
10. Панчишин А.В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 95–98.
11. Головка В.А. Соціальний та економічний захист прав учасників дорожнього руху: поняття та ознаки. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2010. Вип. 48. С. 293–298.
12. Хитра О.В. Соціальні аспекти забезпечення безпеки дорожнього руху. *Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні* : збірник тез X Всеукр. наук.-практич. конф., м. Хмельницький, 7 грудня 2021 р. Хмельницький : ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 93–96.
13. Товстуха С.О. Теоретичні основи державного управління у сфері безпеки дорожнього руху України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 4. С. 103–105.
14. Шемшученко Ю.С., Пархоменко Н.М. Правовий статус. *Юридична енциклопедія*: Т. 5 : П–С / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ : Українська енциклопедія, 2003. Т. 5. С. 44.
15. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
16. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
17. Битяк Ю.П., Гаращук В.М., Дьяченко О.В. Адміністративне право України : підручник / за ред. Ю.П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
18. Стрельников А.В. Щодо питання визначення змісту спеціальних адміністративно-правових статусів фізичних осіб. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 21 травня 2021 р. : у 2-х т. / за заг. ред. С.В. Ківалова. Одеса : Гельветика, 2021. Т. 2. С. 62–64.
19. Пушкарьова Н.Ф. Поняття та види спеціального адміністративно-правового статусу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2021. Вип. 68. С. 195–199. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.68.33>.
20. Веселов М., Гайденок В., Приходько К. Правосуб'єктність учасників кримінального провадження: проблеми законодавчого врегулювання. *Підприємство, господарство і право*. 2016. № 6. С. 171–176.
21. Денисова А.В. Адміністративна правосуб'єктність органів виконавчої влади як суб'єктів адміністративного нагляду: науковий підхід до характеристики. *Право і суспільство*. 2017. № 4. С. 143–147.
22. Бойко І. Громадянин як суб'єкт адміністративно-правових відносин. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 1(36). С. 94–102.
23. Про дорожній рух : Закон України від 30.06.1993 № 3353-ХІІ. Дата оновлення: 30.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#n3> (дата звернення: 22.01.2023).
24. Правоздатність іноземних громадян і осіб без громадянства. Довідкова інформація від 21.06.2007. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TS002384> (дата звернення: 22.01.2023).
25. Про затвердження Положення про порядок видачі посвідчень водія та допуску громадян до керування транспортними засобами : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.05.1993 № 340. Дата оновлення: 14.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/340-93-%D0%BF#n28> (дата звернення: 22.01.2023).
26. Про Правила дорожнього руху : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 № 1306. Дата оновлення: 14.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#n120> (дата звернення: 22.01.2023).
27. Шульга Є.В. Особливості правосуб'єктності осіб в адміністративно-деліктних відносинах. *Інтернаука. Серія «Юридичні науки»*. 2017. № 3. С. 44–49.

References

1. Bilous-Osin' T.I. (2021). Struktura administrativno-pravovoho statusu hromadyanyn. Nauka ta suspil'ne zhyttya Ukrainy v epokhu hlobal'nykh vyklykiv lyudstva u tsyfrovu eru (z nahody 30-richchya proholoshennya nezalezhnosti Ukrainy ta 25-richchya pryynyattya Konstytutsiyi Ukrainy) : u 2 t. : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 21 trav. 2021 r.). Odesa : Vyd-y dim «Hel'vetyka»,– T. 2. S. 25–29. [in Ukrainian].
2. Yurydychna vidpovidal'nist' za keruvannya transportnyimi zasobamy u stani sp"yaninnya: problemy ta shlyakhy udoskonalennya pravovoho rehulyuvannya : monohrafiya / S.S. Vitvits'kyy, M.Yu. Veselov, R.M. Pylypiv. Kyiv : VD Dakor, 2022. 152 s. il. [in Ukrainian].
3. Veselov M.Y., Nesterenko O.M., Maslyanko S.V. (2022). Problemy yurydychnoyi vyznachenosti pry roz'hlyadi sudamy sprav pro administrativni pravoporushennya, pov"yazani z keruvanniam transportnyimi zasobamy u stani alkohol'noho sp"yaninnya. Pravovyy chasopys Donbasu. № 2(79). S. 48–57. DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2022-79-2-48-57>. [in Ukrainian].
4. Chesterman, S. (2020). Artificial intelligence and the limits of legal personality. *International&ComparativeLawQuarterly*, 69(4):819-844. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020589320000366>.
5. Ziyang, C., & Shiguo, L. (2021). China's self-driving car legislation study. *ComputerLaw&SecurityReview*, 41, 105555. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2021.105555>.
6. Marchuk V.P. (2003). Slovník yurydychnykh terminiv: navch. posib. / uklad. Kyiv : MAUP, 128 s. [in Ukrainian].
7. Hrybanova M.A. (2001). Zmist ponyattya administrativno-pravovoho statusu hromadyanyna // Derzhava i pravo : zbirnyk nauk. pr. Kyiv. Vyp. 11: Yurydychni i politychni nauky. S. 230–35. [in Ukrainian].
8. Shynkaruka V.I. (1973). Filosofs'kyy slovník / za red. Kyiv : Holovna redkolehiya URE. 560 s. [in Ukrainian].
9. Husaryev S.D. (2000). Teoretychni aspekty zabezpechennya pravovoho statusu osobystosti v Ukraini. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho yurydychnoho instytutu MVS Ukrainy*. № 1. St. 39–44. [in Ukrainian].
10. Panchyshyn A.V. (2010). Ponyattya, oznaky ta struktura katehoriyi «pravovyy status». *Chasopys Kyivsk'oho universytetu prava*. N 2. St. 95–98. [in Ukrainian].
11. Holovko V.A. (2010). Sotsial'nyy ta ekonomichnyy zakhyst prav uchasnykiv dorozhn'oho rukhu: ponyattya ta oznaky. *Derzhava i pravo : zb. nauk. prats'.* Yurydychni i politychni nauky. K. : In-t derzhavy i prava im. V.M. Korets'koho NAN Ukrainy. Vyp. 48. S. 293–298. [in Ukrainian].
12. Khytra O.V. (2021). Sotsial'ni aspekty zabezpechennya bezpeky dorozhn'oho rukhu. Stanovlennya ta rozvytok mistsevoho samovryaduvannya v Ukraini : Zbirnyk tez KH Vseukr. nauk.-praktych. konf. (m. Khmel'nyts'kyy, 7 hrud. 2021 r.). Khmel'nyts'kyy : KHUUP imeni Leonida Yuz'kova, S. 93–96. [in Ukrainian].
13. Tovstukha S.O. (2011). Teoretychni osnovy derzhavnoho upravlinnya u sferi bezpeky dorozhn'oho rukhu Ukrainy. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*. № 4. S. 103–105. [in Ukrainian].
14. Shemshuchenko Yu.S., Parkhomenko N.M. (2008). Pravovyy status. *Yurydychna entsyklopediya: tom 5 : P-S* / [red. kol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova) in.]. Kyiv: Ukrayins'ka entsyklopediya, 2003. T. 5. S. 44. [in Ukrainian].
15. Zaychuk O.V., Onishchenko N.M. *Teoriya derzhavy i prava. Akademichnyy kurs: pidruchnyk*. Kyiv: Yurinkom Inter. 688 s. [in Ukrainian].
16. Skakun O.F. (2001). *Teoriya derzhavy i prava: pidruchnyk*. Kharkiv: Konsum, 656 s. [in Ukrainian].
17. Bytyak Yu.P., Harashchuk V.M., D'yachenko O.V. (2006). *Administrativne pravo Ukrainy: pidruchnyk; za red. Yu.P. Bytyaka*. Kyiv: Yurinkom Inter, 544 s. [in Ukrainian].
18. Strel'nykov A.V. (2021). Shchodo pytannya vyznachenennya zmistu spetsial'nykh administrativno-pravovykh statusiv fizychnykh osib. *Nauka ta suspil'ne zhyttya Ukrainy v epokhu hlobal'nykh vyklykiv lyudstva u tsyfrovu eru (z nahody 30-richchya proholoshennya nezalezhnosti Ukrainy ta 25-richchya pryynyattya Konstytutsiyi Ukrainy) : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 21 trav. 2021 r.) u 2 t. : / za zah.red. S.V. Kivalova*. Odesa : Vyd-y dim «Hel'vetyka» T. 2. S. 62–64. [in Ukrainian].
19. Pushkar'ova N.F. (2021). Ponyattya ta vydy spetsial'noho administrativno-pravovoho statusu. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho Natsional'noho Universytetu. Seriya Pravo*. Vyp. 68. S. 195–199. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.68.33>. [in Ukrainian].
20. Veselov M., Haydenko V., Prykhod'ko K. (2016). Pravosub'yektnist' uchasnykiv kryminal'noho provadzhennya: problemy zakonodavchoho vrehulyuvannya. *Pidpryyemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. № 6. S. 171–176. [in Ukrainian].
21. Denysova A.V. (2017). Administrativna pravosub'yektnist' orhaniv vykonavchoyi vlady yak sub'yektiv administrativnoho nahlyadu: naukovyy pidkhid do kharakterystyky. *Pravo i Suspil'stvo*. № 4. S. 143–147. [in Ukrainian].
22. Boyko I. (2004). Hromadyanyn yak sub'yektiv administrativno-pravovykh vidnosyn. *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrainy*. № 1(36). S. 94–102. [in Ukrainian].
23. Pro dorozhniy rukh : Zakon Ukrainy vid 30.06.1993 r. № 3353-XII. Data onovlennya: 30.12.2022. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#n3> (data zvernennya: 22.01.2023). [in Ukrainian].
24. Pravozdatnist' inozemnykh hromadyan i osib bez hromadyanstva. Dovidkova informatsiya vid 21.06.2007. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/TS002384> (data zvernennya: 22.01.2023). [in Ukrainian].
25. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro porjadok vydachi posvidchen' vodiya ta dopusku hromadyan do keruvannya transportnyimi zasobamy : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08.05.1993 r. № 340. Data onovlennya: 14.12.2022. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/340-93-%D0%BF#n28> (data zvernennya: 22.01.2023). [in Ukrainian].
26. Pro Pravyla dorozhn'oho rukhu : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.10.2001 r. № 1306. Data onovlennya: 14.12.2022. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#n120> (data zvernennya: 22.01.2023). [in Ukrainian].

27. Shul'ha Ye.V. (2017). Osoblyvosti pravosub'yektnosti osib v administratyvno-deliktnykh vidnosynakh. Internauka : mizhnarodnyy naukovyy zhurnal. Seriya «Yurydychni nauky». № 3. S. 44–49. [in Ukrainian].

Maslyanko Serhiy,

Police Major, Postgraduate Student,

Deputy Commander of Company No. 2, Battalion No. 2 of the Patrol Police Regiment in Kryvyi Rih, Department of the Patrol Police in Dnipropetrovsk Region, Department of the Patrol Police

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1956-117X>

THE CONCEPT OF ADMINISTRATIVE LEGAL ENTITY OF PERSONS WHO DRIVE VEHICLES AND ITS SIGNIFICANCE IN DEFINITIONS OF THEIR ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS

The article is devoted to the study of the administrative-legal status and administrative legal personality of persons who drive a vehicle. In the study, the theoretical issues of defining the mentioned concepts and their interdependence are solved, a meaningful description is given.

It has been established that a person who drives a vehicle in public-legal relations acquires a special administrative-legal status, which is a type of general administrative-legal status. It has been proven that the demarcation of the special administrative-legal status of various categories of persons who drive (or can drive) vehicles from each other and from all other persons lies in the plane of special legal personality. It is suggested that the administrative legal personality of a person driving a vehicle be understood as the ability of a physical (private) person to be the subject of legal relations in the field of road traffic safety while driving a vehicle on the country's road network, among other special subjects endowed in a legal manner with similar rights and obligations. Its essence is that it defines those legally significant characteristics that turn a real (personally individualized) person into a bearer of a certain set of rights and obligations related to driving various types of vehicles.

Considering the above, the administrative legal personality of persons who drive vehicles is actually a rather complex administrative-legal mechanism in social relations and depends on many of the above-mentioned constituent elements and legal facts. The above information provides grounds for asserting that the legal personality of a person in relation to driving a vehicle arises even before the beginning of obtaining the corresponding right and even before direct driving and includes such components as special legal capacity, special legal capacity, delict capacity.

Key words: administrative-legal relations, administrative-legal status, administrative legal personality of a person, legal capacity, legal capacity, delictual capacity, driving a vehicle, road users.

Надіслано до редколегії 02.03.2023

УДК 343.95.

DOI 10.32782/2523-4269-2022-82-1-1-39-43

Окопник Олена Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент

*(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0598-0557>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ПОДАРУНОК» В АНТИКОРУПЦІЙНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

У статті розглянуто проблемні питання щодо застосування поняття «подарунок» в антикорупційному законодавстві.

Надано характеристику забороненому, обмеженому та дозволеному подарункові як елементам змішаної моделі правового регулювання. Здійснено аналіз оціночних положень, що містяться в чинному законодавстві України. Висвітлено проблематику відмежування подарунка від інших подібних явищ, а також зазначено наявність нормативної неврегульованості даної сфери. Звернено увагу на необхідність вирішення цих недосконалостей у нормативно-правових актах України та на способи їх подолання, а також особливості застосування законодавства у сфері запобігання корупції в умовах воєнного стану.

Ключові слова: державний службовець, корупція, неправомірна вигода, подарунок, уявлення про гостинність.

Постановка проблеми. Однією з основних проблем сучасного суспільства та держави у цілому є наявність такого негативного явища, як корупція. Серед громадян нашої держави не прийнято говорити про корупцію, більшість, навіть якщо знає про її наявність, мовчить через різні причини. Якщо говорити про подолання корупції у різних сферах нашого життя, то зазначимо, що необхідно починати кожному із себе, не мовчати – говорити. Адже страх породжує процвітання корупції та розповсюдження її у державі.

Особливу увагу слід звернути на корупцію серед органів державної влади, оскільки органи, які мають підтримувати рівень держави на міжнародній арені, працювати для громадян та держави у цілому, найчастіше або породжують корупцію, або підтримують, а не викоринують її з органів державної влади для зміни життя у нашій країні на краще.

Тому корупція становить реальну загрозу національній безпеці України, а запобігання та протидія їй мають бути віднесені до найвищих пріоритетів держави.

Одним із головних чинників, який може вплинути на подолання корупції, є ставлення населення до цієї проблеми. Серед усіх державних службовців та населення України має сформуватися неприйняття корупції як буденного явища та усвідомлення суспільством, що участь кожного у заходах, спрямованих проти корупції, сприятиме позитивному руху у боротьбі з останньою.

Важливою для боротьби з корупцією є громадянська свідомість, яка має вплив на життя у нашій державі, оскільки досліджуване негативне явище гальмує розвиток України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти вказаної проблематики раніше висвітлювалися у працях К.В. Берднікової, О.З. Гладуна, І.В. Єршо-

менко, З.А. Загинеї, В.М. Киричка, Т.О. Коломоєць, Р.Л. Максимовича, Д.Г. Михайленка, В.С. Рошупкіна, В.Г. Сеник, М.І. Хавронюка, Н.М. Ярмиш та інших авторів. Та попри значний науковий інтерес до цієї тематики у правовій доктрині й досі не було вирішено низку актуальних із практичного погляду питань кваліфікації такого делікту, як «порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків».

Метою статті є встановлення переліку прогалин у положеннях законодавства у сфері запобігання корупції, які ускладнюють розгляд та застосування законодавства до публічних службовців у частині отримання подарунка, та визначення шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Корупція є однією з найнебезпечніших загроз правам людини, демократії, правопорядку, чесності та соціальній справедливості, вона перешкоджає економічному розвитку та загрожує належному і справедливому функціонуванню країни, має негативні фінансові наслідки для громадян, кампаній і держав, а також для міжнародних установ [6].

Корупцію визнано поряд із військовою агресією однією з найголовніших загроз існуванню Української держави [1].

Сьогодні, на жаль, немає жодної країни, де корупція була би повністю викоринена. Жодна із соціально-політичних і економічних систем не мала, не має і не може мати повного імунітету до корупції. Корупція може існувати тривалий час навіть у розвинутих демократичних країнах та у відкритих ринкових економіках. Відмінність полягає не в наявності чи відсутності корупції як такої, а в її масштабах, характері корупційних проявів, впливі на економічні, соціальні, політичні, правові та інші процеси [4, с. 7].

Проте причину існування корупції не можна звести лише до бюрократичних дій державних чиновників. Приватні особи та підприємці також стимулюють існування корупції шляхом давання хабара чиновнику з метою отримання індивідуальних привілеїв і конкурентних переваг, адже інституційна залежність підприємств від державних чиновників в економічній діяльності в Україні ще дуже велика.

До найпоширеніших в Україні корупційних діянь належить хабарництво. Значного поширення набули підкуп осіб, уповноважених на виконання функцій держави, а також виконання державними службовцями незаконних, корупційних за змістом посередницьких функцій у відносинах третіх осіб з органами державної влади, що стало не ситуативним, а постійним, на жаль, явищем.

Підтримуємо точку зору А.М. Михненка, який уважає, що причинами виникнення корупції в Україні є:

- нерівномірність розвитку ринкового господарства;
- розшарування суспільства на бідних і багатих;
- суперечність між швидкозмінними умовами ринкового господарства та чинним законодавством;
- суперечність між законодавчою та морально-етичною нормами підприємництва;
- суперечності в політичній системі, представлені владою і бізнесом;
- потреба у виживанні населення у складних умовах становлення ринкових відносин;
- створення штучного дефіциту ресурсів;
- зволікання у прийнятті рішення [4, с. 78–79].

Вирішення завдань щодо запобігання і протидії корупції на різних рівнях і в різних сферах функціонування органів державної влади є однією з найбільш актуальних соціальних проблем сучасності для багатьох країн світу і для України зокрема. Отже, питання, пов'язані з корупцією та визначенням шляхів її запобігання, привертають усе більшу увагу не лише теоретиків-дослідників і практиків, а й громадськості.

Одним із «популярних» видів корупції є отримання неправомірної вигоди та подарунків.

Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції», неправомірна вигода – це грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав [11].

Що стосується подарунку, то його поняття на перший погляд не викликає сумнівів, але в практичній діяльності залишає за собою багато складнощів, а інколи й неправильного застосування. Із метою чіткого відмежування неправомірної вигоди від подарунку законодавець у ст. 1 Закону «Про запобігання корупції» [11] термін «подарунок» визначив як «грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які надають/одержують безоплатно або за ціною, нижчою мінімальної ринкової». Однак, на нашу думку, не згрупував усі ознаки у цьому визначенні. Лише після аналізу ст. 23 вищезазначеного Закону стає зрозумілим, що подарунок має ще одну обов'язкову ознаку, за якою вважається подарунком – коли «відповідає загальновизнаним уявленням про гостинність». Зазначене відокремлення ознаки подарунку створило підстави для неоднозначного її тлумачення та призводить до певних ускладнень практичного розмежування від неправомірної вигоди [7].

Наприклад, поняття подарунку певною мірою суперечить Цивільному кодексу України (далі – ЦК

України). Так, згідно зі ст. 718 ЦК України, «дарунок – це рухомі речі, у тому числі гроші та цінні папери, нерухомі речі та майнові права, якими дарувальник володіє або які можуть виникнути в майбутньому» [16]. Ба більше, ст. 717 даного Кодексу визначено, що за договором дарування одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність.

Таким чином, відповідно до ЦК України, не можна вважати подарунком, якщо він продається за ціною нижче ринкової [7].

Відповідно до ст. 14 п. 1 пп. 219 Податкового кодексу України, ринкова ціна – ціна, за якою товари (роботи, послуги) передаються іншому власнику за умови, що продавець бажає передати такі товари (роботи, послуги), а покупець бажає їх отримати на добровільній основі, обидві сторони є взаємно незалежними юридично та фактично, володіють достатньою інформацією про такі товари (роботи, послуги), а також ціни, які склалися на ринку ідентичних (а за їх відсутності – однорідних) товарів (робіт, послуг) у порівнянних економічних (комерційних) умовах [8].

Сьогодні чинні багато нормативних документів, що тлумачать поняття подарунка, серед них: Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 [5]; Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 [11]; Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 № 158 «Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування» [12]; Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2011 № 1195. «Про затвердження Порядку передачі дарунків, одержаних як подарунки державі, Автономній Республіці Крим, територіальній громаді, державним або комунальним установам чи організаціям» [13]; Методичні рекомендації Національного агентства з питань запобігання корупції від 21.10.2022 № 13 «Щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно запобігання та врегулювання конфлікту інтересів» [18]; Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 05.08.2016 № 158. «Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування» [12] тощо.

Але жоден нормативний акт законодавчо не закріпив поняття «подарунка, що відповідає загальновизнаному уявленню про гостинність». Це поняття може тлумачитися з урахуванням загальних принципів діяльності державних службовців чи посадових осіб місцевого самоврядування, обстановки дарування, приводу, з якого надається дарунок, національних традицій та вимог до певної події, закріплення певних правил щодо дипломатичного протоколу, етикету та низки інших чинників [15].

І тому судова та слідча практика користується поняттями, що циркулюють у вітчизняній та закордонній доктринах антикорупційного права.

Із погляду доктринальних вчень гостинність походить від англійського слова *hospitality* (гостинність) [14, с. 86–87] і означає, по-перше, рису характеру: моральну настанову привітності та відповідного опікування гістьми; по-друге, це явище соціальної культури (одна зі складових частин культури соціуму), яке поєднує у собі суспільну інституцію (моральну настанову на дружній прийом гостей) та суспільний

інститут (установи, що здійснюють конкретні заходи, спрямовані на практичне забезпечення такого прийому) [9, с. 168–173].

Слід зауважити, що у ст. 23 Закону України «Про запобігання корупції» [11] закріплено словосполучення «уявлення про гостинність», а не принципи чи норми гостинності. Із такого формулювання можна зробити висновок, що у цілому неможливо встановити, що таке «гостинність» вичерпно і однозначно.

Ми погоджуємося з Олександром Сагайдак, яка встановила «контури» цього поняття. По-перше, «загальноновизнані уявлення про гостинність» – це те, що повинно сприйматися у конкретній обстановці сторонами саме як міра дотримання правил етикету, що не пов'язана з раніше вчинюваними службовцем діями чи прийнятими рішеннями, діями, які державний службовець учинить на прохання даруючої особи, а також відсутність відносин підлеглості між особами. Тобто подарунок не повинен стосуватися виконання особою своїх службових повноважень. Але із цього правила існують винятки, вони стосуються випадків вручення особам органами влади та місцевого самоврядування подарунків за особливі заслуги як відзнака або заохочення за успіхи у професійній діяльності.

По-друге, дарування повинно відбуватися під час офіційних заходів, урочистостей, візитів, під час виконання особою своїх службових обов'язків.

По-третє, такі дарунки та прояви гостинності не повинні бути постійними, бо «створюватиметься враження, що це може впливати на осіб, уповноважених на виконання функцій держав та місцевого самоврядування та їхні рішення». У зв'язку із цим також слід з'ясувати, що розуміється під категорією «постійність», бо якщо такі дарунки будуть надаватися, наприклад, раз на рік, у рамках постійних дипломатичних зустрічей, то це може розглядатися як постійність, але абсурдно це розглядати як порушення законодавства України.

По-четверте, дозволяються подарунки, що «вміщуються в межі» сувенірів, запрошень на вечерю, які зазвичай використовуються як засіб підтримання добрих ділових відносин або зміцнення робочих стосунків. До гостинних подарунків також слушно відносити краєзнавчі та історичні довідники, буклети, записники чи художні альбоми відомих картин, споруд, книжки, букети квітів, сувеніри з національною символікою залежно від того, чи є це доречним у даному випадку. Іноді сувеніром та проявом гостинності буде навіть пляшка вина чи одяг, бо треба зважати і на традиції та звичаї тих осіб, які їх дарують. До того ж деякі речі не можуть узагалі розглядатися як подарунки, наприклад прохолоджувальні напої чи чашка кави, привітальні картки, незначні за вартістю речі [15, с.178–181].

Але, незважаючи на спроби науковців пояснити даний феномен, усе ж такі поняття «гостинність» не має юридичного оформлення. І тому для більш ефективного забезпечення застосування заходів запобігання корупції окремими дослідниками висувається конструктивна пропозиція вилучити з ч. 2 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 р. положення щодо відповідності подарунків загальноновизнаним уявленням про гостинність, залишивши тільки вартісне обмеження щодо їх отримання [17, с. 134, 136]. Тим паче що вказане положення «може спричинити зловживання правом, а отже, свідчить про корупціогенність законодавчої конструкції дозволеного подарунка» [3, с. 44–45]. Також прихильниками думки є низка науковців, наприклад О.О. Дудоров та Р.О. Мовчан [2].

Багато питань виникає після прийняття 8 липня 2022 р. Верховною Радою України Закону «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо особливостей застосування законодавства у сфері запобігання корупції в умовах воєнного стану» [10], а саме Розділу XIII «Прикінцеві положення» Закону, де законодавець пропонує доповнити деякі пункти до Закону, наприклад пункт 2³, а саме: «На період до припинення або скасування воєнного стану, а також протягом одного місяця зі дня його припинення чи скасування вимога щодо відповідності подарунків загальноновизнаним уявленням про гостинність та обмеження щодо вартості подарунків, встановлені частиною другою статті 23 Закону «Про запобігання корупції», не поширюються на одержання грошових коштів та одержання безоплатно або за ціною, нижчою за мінімальну ринкову ціну, товарів».

Тобто особи, зазначені у пунктах 1, 2 частини першої статті 3 Закону «Про запобігання корупції» [11], можуть приймати подарунки, незважаючи на ціну та відповідність їхнім загальноновизнаним уявленням про гостинність.

Але в Законі зазначено, що приймати подарунки можуть з умовою передачі їх до Збройних Сил України або для гуманітарної допомоги особам, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, або передачі особами, які фактично проживають на тимчасово окупованих територіях України чи на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, або особами, які були змушені залишити місце свого фактичного проживання внаслідок тимчасової окупації (загрози тимчасової окупації), ведення (загрози ведення) бойових дій [10].

Так, сьогодні в Україні війна, і кожен свідомий громадянин та навіть діти допомагають військовим та цивільним, що постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

Але ж питання в іншому. Навіщо потрібно особі звертатися до державного службовця, пропонувати йому подарунок, щоб потім передати Збройним Силам України? Чому не можна відразу на відповідні рахунки направити свою допомогу та «здійснити у встановленому законодавством порядку благодійні пожертви на користь Збройних Сил України та для гуманітарної допомоги», як зазначено в Законі «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо особливостей застосування законодавства у сфері запобігання корупції в умовах воєнного стану» [10].

Виходить, що особа пропонує держслужбовцю подарунок, щоб, так би мовити, «показати йому свою прихильність» та схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей.

Отже, вважаємо, що законодавець відкрив широку можливість для корупційних правопорушень, адже хабарник у разі затримання його правоохоронними органами може сказати, що «я передаю неправомірну вигоду Збройним Силам України».

Виникає колізія, адже, відповідно до ст. 24. Закону «Про запобігання корупції», особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, прирівняні до них особи, у разі надходження пропозиції щодо неправомірної вигоди або подарунка зобов'язані відмовитися від пропозиції [11].

Незаконне збагачення є найбільш небезпечною формою корупції і вже не є негативним чинником у діяльності службових і посадових осіб, а, навпаки,

це є можливістю «заплатити за послуги», прискорити та полегшити шлях для вирішення питань.

Через призму адміністративних чи кримінальних правовідносин незаконне збагачення, надання неправомірної вигоди або підкуп особи стають способом ухилення від відповідальності, обрання меншого покарання, зміни рішення на користь певної особи, що породжує безкарність злочинних діянь і призводить до зниження довіри та авторитету правоохоронних органів і формування правого нігілізму.

Висновки. Таким чином, через велику кількість понять, що схожі за своїми ознаками з подарунком, у зв'язку з використанням законодавцем оціночних понять у визначенні обмеження щодо одержання подарунків та відсутністю детальної реалізації процедурних засад дотримання правових приписів необхідно чітко визначити всю термінологію, яка пов'язується з подарунком, або впровадити тільки заборонну модель правового врегулювання, визначивши тим самим абсолютні зрозумілі правила поведінки.

Список використаних джерел

1. Висоцький В.М., Висоцька І.Б. Корупція в Україні: сутність і наслідки для економіки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 37–46. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1119/1/висоцька.pdf>
2. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Порушення обмежень щодо одержання подарунків: проблеми кваліфікації та вдосконалення законодавства. *Права людини, держава, суспільство*. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/7431-Текст%20статті-14923-1-10-20191114%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/7431-Текст%20статті-14923-1-10-20191114%20(1).pdf)
3. Загинеї З.А. Загальновизнане уявлення про гостинність як індикатор корупціогенності у тексті Закону України «Про запобігання корупції». *Судова апеляція*. 2018. № 2. С. 36–46.
4. Запобігання та протидія корупції : навчальний посібник / А. М. Михненко та ін. ; за ред. А.М. Михненка. 4-е вид., перероб. і доп. Київ : Акад. фін. упр., 2013. 666 с.
5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text
6. Корупційні ризики в діяльності державних службовців : Роз'яснення Міністерства юстиції України від 12.04.2011. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0026323-11>
7. Лупало О.А. Деякі проблеми застосування обмеження щодо одержання подарунків а антикорупційному законодавстві. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/13833/1/ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ%20ЄВРОПЕЙСЬКИХ%20СТАНДАРТИВ_p077-083.pdf.
8. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. Дата оновлення: 03.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
9. Поплавська А.В. Феномен гостинності в українському та зарубіжному культурознавстві. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2018. № 4. С. 168–173.
10. Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо особливостей застосування законодавства у сфері запобігання корупції в умовах воєнного стану : Закон України від 08.07.2022 № 2381-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2381-IX#Text>
11. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Дата оновлення: 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
12. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування : Наказ НАЗК від 05.08.2016 № 158. Дата оновлення: 04.06.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text>
13. Про затвердження Порядку передачі дарунків, одержаних як подарунки державі, Автономній Республіці Крим, територіальній громаді, державним або комунальним установам чи організаціям : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2011 № 1195. Дата оновлення: 15.03.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1195-2011-%D0%BF#Text>
14. Рошупкін С.В. Адміністративна відповідальність за порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2020. 220 с.
15. Сагайдак О.П. Дипломатичний протокол та етикет : підручник. 2-е вид., виправл. Київ : Знання, 2012. 262 с.
16. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Дата оновлення: 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
17. Шимон О.М. Вдосконалення правового регулювання встановлення обмежень і заборон як засобів запобігання правопорушенням, пов'язаним із корупцією. *Запорізькі правові читання : матеріали щорічної міжнародної наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 6 травня 2019 р. / за заг. ред. Т.О. Коломоець. Запоріжжя : ЗНУ, 2019. С. 134–136.*
18. Щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно запобігання та врегулювання конфлікту інтересів : Методичні рекомендації НАЗК від 21.10.2022 № 13. URL: <https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Methodichni-rekomendatsiyi-vid-21.10.2022-13.pdf>

References

1. Vysotskyi V.M., Vysotska I.B. (2017). Koruptsiia v Ukraini: sutnist i naslidky dlia ekonomiky. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1. S. 37–46. Retrieved from <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1119/1/vysotska.pdf> [in Ukrainian].
2. Dudorov O.O., Movchan R.O. Porushennia obmezhen shchodo oderzhannia podarunkiv: problemy kvalifikatsii ta vdoskonalennia zakonodavstva. *Prava liudyny, derzhava, suspilstvo*. Retrieved from [file:///C:/Users/user/Downloads/7431-Текст%20статті-14923-1-10-20191114%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/7431-Текст%20статті-14923-1-10-20191114%20(1).pdf) [in Ukrainian].

3. Zahynei Z.A. (2018). Zahalnovyznane uivlennia pro hostynnist yak indyktor koruptsiiohennosti u teksti Zakonu Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii». Sudova apeliatsiia. № 2. S. 36–46. [in Ukrainian].
4. Zapobihannia ta protydiia koruptsii: navch. posib. / A. M. Mykhnenko, O.V. Rusnak, A.M. Mudrov ta in. (2013). za red. A.M. Mykhnenka. 4-te vyd., pererobl. y dopovn. K.: DNU «Akad. fin. uprav linnia», 666 s. [in Ukrainian].
5. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii: Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii vid 31.10.2003. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text [in Ukrainian].
6. Koruptsiini ryzyky v diialnosti derzhavnykh sluzhbovtstv: Roziasnennia Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 12.04.2011 r. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0026323-11> [in Ukrainian].
7. Lupalo O.A. Deiaki problemy zastosuvannia obmezhenia shchodo oderzhannia podarunkiv a antykoruptsiinomu zakonodavstvi. Retrieved from http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/13833/1/IMPLEMENTATsIIa%20IeVROPEISKYKh%20STANDARTIV_p077-083.pdf [in Ukrainian].
8. Podatkovi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI. Data onovlennia 03.01.2023. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian].
9. Poplavska A.V. (2018). Fenomen hostynnosti v ukrainskomu ta zarubizhnomu kulturoznavstvi. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv. № 4. S. 168–173. [in Ukrainian].
10. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii» shchodo osoblyvostei zastosuvannia zakonodavstva u sferi zapobihannia koruptsii v umovakh voiennoho stanu: Zakon Ukrainy 8.07.2022 r. № 2381-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2381-IX#Text> [in Ukrainian].
11. Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukraina vid 14.10.2014 r. № 1700-VII. Data onovlennia: 01.01.2023. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].
12. Pro zatverdzhennia Zahalnykh pravyl etychnoi povedinky derzhavnykh sluzhbovtstv ta posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia: Nakaz NAZK vid 05.08.2016 r. № 158. Data onovlennia 04.06.2021. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text> [in Ukrainian].
13. Pro zatverdzhennia Poriadku peredachi darunkiv, oderzhanykh yak podarunky derzhavi, Avtonomnii Respublitsi Krym, terytorialnii hromadi, derzhavnym abo komunalnym ustanovam chy orhanizatsiiam: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.11.2011 r. № 1195. Data onovlennia: 15.03.2018. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1195-2011-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
14. Roshchupkin S.V. (2020). Administratyvna vidpovidalnist za porushennia vstanovlenykh zakonom obmezhen shchodo oderzhannia podarunkiv: dys. ... kand yuryd. nauk:12.00.07. Nats. akad. vnutr. sprav. Kyiv, 220 s. [in Ukrainian].
15. Sahaidak O.P. (2012). Dyplomatychnyi protokol ta etyket: pidruchnyk, 2-he vyd., vypravl. Kyiv: «Znannia». 262 s. [in Ukrainian].
16. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV. Data onovlennia: 01.01.2023. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
17. Shymon O.M. (2019). Vdoskonalennia pravovoho rehulivannia vstanovlennia obmezhen i zaboron yak zasobiv zapobihannia pravoporushenniam, poviazanykh z koruptsiieiu. Zaporizki pravovi chytannia: materialy shchorichnoi mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf. (Zaporizhzhia, 6 travnia 2019 r.) / za zah. red. T.O. Kolomoiets. Zaporizhzhia: ZNU. S. 134–136. [in Ukrainian].
18. Shchodo zastosuvannia okremykh polozhen Zakonu Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii» stosovno zapobihannia ta vrehulivannia konfliktu interesiv: Metodychni rekomendatsii NAZK vid 21.10.2022 № 13. Retrieved from <https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Metodychni-rekomendatsiyi-vid-21.10.2022-13.pdf> [in Ukrainian].

Okopnyk Olena,

PhD in Law, Associate Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

PROBLEM ISSUES REGARDING THE APPLICATION OF THE CONCEPT OF «GIFT» IN ANTI-CORRUPTION LEGISLATION

The article deals with problematic issues related to the application of the concept of «gift» in anti-corruption legislation. One of the main factors that can influence the overcoming of corruption is the attitude of the population to this problem. Among all civil servants and the population of Ukraine, the rejection of corruption as an everyday phenomenon should be formed and society should realize that everyone's participation in anti-corruption measures will contribute to a positive movement in the fight against corruption.

However, the reason for the existence of corruption cannot be reduced only to the bureaucratic actions of state officials. Private individuals and entrepreneurs also stimulate the existence of corruption by bribing officials in order to obtain individual privileges and competitive advantages, because the institutional dependence of enterprises on state officials in economic activity in Ukraine is still very high.

One of the types of corruption is receiving illegal benefits and gifts.

The Law of Ukraine «On Prevention of Corruption» gives us an interpretation of these phenomena. But as for the gift, its concept at first glance does not cause doubts, but in practical activity it leaves behind many difficulties. After all, not a single regulatory act has legislated the concept of «a gift that corresponds to the generally accepted idea of hospitality.»

This concept can be interpreted taking into account the general principles of the activity of civil servants or officials of local self-government, the situation of giving, the reason for which the gift is given, national traditions and requirements for a certain event, the establishment of certain rules regarding diplomatic protocol, etiquette and a number of other factors.

However, despite the attempts of scientists to explain this phenomenon, the concept of «hospitality» does not have a legal form. And it can lead to the abuse of the right, and therefore indicates the corruptibility of the legislative construction of the permitted gift.

Many questions arise after the adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine on July 8, 2022 of the Law «On Amendments to the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption» regarding the peculiarities of the application of legislation in the field of prevention of corruption under martial law».

Having examined this law in detail, we believe that the legislator opened up a wide opportunity for corruption offenses.

Illegal enrichment is the most dangerous form of corruption, and is no longer a negative factor in the activities of officials and officials, but on the contrary, it is an opportunity to «pay for services», speed up and facilitate the way to resolve issues.

Key words: *civil servant, corruption, undue advantage, gift, notion of hospitality.*

Надіслано до редколегії 02.03.2023

УДК 342.951

DOI 10.32782/2523-4269-2022-82-1-1-44-48

Сахнюк Віта Володимирівна,

старший викладач кафедри правових природоохоронних дисциплін

(Національний університет водного господарства

та природокористування, м. Рівне)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5531-024X>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

Статтю присвячено актуальним питанням забезпечення права на безоплатну правову допомогу в територіальних громадах. Установлено, що для ефективної реалізації досліджуваного права в територіальних громадах мають існувати певні гарантії, зокрема нормативно-правові, організаційні та матеріально-технічні.

Акцентовано увагу на необхідності розвитку інших способів співпраці територіальних громад із системою безоплатної правової допомоги. Як приклад наведено прийняття програм надання безоплатної правової допомоги населенню певної територіальної програми. Установлено, що перешкоджає забезпеченню права на безоплатну правову допомогу в територіальних громадах, незузгодженості між положеннями законодавства.

Ключові слова: безоплатна правова допомога, територіальна громада, право на безоплатну правову допомогу.

Постановка проблеми. Здійснення прав і свобод стає можливим не тільки тоді, коли ними безпосередньо користуються громадяни, а й завдяки забезпеченню державою всіх необхідних матеріальних, соціальних та інших гарантій, а також охороні та захисту цих прав і свобод відповідними інституціями. У цьому контексті право на безоплатну правову допомогу має подвійне значення, адже, по-перше, без його належної реалізації неможливим стає втілення й інших прав людини, а по-друге, саме це право потребує особливої уваги від держави щодо адміністративно-правового забезпечення.

Не є винятком і реалізація права на безоплатну правову допомогу в територіальних громадах, адже в умовах децентралізації потреби в правовій спроможності територіальних громад лише зростають. Актуальність теми підтверджується також пріоритетними напрямками розвитку системи безоплатної правової допомоги, серед яких – посилення спроможності системи безоплатної правової допомоги до виявлення системних правових проблем, їх адвокації на національному чи місцевому рівні, у тому числі із залученням інститутів громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Право на безоплатну правову допомогу, а також особливості забезпечення правової спроможності територіальних громад активно досліджується українськими науковцями, зокрема О.І. Васильєвою, О.П. Бойком, М.М. Компанійцем та ін. Однак особливості адміністративно-правового забезпечення досліджуваного права на рівні територіальних громад залишаються маловивченими.

Метою статті є аналіз особливостей забезпечення права на безоплатну правову допомогу в територіаль-

них громадах крізь призму нормативно-правових, організаційних та матеріально-технічних гарантій.

Виклад основного матеріалу. Важливим завданням територіальних громад є, безумовно, посилення їхніх спроможностей із метою ефективного та якісного функціонування. Як влучно зазначають О.І. Васильєва та О.П. Бойко, зміцнення спроможності територіальних громад є процесом підвищення здатності органів місцевого самоврядування діяти в межах закону, утілюючи в життя принцип верховенства права. Отримання об'єднаними територіальними громадами більших повноважень та ресурсів на їх виконання та відповідальності повинно стати головним результатом реформи децентралізації в Україні [1, с. 62].

Однією з таких спроможностей є правова, яка не лише забезпечує функціонування органів місцевого самоврядування в рамках закону, а й допомагає реалізувати конституційне право мешканців територіальної громади на правничу допомогу, підвищує їхню правову свідомість та правову культуру. Основними складниками забезпечення правової спроможності громад є:

1. Посилення правоспроможності (rights enhancement) – реформування законодавства щодо створення умов, за яких усі верстви населення зможуть впливати на розвиток місцевої політики.

2. Підвищення правової обізнаності (rights awareness) – громадянська освіта як інструмент для посилення спроможності: створення умов, за яких жителі громад розуміють свої права і знають шляхи їх реалізації на практиці.

3. Реалізація правових можливостей (rights enablement) – створення рівних можливостей: створення умов, за яких малозабезпечені громадяни зможуть

долати бюрократичні бар'єри та фінансові перешкоди, що обмежують їх доступ до економічних можливостей та розвитку добробуту.

4. Можливості захисту прав (rights enforcement) – гарантування того, що жителі громад зможуть захищати свої права й отримати доступ до можливостей та ресурсів за допомогою доступних та справедливих механізмів реалізації прав, договорів та вирішення спорів [12].

У цьому контексті важливу роль відіграє право на безоплатну правову допомогу, яке має бути забезпечена в громаді. Дійсно, розвиток системи безоплатної правової допомоги зробив значний внесок у реалізацію інших важливих реформ у країні, таких як децентралізація. Громади отримують більше прав, обов'язків та ресурсів, і однією з умов успіху цієї трансформації є посилення правової спроможності та розширення прав і можливостей місцевих громад, у тому числі підвищення правової грамотності мешканців сільської місцевості та малих міст, а також розширення доступу до правової інформації та консультацій. Система безоплатної правової допомоги забезпечує такий доступ. Вона є основою для подолання корупції на побутовому рівні, більш активного залучення членів місцевої громади до місцевого управління та економічного життя, подолання патерналістських настроїв у суспільстві, зменшення навантаження на досудове врегулювання спорів та судову систему, запобігання домашньому насильству, дискримінації та злочинності серед неповнолітніх.

Для ефективної реалізації досліджуваного права в територіальних громадах, на нашу думку, мають існувати певні гарантії, зокрема нормативно-правові, організаційні та матеріально-технічні. Розглянемо їх детальніше.

По-перше, нормативно-правову основу забезпечення права на безоплатну правову допомогу в територіальних громадах становлять Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 № 3460-VI та Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.01.1997 № 280/97-ВР.

Так, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [8] низку питань, пов'язаних із наданням безоплатної первинної правової допомоги, віднесено до виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, про що йдеться у ст. 38-1. Аналіз таких власних (самоврядних) повноважень дає змогу розподілити їх на певні групи:

1) організаційні, тобто ті, що стосуються утворення установ з надання безоплатної первинної правової допомоги;

2) кадрові, які стосуються працівників таких установ;

3) матеріально-технічні та фінансові;

4) координаційні, що полягають у забезпеченні співпраці та злагодженій взаємодії;

5) інформаційні, зокрема щодо інформування про права та надання консультацій;

6) навчальні, які реалізуються через підвищення знань, у тому числі правових, населення територіальної громади.

По-друге, організаційні гарантії забезпечення права на безоплатну правову допомогу в територіальних громадах реалізуються через організаційні форми, за допомогою яких громадяни можуть отримати правові консультації та професійну правову допомогу. До організаційних форм діяльності територіальних громад щодо забезпечення права на безоплатну правову допомогу належать:

1. Створення спеціалізованих установ. Спеціалізовані установи, що надають безоплатну первинну правову допомогу, утворені органами місцевого самоврядування, фінансуються за рахунок коштів місцевих бюджетів, інших не заборонених законодавством джерел. Такі установи:

є неприбутковими організаціями, користуються правами юридичної особи, мають власні бланки, печатку зі своїм найменуванням:

фінансуються за рахунок коштів місцевих бюджетів, інших не заборонених законодавством джерел;

їхні повноваження та порядок діяльності встановлюються Положенням про установу з надання безоплатної первинної правової допомоги, яке затверджується на основі Типового положення про установу з надання безоплатної правової допомоги [3, с. 149].

Ця установа є юридичною особою публічного права, яка діє на основі положення, розробленого на основі Типового положення про установу з надання безоплатної первинної правової допомоги, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 28.03.2012 № 483/5 [7]. Окрім вивчення запитів на первинну правову допомогу та надання відповідних юридичних послуг, такий суб'єкт щокварталу звітує перед підпорядкованим органом (яким він був створений) про кількість запитів та категорії людей, які зверталися до них, здійснює інформування громадськості щодо можливості отримання безкоштовної правової допомоги в ЗМІ та на вебсайтах.

Варто зазначити, що саме місцеві центри з надання безоплатної правової допомоги приймають більшість звернень від громадян. Так, за статистичними даними, оприлюдненими на сайті безоплатної правової допомоги у Рівненській області, з 1 липня 2015 р. по 31 жовтня 2022 р. зареєстровано 126 654 звернення клієнтів для надання правової допомоги, із них 34 768 (27,45%) надійшло до центрального офісу, 91 886 – до бюро правової допомоги [10]. Така сама ситуація прослідковується загалом по Україні.

Підкреслимо, що система місцевих бюро правової допомоги є розгалуженою. Для прикладу, у Рівненській області функціонують такі бюро правової допомоги: 1. У межах Сарненського місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги: Дубровецьке бюро правової допомоги, Володимирецьке бюро правової допомоги, Сарненське бюро правової допомоги, Березнівське бюро правової допомоги. У межах Рівненського місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги: Костопільське бюро правової допомоги, Гошанське бюро правової допомоги, Рівненське бюро правової допомоги № 2, Рівненське бюро правової допомоги № 1, Здолбунівське бюро правової допомоги, Дубенське бюро правової допомоги тимчасово не працює, Радивилівське бюро правової допомоги. Саме така організаційна форма забезпечення права на безоплатну правову допомогу в територіальних громадах є найбільш поширеною.

2. Органи місцевого самоврядування можуть укладати з юридичними особами приватного права, які відповідно до свого статусу мають право надавати правову допомогу, договори про надання на постійній або тимчасовій основі первинної правової допомоги на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Порядок та критерії залучення визначаються органами місцевого самоврядування.

3. Органи місцевого самоврядування можуть залучати до надання безоплатної первинної правової допомоги адвокатів або інших фахівців у відповідній галузі права. Адвокат, інший фахівець у відповідній галузі права чи юридична особа приватного права, з якими укладено договір про надання первинної правової допомоги, зобов'язані надавати високоякісну допомогу в обсязі та строки, визначені договором.

Додатковими організаційними гарантіями забезпечення права на безоплатну правову допомогу в територіальних громадах можна розглядати віддалені та мобільні консультаційні центри щодо доступу до безоплатної правової допомоги (п. 8, 10, п. 13 Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, затвердженого Постановою Міністерства «Юридична допомога в Україні» від 02.07.2012 № 967/5 [5]). Дистанційний пункт безоплатної правової допомоги на відміну від мобільного має фіксоване місце розташування, оскільки це «точка доступу до безоплатної правової допомоги, яка постійно працює у приміщенні установи, організації, установи для громадян, які потребують безкоштовної правової допомоги відповідно до певного графіку, але, однак, із різних причин (географічна відстань, відсутність вільного часу тощо) не можуть її отримати, зв'язавшись із місцевим центром або бюро правової допомоги» [4].

Мобільні пункти, своєю чергою, є «точкою доступу до безоплатної правової допомоги, яка діє за графіком, установам місцевим центром, для задоволення потреби у безоплатній допомозі громадянам, які проживають/перебувають у віддалених районах місцевих центрів або спеціалізованих установах (лікарнях, пансіонатах, психіатричних установах тощо) шляхом проведення виїзних консультацій» [4].

Таким чином, законодавством створено організаційні передумови для забезпечення права на безоплатну правову допомогу в територіальних громадах. Водночас варто розвивати інші способи співпраці територіальних громад із системою безоплатної правової допомоги. Так, позитивним прикладом є прийняття програм надання безоплатної правової допомоги населенню певної територіальної програми. Для прикладу, така програма була прийнята між Сарненським бюро правової допомоги та Клесівською селищною радою Сарненського району Рівненської області. Програма спрямована на продовження плідної співпраці між місцевим центром та селищною радою, підвищення правової свідомості, культури й освіченості населення Клесівської селищної ради, а також для створення рівних можливостей для доступу соціально незахищених осіб до правосуддя шляхом надання безоплатної вторинної правової допомоги. Основними завданнями програми є: поширення інформації про право осіб на отримання безоплатної правової допомоги; забезпечення розвитку правової освіти населення Клесівської селищної ради; спрощення та розширення доступу до безоплатної правової допомоги для соціально вразливих верств населення; проведення інформаційно-роз'яснювальної кампанії серед суб'єктів права на безоплатну правову допомогу, органів місцевого самоврядування та громадських організацій щодо державної політики у сфері надання безоплатної правової допомоги; створення належних умов для забезпечення доступу мешканців Клесівської селищної ради до безоплатної вторинної правової допомоги.

Такий досвід значно розширює можливості отримання безоплатної правової допомоги жителів певної

територіальної громади, передбачає подальший розвиток та вдосконалення системи надання правової допомоги, а також забезпечення права громадян на її отримання.

По-третє, матеріально-технічні передумови для забезпечення права на безоплатну правову допомогу. Ці передумови включають, насамперед, елемент фінансування та створення умов для осіб, які надають та отримують правову допомогу.

У цьому контексті є певні проблемні питання, які стосуються неузгодженості між положеннями Закону України «Про безоплатну правову допомогу», Закону України «Про публічні закупівлі» та Порядку та критеріїв залучення органами місцевого самоврядування юридичних осіб приватного права до надання безоплатної первинної правової допомоги, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 15.06.2012 № 891/5. Суть неузгодженості полягає у тому, що Порядок зобов'язує ОМС проводити окрему конкурсну процедуру для залучення юридичних осіб приватного права до надання безоплатної первинної правової допомоги, що прямо суперечить положенням Закону України «Про публічні закупівлі», вимоги якого є обов'язковими для органів місцевого самоврядування під час закупівлі послуг із надання безоплатної первинної правової допомоги.

Ця проблема існує з 2016 р. та особливо загострилася у зв'язку з набуттям 19 квітня 2020 р. чинності нової редакції Закону «Про публічні закупівлі», згідно з якою поріг для обов'язкового проведення закупівель через офіційний майданчик електронної системи публічних закупівель України ProZorro знизився з 200 до 50 тис грн. Наслідком описаної ситуації стала відсутність реального фінансування та виконання існуючих місцевих цільових програм щодо залучення ОМС юридичних осіб приватного права до надання безоплатної первинної правової допомоги. Неможливість фінансування безоплатної первинної правової допомоги з місцевих бюджетів перешкоджає доступу мешканців громад до отримання правових послуг для вирішення їхніх правових проблем.

Це питання також потребує негайного вирішення, оскільки перешкоджає забезпеченню права на безоплатну правову допомогу в територіальних громадах. Із цього приводу автори Експертного звіту зазначають, що для договорів залучення органами місцевого самоврядування юридичних осіб приватного права до надання первинної безоплатної первинної правової допомоги з вартістю вище 50 тис грн замовники повинні або проводити спрощені закупівлі (якщо вартість у діапазоні від 50 тис до 200 тис грн) згідно зі ст. 14 Закону про закупівлі, або для договорів із вартістю понад 200 тис грн застосовувати процедури закупівель, визначені частинами першою і другою ст. 13 Закону про закупівлі. Відповідно, існує низка проблем із забезпеченням ефективного процесу закупівель доволі специфічних послуг [2].

Серед інших проблемних питань забезпечення права на безоплатну правову допомогу в територіальних громадах варто назвати: по-перше, постійне зростання запиту на правову допомогу, яке явно перевищує можливості системи; по-друге, обмежений доступ до правової інформації в територіальних громадах; по-третє, віддаленість центрів безоплатної правової допомоги від деяких територіальних громад. Перспективним для вирішення цих питань у територіальних громадах, на наше переконання, міг би стати інститут параюристів.

А.А. Шовкун із цього приводу відзначає, що найбільш важливою та необхідною є діяльність параюристів у сільській місцевості, зокрема в громадах, де вони зможуть працювати над питаннями, які виникають у місцевого населення. Так, у людей не завжди є можливість дістатися з віддаленої точки області до місцевого або ж регіонального центру, а тому діяльність таких експертів, як параюристи, є однозначно виправданою та необхідною, відповідає запитам населення. Так, параюристи, що працюють із сільськими громадами, можуть проводити різні заходи для поширення правових знань, підвищення інформованості громадськості, зміцнення її потенціалу [11, с. 63]. Ми підтримуємо такий погляд науковця та вважаємо, що, дійсно, для підвищення правової спроможності територіальних громад та налагодження ефективної взаємодії між мешканцями

та центрами з надання правової допомоги інститут параюристів може відіграти ключову роль.

Висновки. Розвиток системи безоплатної правової допомоги в Україні значною мірою спрямований на посилення правової спроможності громад. За роки свого існування система довела свою ефективність і має великий досвід у встановленні широкого кола партнерських відносин із постачальниками послуг, у тому числі юридичних послуг на місцевому рівні. Важливо інвестувати в потенціал людей – не лише експертів системи, а й її партнерів та однодумців.

Подальшого наукового дослідження потребують окремі питання забезпечення права на безоплатну правову допомогу територіальних громад, зокрема щодо створення належних матеріально-технічних та нормативно-правових умов та розвитку інституту параюристів.

Список використаних джерел

1. Васильєва О.І., Бойко О.П. Забезпечення спроможності територіальних громад в Україні. *Університетські наукові записки*. 2022. № 1–2(85–86). С. 61–68.
2. Експертний звіт щодо спрощення та впорядкування доступу громадян до безоплатної первинної правової допомоги. *Мережа правового розвитку*. URL: <https://ldn.org.ua/useful-material/ekspertnyy-zvit-shchodo-shchodo-sproshchennia-ta-vporiadkuvannia-dostupu-hromadian-do-bezoplatnoi-pervynnoi-pravovoi-dopomohy-zokrema-shchodo-mozhlyvosti-zaluchennia-orhanamy-mistsevoho-samovriaduvann/> (дата звернення: 02.02.2023).
3. Компанієць М.М. Організаційна та організаційно-правова діяльність органів місцевого самоврядування щодо здійснення безоплатної правової допомоги. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 147–153.
4. Консультаційні пункти доступу до БПД: бути там, де потрібні. *Безоплатна правова допомога*. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/konsultacijni-punkty-dostupu-do-bpd-buty-tam-de-potribni/> (дата звернення: 01.02.2023).
5. Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги : Постанова Міністерства юстиції від 02.07.2012 № 967/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1091-1> (дата звернення: 21.01.2023).
6. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 577.
7. Про затвердження Типового положення про установу з надання безоплатної первинної правової допомоги : Наказ Міністерства юстиції України від 28.03.2012 № 482/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0474-12#Text.8>. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
9. Програма надання безоплатної правової допомоги: розроблення, планування, виконання, звітування / О. Гриб та ін. Київ, 2017. 54 с.
10. Статистична інформація щодо роботи системи безоплатної правової допомоги. *Безоплатна правова допомога*. URL: <https://legalaid.gov.ua/statystychna-informacziya-roboty-systemy-bezoplatnoyi-pravovoyi-dopomohy/> (дата звернення: 23.01.2023).
11. Шовкун А.А. Місце та роль параюристів (громадських радників) у системі суб'єктів надання безоплатної правової допомоги. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 3(44). С. 61–65.
12. Hromads'kyj Prostir (2016). Strengthening the legal capacity of communities. URL: https://www.prostir.ua/wpcontent/uploads/2016/07/Info_legal_empowerment_final.docx (accessed 28.01.2023).

References

1. Vasylieva O.I., Boiko O.P. (2022). Zabezpechennia spromozhnosti terytorialnykh hromad v Ukraini [Ensuring the capacity of territorial communities in Ukraine]. *Universytetski naukovy zapysky*, 1-2 (85-86), 61-68. [in Ukrainian].
2. Ekspertnyi zvit shchodo sproshchennia ta vporiadkuvannia dostupu hromadian do bezoplatnoi pervynnoi pravovoi dopomohy [Expert report on simplifying and streamlining citizens' access to free primary legal aid]. *Merezha pravovoho rozvytku*. Retrieved from <https://ldn.org.ua/useful-material/ekspertnyy-zvit-shchodo-shchodo-sproshchennia-ta-vporiadkuvannia-dostupu-hromadian-do-bezoplatnoi-pervynnoi-pravovoi-dopomohy-zokrema-shchodo-mozhlyvosti-zaluchennia-orhanamy-mistsevoho-samovriaduvann/> (Accessed 02.02.2023) [in Ukrainian].
3. Kompaniets M.M. (2020). Orhanizatsiina ta orhanizatsiino-pravova diialnist orhaniv mistsevoho samovriaduvannia shchodo zdiisnennia bezoplatnoi pravovoi dopomohy [Organizational and organizational and legal activities of local self-government bodies regarding the provision of free legal aid]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 2, 147–153. [in Ukrainian].
4. Konsultatsiini punkty dostupu do BPD: buty tam, de potribni. [Consultation points of access to BPD: to be where they are needed]. Official site «Free legal aid». Retrieved from <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/konsultacijni-punkty-dostupu-do-bpd-buty-tam-de-potribni/> (Accessed 02.02.2023) [in Ukrainian].
5. Polozhennia pro tsenry z nadannia bezoplatnoi vtorynnoi pravovoi dopomohy [Regulations on centers for providing free secondary legal assistance]: zatverdzenoho postanovoiu Ministerstva Yurydychna dopomoha Ukrainy vid 02 lypnia 2012 r. № 967/5. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1091-1> (Accessed 21.01.2023) [in Ukrainian].

5. Pro bezoplatnu pravovu dopomohu [About free legal assistance]: Zakon Ukrainy vid 02.06.2011 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2011. № 51. St. 577. [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia Tipovoho polozhennia pro ustanovu z nadannia bezoplatnoi pervynnoi pravovoi dopomohy [Model provision on an institution providing free primary legal assistance]: Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 28.03.2012 roku № 482/5. [in Ukrainian].
7. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini [About local self-government in Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 № 280/97-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1997. № 24. St. 170. [in Ukrainian].
8. Prohrama nadannia bezoplatnoi pravovoi dopomohy: rozroblennia, planuvannia, vykonannia, zvituvannia (2017). [Free legal aid program: development, planning, implementation, reporting] / Hryb O., Yeroshenko K., Ilchyshe M., Nikolaishyn M., Okhrimenko V., Pysarev Ya., Stets N. K., 54. [in Ukrainian].
9. Statystychna informatsiia roboty systemy bezoplatnoi pravovoi dopomohy. Ofitsiinyi sait «Bezoplatna pravova dopomoha». Retrieved from <https://legalaid.gov.ua/statystychna-informacziya-roboty-systemy-bezoplatnoyi-pravovoyi-dopomogy/> (Accessed 23.01.2023) [in Ukrainian].
10. Shovkun A.A. (2022). Mistse ta rol paraiurystiv (hromadskykh radnykiv) v systemi subiektiv nadannia bezoplatnoi pravovoi dopomohy [The place and role of paralegals (public advisers) in the system of entities providing free legal aid]. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk, 3 (44), 61–65. [in Ukrainian].
11. Hromads'kyj Prostir (2016). «Strengthening the legal capacity of communities», available at Retrieved from https://www.prostir.ua/wpcontent/uploads/2016/07/Info_legal_empowerment_final.docx (Accessed 28.01.2023) [in English].

Sakhniuk Vita,

Senior lecturer of the Department of Legal Nature Protection Disciplines
(The National University of Water and Environmental Engineering, Rivne)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5531-024X>

FEATURES OF ENSURING THE RIGHT TO FREE LEGAL ASSISTANCE IN TERRITORIAL COMMUNITIES

The article is devoted to topical issues of ensuring the right to free legal aid in territorial communities. It has been established that for the effective implementation of the researched right in territorial communities, there must be certain guarantees, in particular, regulatory, organizational, and material and technical guarantees.

Attention is focused on the need to develop other ways of cooperation of territorial communities with the system of free legal aid. As an example, the adoption of Programs for providing free legal assistance to the population of a certain territorial program is given. It has been established that the provision of the right to free legal aid in territorial communities is hindered by the inconsistency between the provisions of the legislation.

Key words: free legal aid, territorial community, right to free legal aid.

Надіслано до редколегії 20.02.2023

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.8

DOI 10.32782/2523-4269-2022-82-1-1-49-54

Пилипенко Дмитро Олексійович,кандидат юридичних наук, доцент,
декан факультету № 2*(Криворізький навчально-науковий інститут**Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1299-6178>

КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

Статтю присвячено визначенню принципу конфіденційності у кримінально-виконавчому праві України. Наголошено на необхідності сприйняття цього принципу як невід'ємного складника системи кримінально-виконавчих засад. Указано, що в сучасних правових умовах цей принцип безпосередньо пов'язаний із таким явищем, як особиста інформація у контексті сприйняття її як предмету сучасних правовідносин. Зазначено, що цей принцип доцільно сприймати крізь призму його загальних аспектів: приватність, невтручання, доступність, захист, які згруповано у дві групи. Перша група відображає ідентифікацію інформації у контексті її суб'єктної належності до окремої фізичної особи. Друга група утворює правовий режим визначення, регламентації конфіденційної інформації в межах сучасних правовідносин.

Ключові слова: *конфіденційність, аспект приватності, аспект невтручання, аспект доступності, аспект захисту, групова систематизація.*

Постановка проблеми. Удосконалення внутрішньодержавної правової сфери нашої держави здійснюється з урахуванням визначення її фундаментальних елементів. Першочергово до таких елементів належать принципи, що являють собою основу для визначення й урегулювання правовідносин як у всій правовій сфері держави, так і в конкретній галузі права. Серед принципів, які мають визначальний вплив для визначення й урегулювання правовідносин, є загальноправові засади. Особливої уваги серед загальноправових принципів заслуговує засада конфіденційності, адже цей принцип фактично являє собою захищеність та забезпеченість сфери особистісної інформаційної автономії.

Дотепер питання визначення принципу конфіденційності та його впливу на регулювання галузевих правовідносин не знайшло широкого розповсюдження в наукових роботах вітчизняних науковців. Неоднозначною із цього приводу є й позиція законодавця, що відображається у визначенні вказаного принципу в межах чинних законодавчих актів, урахуовуючи чинний Кримінально-виконавчий кодекс.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з визначенням принципу конфіденційності, досліджувалися такими науковцями, як Г.О. Блінова, Ж.В. Васильєва-Шаламова, А.Г. Дідук, В.В. Іваницька, С.О. Іваницький, Н.А. Мазаракі, О.В. Негодченко, В.О. Скрипченко та ін. Наукові доробки вказаних науковців здебільшого відображають загальноправові

аспекти реалізації принципу конфіденційності. При цьому галузеве визначення вказаної засади, урахуовуючи галузь кримінально-виконавчого права, здебільшого залишається поза увагою дослідників.

Метою статті є визначення конфіденційності як принципу кримінально-виконавчого права України. Зазначене здійснюється з метою вироблення зваженої та консолідованої теоретичної позиції щодо сприйняття принципу конфіденційності як невід'ємного складника вітчизняної кримінально-виконавчої дійсності з подальшою належною його юридичною регламентацією.

Виклад основного матеріалу. Визначаючи конфіденційність правовим принципом, першочергово слід зазначити, що буквальне визначення цієї засади в сучасних правових реаліях нашої держави зустрічається в декількох законах України, про які йтиметься нижче. Однак попри це змістовний складник аспектів, які фактично утворюють собою цей принцип, міститься не лише в Основному Законі нашої держави, а у тому числі й у галузевих кодифікованих законах, що охоплюють практично всі сфери регулювання суспільних правовідносин у нашій країні.

Перш ніж розглянути конфіденційність як правову засаду, необхідно проаналізувати етимологію терміна «конфіденційність». Так, конфіденційність чи конфіденційний – це те, що не підлягає розголосу; довірчий, таємний. Конфіденційність як властивість інформації визначається як відомості, які знаходяться у володінні,

користуванні чи розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб [1, с. 570]. Термін «конфіденційність» (конфіденціальність) походить із латинського визначення *confido* – твердо надіюсь, покладаюсь. Цей термін також зустрічається у мовах сучасних європейських держав. Так, наприклад, у польській мові зустрічаються слова *konfidencjonalny*, *konfidencja*. У словацькій мові – *konfidencia*, у чеській – *confidence*, у болгарській – *конфиденция*. У всіх мовах указаний термін містить майже ідентичний смисловий зміст та визначається як «довіра», «довірчий», «довірче повідомлення», «довірча розмова» тощо [2, с. 559].

Як уже зазначалося, принцип конфіденційності, перш за все, закріплено у змісті Основного Закону нашої держави. Так, у ст. 31, 32 Конституції визначено ключові аспекти (елементи) цієї засади, які, своєю чергою, не лише відбивають сутність цього правового принципу, а й тим самим окреслюють вектори його сприйняття, тлумачення, а рівно і відображення нормами галузевого законодавства. Слід зазначити, що в сучасних правових умовах цей принцип безпосередньо пов'язаний із таким явищем, як особиста інформація у контексті сприйняття її як предмету сучасних правовідносин, а також визначення правового режиму її регламентації й регулювання. Отже, стосовно вищезгаданих конституційних аспектів конфіденційності слід зазначити, що до них належать, по-перше, «аспект приватності» інформації, який фактично набуває рис особистої таємниці в умовах сучасних правовідносин різних категорій. По-друге, «аспект невтручання», який визначає недоторканність приватної інформації та адресується до третіх осіб, утворюючи для них так званий «правовий бар'єр» від будь-якого їх тиску, впливу, неправомірного (без згоди чи погодження) набуття ними такої приватної інформації тощо. По-третє, «аспект доступності», тобто фактична можливість будь-якої особи отримати особисту інформацію про себе від органів влади, юридичних осіб тощо. По-четверте, «аспект захисту», який передбачає правові механізми охорони, відстоювання та відновлення порушених прав, що визначені засадою конфіденційності. Наведені конституційні аспекти умовно можна поділити на дві групи. До першої належить аспект приватності, який фактично є ідентифікатором інформації у контексті її суб'єктної належності до окремої фізичної особи. До другої групи, своєю чергою, належать аспекти невтручання, доступності та захисту. Ці елементи утворюють правовий режим визначення, регламентації конфіденційної інформації в межах сучасних правовідносин. Ця група аспектів є основою для подальшого формування правового базису використання й захисту конфіденційної інформації. Н.А. Мазаракі стосовно цього наголошує, що правові норми захищають адвокатську, лікарську таємницю, таємницю сповіді для того, щоб люди могли довіритися, розкрити важливу інформацію з метою отримання професійної поради, не боючись, що повідомлені ними факти будуть розголошені чи використані проти них у суді [3, с. 31].

Необхідно зазначити, що окреслені конституційні елементи конфіденційності, з урахуванням їх групової специфікації, відображені у визначенні інформації в ЗУ «Про інформацію». Так, у ст. 21 цього Закону наводиться визначення інформації з обмеженим доступом, до якої у тому числі належить і конфіденційна інформація. Конфіденційною, згідно із цим Законом, вважається інформація про фізичну особу, інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, ок-

рім суб'єктів владних повноважень, а також інформація, визнана такою на підставі закону. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, якщо інше не встановлено законом [4]. Аналогічне за змістом визначення конфіденційної інформації міститься в ЗУ «Про доступ до публічної інформації». Відповідно до ст. 7 цього Закону, конфіденційна інформація – це інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, окрім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов [5]. Окрім законодавчого тлумачення, визначення конфіденційної інформації також здійснюється і вітчизняними науковцями. Так, А.Г. Дідук зазначає, що конфіденційна інформація характеризується незагальновідомістю та нелегкодоступністю, комерційною цінністю або значущістю та ін. і, як наслідок, необхідністю зберігатися в секреті. Відповідно, особа, яка законно контролює таку інформацію, може надати до неї доступ або обмежити доступ третіх осіб. Із цими та іншими притаманними їй ознаками закон і пов'язує певні правові наслідки [6, с. 144].

Повертаючись до розгляду вищевказаних аспектів засади конфіденційності, слід зазначити, що вони також знаходять відображення в межах чинних вітчизняних кодифікованих законодавчих актах та профільних законах. Так, чинний КПК відображає окремі вищезгадані конституційні аспекти засади конфіденційності у ст. 14 «Таємниця спілкування» та ст. 15 «Невтручання у приватне життя». У цьому разі вказані процесуальні норми відображають аспекти приватності та невтручання принципу конфіденційності. Ці елементи вказаного принципу знаходять подальшу фіксацію в КПК у вигляді встановлення певних обмежень і заборон для посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження у напрямі отримання процесуально важливої інформації від учасників кримінального провадження, які користуються так званім «професійним імунітетом». Указане положення закріплено в ст. 65 КПК та стосується обмежень у допиті таких суб'єктів, як адвокат, нотаріус, журналіст, священнослужитель та ін. Також слід зазначити, що конфіденційність у контексті згаданих її елементів закріплено у процесуальному механізмі здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні (ст. 27 КПК). У такому аспекті засада конфіденційності впливає на правову регламентацію іншого загального принципу, який є невід'ємним складником сучасного судового процесу – принципу гласності. За вказаного процесуального механізму здійснення закритого судового засідання реалізація принципу гласності примусово обмежується з метою нерозголошення у тому числі особистої інформації, яка є конфіденційною. Характеризуючи такий «прикладний перетин» двох вказаних загальних принципів, В. Скрипченко слушно зазначає, що кожен має право на ознайомлення в установленому законодавством порядку із судовими рішеннями, які набули законної сили, у будь-якій розглянутій у відкритому судовому засіданні справі. Це право може бути обмежено відповідно до закону в інтересах нерозголошення конфіденційної інформації про особу, державної чи комерційної таємниці, що охороняється законом [7, с. 124].

КПК є неєдиним кодифікованим нормативно-правовим актом, норми якого регламентують реалізацію принципу конфіденційності в межах процесуальних правовідносин. Ця засада також є актуальною і для

сфери адміністративного процесуального права. Так у ч. 8–12 ст. 10 КАСУ «Гласність судового процесу» зазначається, що розгляд справи у закритому судовому засіданні проводиться у разі, коли відкритий судовий розгляд може мати наслідком розголошення таємної чи іншої інформації, що охороняється законом, необхідності захисту особистого та сімейного життя людини, а також в інших випадках, визначених законом [8]. Також у главі 4 «Врегулювання спору за участі судді» розділу II «Позовне провадження» зазначається, що інформація, отримана будь-якою зі сторін, а також суддею під час проведення врегулювання спору, є конфіденційною. Під час проведення врегулювання спору за участю судді протокол наради не ведеться та не здійснюється фіксування технічними засобами. За необхідності до участі в нарадах залучається перекладач. Перекладач попереджається про конфіденційний характер інформації, отриманої під час проведення врегулювання спору за участю судді. Під час врегулювання спору за участю судді забороняється використовувати портативні аудіотехнічні пристрої, а також здійснювати фото- і кінозйомку, відео- та звукозапис [8].

Додатково необхідно зазначити, що окремо від нормативно-правових актів, що регулюють сферу публічно-правових відносин, принцип конфіденційності повною мірою є актуальним і для нормативних документів сфери приватного права. Так, наприклад, конфіденційність є рівною мірою актуальною і для вищезгаданого правового механізму врегулювання спору за участю судді, але в контексті відображення його у змісті ЦПК (ст. 203) та ГПК (ст. 188). Також засада конфіденційності є невід'ємним складником інших профільних законодавчих актів, таких як ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (ст. 4), ЗУ «Про медіацію» (ст. 4), де цей принцип безпосередньо визначений як один із тих, які покладено в основу правовідносин, урегульованих указаними законами України.

Ураховуючи перераховану низку нормативно-правових актів у різних сферах галузевих правовідносин із відображенням в їхньому змісті принципу конфіденційності, слід наголосити, що ця засада повною мірою є актуальною і для сфери кримінально-виконавчого права. Так, одним із ключових положень правового статусу засудженого є можливість користуватися правовою допомогою відповідного фахового спеціаліста. Згідно з ч. 2 ст. 8 КВК, засудженому гарантується право на правову допомогу, конфіденційні юридичні консультації (побачення) із захисником (захисниками) у кримінальному провадженні, адвокатом (адвокатами) тощо [9]. Доцільно зазначити, що можливість отримання засудженими подібних конфіденційних консультацій рівною мірою стосується всіх осіб, які відбувають покарання незалежно від його виду (ст. ст. 51, 59, 73, 143, 151 КВК). Згідно з ч. 2 ст. 8 КВК, право засудженого на конфіденційне побачення з фахівцем у галузі права симетрично породжує обов'язок для адміністрації установи виконання покарань щодо створення необхідних умов для проведення вказаного конфіденційного побачення. Отже, за вказаних умов у межах кримінально-виконавчого права відбувається фактична реалізація конфіденційності за аспектами приватності, невтручання та захисту вказаної правової засади.

Конфіденційність кримінально-виконавчого права також полягає в окремих елементах реалізації засудженим до позбавлення волі права на листування. Згідно з ч. 4 ст. 113 КВК, кореспонденція, яку засуджені адресують Уповноваженому ВРУ з прав людини, ЄСПЛ,

Міжнародному кримінальному суду, а також іншим відповідним органам міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, уповноваженим особам таких міжнародних організацій, до суду та прокуророві, перегляду не підлягає і надсилається за адресою протягом доби з часу її подачі. Кореспонденція, яку засуджені одержують від зазначених органів та осіб, перегляду не підлягає [9]. Також вказане повною мірою стосується й листування із захисником. Варто вказати, що за своїм змістом інформація, яка міститься в таких листах, цілком відповідає саме категорії конфіденційної інформації, ураховуючи її тлумачення законодавцем у розділі II ЗУ «Про доступ до публічної інформації».

Принцип конфіденційності, як убачається, знаходить своє відображення у правовій регламентації й процедурності здійснення в установах виконання покарань душпастирської опіки засуджених. Цей різновид діяльності представників релігійної сфери нашої держави визначено у ст. 128¹ КВК. У межах досліджуваного питання доцільно зупинитися на окремій частині вказаної норми КВК, у якій саме відображено прикладний аспект реалізації засади конфіденційності в межах кримінально-виконавчого права, це ч. 8 вказаної статті. Для детального аналізу ти вироблення коректних умовиводів слід навести повний зміст вказаної норми. Отже, відповідно до ч. 8 ст. 128¹ КВК:

Таємниця сповіді є недоторканою і охороняється законом.

Забороняється оприлюднювати, фіксувати технічними засобами та відтворювати будь-яку інформацію, отриману зі сповіді.

Відомості, отримані зі сповіді, не можуть бути предметом досудового розслідування, досудового слідства чи кримінального провадження, використовуватися як доказ.

Ніхто в жодному разі не може допитувати священнослужителя, перекладача чи іншу особу з питань, пов'язаних із конфіденційністю сповіді [9].

Першочергово слід наголосити, що ця кримінально-виконавча норма є яскравим прикладом актуальності принципу конфіденційності для сучасного кримінально-виконавчого права нашої держави. Інформаційний зміст сповіді цілком відповідає сутності конфіденційної інформації. Ураховуючи цю беззаперечну істину, а також аспекти приватності, невтручання та захисту засади конфіденційності, законодавець у вказаній нормі КВК визначив відповідний кримінально-виконавчий механізм реалізації конфіденційності під час сповіді засуджених. У такому сенсі крок законодавця до створення додаткового механізму охорони особистих прав засуджених у кримінально-виконавчому праві заслуговує на схвальну оцінку. Однак запропонована законодавцем правова конструкція ч. 8 ст. 128¹ КВК потребує відповідного корегування, оскільки в окремих своїх елементах не є досконалою.

Отже, згадана частина статті розпочинається з речення: «Таємниця сповіді є недоторканою і охороняється законом». При цьому закінчується вказана ч. 8 ст. 128¹ КВК реченням: «Ніхто в жодному разі не може допитувати священнослужителя, перекладача чи іншу особу з питань, пов'язаних із конфіденційністю сповіді». Таким чином, у межах однієї частини статті КВК законодавець використовує дві «властивості» сповіді: її «таємницю» та «конфіденційність». Слід зазначити, що у чинному вітчизняному законодавстві та серед науковців використовується визначення сповіді саме з урахуванням саме її таємниці як ключової властивості. Так,

наприклад, у ч. 8 ст. 224 КПК йдеться саме про таємницю сповіді [10]. О.В. Негодченко та Г.О. Блінова також дотримуються зазначеної позиції та під таємницею сповіді розуміють охоронювані законодавством України таємні відомості, що були передані священнослужителям віруючими під час сповіді, за незаконне отримання, розголошення чи використання яких настає юридична відповідальність [11, с. 106]. Словосполучення «конфіденційність сповіді» у межах сучасних правових реалій фактично зустрічається лише у змісті ч. 8 ст. 128¹ КВК.

Отже, у межах вказаної кримінально-виконавчої норми законодавець фактично використовує два визначення: «таємниця сповіді» та «конфіденційність сповіді». Однозначно визначити, чи вживає законодавець ці два визначення як синонімічні, неможливо, адже будь-які роз'яснення чи тлумачення в межах КВК із цього приводу відсутні. Убачається, що законодавцем під час текстового формулювання ч. 8 ст. 128¹ КВК була допущена неточність та поруч із визначенням «таємниця сповіді» використано словосполучення «конфіденційність сповіді». Із метою однозначного та коректного сприйняття змісту ч. 8 ст. 128¹ КВК доцільно формулювання «конфіденційність сповіді» замінити на «таємниця сповіді».

У межах досліджуваного питання дозволимо собі також зупинитися на інших формулюваннях юридичної конструкції ч. 8 ст. 128¹ КВК. Так, у вказаній нормі, зокрема, зазначено: «Відомості, отримані зі сповіді, не можуть бути предметом досудового розслідування, досудового слідства чи кримінального провадження, використовуватися як доказ». Слід зазначити, що за вказаних умов законодавець у межах кримінально-виконавчого закону дозволив собі формулювання категорій, які є невід'ємним складником іншої процесуальної галузі права – кримінальної процесуальної, тим самим допустивши суттєву некоректність вказаного формулювання. Із погляду юридичної техніки наведений текст є доволі неоднозначним за своїм змістом. Так, відповідно до ст. 3 КПК, досудове розслідування є відповідною стадією кримінального провадження (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК), своєю чергою, досудове слідство не є стадією провадження, а є лише однією з двох форм досудового розслідування (п. 6 ч. 1 ст. 3 КПК); кримінальне провадження, своєю чергою, не визначається ні як стадія, ні як форма, це словосполучення визначається та сприймається як загальне, яке за своє сутністю охоплює собою як досудове розслідування, так і судове провадження (п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК). Отже, одночасне використання у чинній редакції ч. 8 ст. 128¹ КВК визначень «досудове розслідування», «досудове слідство» та «кримінальне провадження», які перераховані через кому як відокремлені (самостійні) стадії (етапи) провадження, не відповідає сутності їх визначення й сприйняття в межах КПК. За цих умов, урахуваючи смисловий складник чинної редакції ч. 8 ст. 128¹ КВК, є доцільним використання лише одного визначення «кримінальне провадження» для належного й змістовного відображення позиції законодавця у цій нормі закону.

Наостанок щодо корегування змісту ч. 8 ст. 128¹ КВК слід звернути увагу на таке формулювання: «Ніхто в жодному разі не може допитувати священнослужителя, перекладача чи іншу особу з питань, пов'язаних із конфіденційністю сповіді» [9]. З особистої, авторської точки зору, сприйняття цього текстового уривку частини статті текст норми «Ніхто в жодному разі не може...» важко взагалі сприйняти як професійний, юридичний! Такий текст більш тяжіє саме до форму-

лювань, що використовується у публіцистичних текстах. Тому за цих умов вказаний текстуальний уривок зі змісту ч. 8 ст. 128¹ КВК потребує корегування. При цьому, оскільки в конструкції вказаної кримінально-виконавчої норми згадується про таку процесуальну дію, як допит, який знов-таки визначено нормами КПК, то логічно було б запозичити вже зафіксовану та сталу текстуальну конструкцію щодо процесуального обмеження здійснення допиту окремої категорії учасників кримінального провадження, яка міститься у ст. 65 КПК.

Таким чином, урахуваючи вищевикладене, доцільно змінити чинний текст ч. 8 ст. 128¹ КВК та викласти його у такій редакції: «Таємниця сповіді є недоторканною і охороняється законом. Забороняється оприлюднювати, фіксувати технічними засобами та відтворювати будь-яку інформацію, отриману під час сповіді. Відомості, отримані під час сповіді, не можуть бути предметом здійснення кримінального провадження та використовуватися в ньому як доказ. Не можуть бути допитані як свідки священнослужитель, перекладач або інша особа про відомості, одержані ними під час сповіді за судженнями».

Продовжуючи розгляд питання щодо визначення застави конфіденційності в межах кримінально-виконавчого права, слід навести нормативно визначений приклад, за умов якого фактично реалізуються всі аспекти принципу конфіденційності, які наведені раніше. Так, Наказом Мініюсту від 08.06.2012 № 847/5 затверджено інструкцію про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів (далі – Інструкція). У рамках досліджуваного питання на увагу заслуговує розділ IV цієї Інструкції «Ведення особових справ засуджених (осіб, узятих під варту)». Згідно з п. 8 Інструкції, особисті документи засудженого (особи, взятої під варту) (паспорт, трудова книжка, свідоцтва про народження та шлюб, документи про освіту тощо) зберігаються в конверті, долученому до особової справи [12]. Такі особисті документи засуджених містять інформацію, яка відповідно до чинного законодавства належить до категорії конфіденційної інформації. Указані особисті документи зберігаються в особових справах засуджених. До речі, відповідно до п. 10 розділу IV Інструкції, за загальним правилом особові справи засуджених (осіб, узятих під варту) зберігаються у приміщенні підрозділу в сейфах чи металевих шафах в алфавітному порядку [12]. Слід зазначити, що ці два положення Інструкції цілком засвідчують актуальність аспектів приватності, невтручання й захисту конфіденційної інформації, яка міститься в особистих документах засуджених. Окрім цього, згідно з п. 12 розділу IV Інструкції, посадова особа підрозділу установи виконання покарань (СІЗО) за клопотанням засудженого (особи, взятої під варту) ознайомлює з його (її) особовою справою. Ознайомлення засудженого (особи, взятої під варту) з особовою справою проводиться шляхом зачитування документів, що в ній знаходяться, вголос або самостійного прочитання у присутності працівника підрозділу, про що складається відповідний акт, який долучається до особової справи засудженого (особи, взятої під варту) [12]. Указане дослівне визначення окремого положення інструкції цілком підтверджує актуальність аспекту доступності принципу конфіденційності в межах кримінально-виконавчого права. Згадані особисті документи зберігаються в особових справах засуджених до моменту їх звільнення. Згідно з п. 11 розділу V цієї Інструкції, саме під час здійснен-

ня процедури звільнення засуджені отримують указані особисті документи, розписуються на внутрішньому боці другого аркуша обкладинки особової справи з обов'язковим особистим записом про те, що вона не має (має) претензій (претензії) до адміністрації установи (СІЗО) [12]. Знов-таки, вказане положення засвідчує той факт, що посадові особи, визначені у п. 1 розділу І цієї Інструкції, зберігають особисті документи засуджених до моменту їх звільнення, тим самим указані посадові особи забезпечують реалізацію аспекту захисту засади конфіденційності в межах кримінально-виконавчих правовідносин.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, слід зазначити, що принцип конфіденційності є загально-

правовою засадою. Цей принцип попри «поодинокі» його буквально відображення в окремих нормативно-правових актах є актуальним для всієї правової сфери нашої держави. Ураховуючи його багатогранні конституційні (загальні) аспекти, цей принцип рівною мірою є актуальним для галузей як приватного, так і публічного права. У цьому контексті галузь кримінально-виконавчого права не є винятком. Ураховуючи положення чинного КВК та інших нормативно-правових актів зазначеної галузі права, принцип конфіденційності є невід'ємним складником доволі широкого спектру правовідносин, які визначені й регламентовані нормами зазначених нормативно-правових актів.

Список використаних джерел

1. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ : Перун, 2005. 1728 с.
2. Мельничук О.С. Етимологічний словник української мови. Київ : Наукова думка, 1985. Т. 2. 573 с.
3. Мазаракі Н.А. Зміст принципу конфіденційності медіації. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 6(21). Т. 1. С. 30–33.
4. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
4. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
5. Дідук А.Г. Правовий режим інформації, конфіденційної інформації (комерційної таємниці та ноу-хау): проблеми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2013. Вип. 22. Ч. І. Т. 2. С. 142–145.
6. Скрипченко В. Гласність та відкритість судового процесу в системі принципів адміністративного судочинства. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 4(20). С. 121–125.
7. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
8. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
10. Негодченко О.В., Блінов Г.О. Сучасні реалії правового забезпечення таємниці сповіді. *Право і суспільство*. 2015. № 6. С. 102–108.
11. Про затвердження Інструкції про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів : Наказ Міністерства юстиції України від 08.06.2012 № 847/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0957-12#Text>

References

1. Busel V.T. (2005). Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv : VTF «Perun» [in Ukrainian].
2. Melnychuk O.S. (1985). Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language]. T. 2. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].
3. Mazaraki N.A. (2017). Zmist pryntsyphu konfidentsiynosti mediatsii [Content of the principle of confidentiality of mediation]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vypusk 6(21) tom 1. [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro informatsiiu» [Law of Ukraine «About Information»] vid 02.10.1992 № 2657-XII. Retrived from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy «Pro dostup do publichnoi informatsii» [Law of Ukraine «About access to public information»] vid 13.01.2011 № 2939-VI Retrived from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> [in Ukrainian].
6. Diduk A.H. (2013). Pravovyi rezhym informatsii, konfidentsiynoi informatsii (komertsiiynoi taiemnytsi ta nou-khau) : problemy [Legal regime of information, confidential information (commercial secrets and know-how): problems]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii Pravo*. Vypusk 22. Chastyna I. Tom 2. [in Ukrainian].
6. Skrypchenko V. (2019). Hlasnist ta vidkrytist sudovoho protsesu v systemi pryntsyypiv administratyvnoho sudochynstva [Publicity and openness of the judicial process in the system of principles of administrative proceedings]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. № 4 (20). [in Ukrainian].
7. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of administrative procedure of Ukraine] vid 06.07.2005 № 2747-IV. Retrived from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].
8. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy [Criminal and executive code of Ukraine] vid 11.07.2003 № 1129-IV. Retrived from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> [in Ukrainian].
9. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal procedure code of Ukraine] vid 13.04.2012 № 4651-VI. Retrived from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
10. Nehodchenko O.V., Blinov H.O. (2015). Suchasni realii pravovoho zabezpechennia taiemnytsi spovidi [Modern realities of legal protection of the secret of confession]. *Pravo i suspilstvo*. № 6. [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia Instruktсии pro robotu viddiliv (hrup, sektoriv, starshykh inspektoriv) kontroliu za vykonanniam sudovykh rishen ustanov vykonannia pokaran ta slidchykh izoliatoriv [On the approval of the Instructions on the work of departments (groups, sectors, senior inspectors) monitoring the execution of court decisions in penal institutions and remand detention facilities]. Nakaz Ministerstva yustytсии Ukrainy vid 08.06.2012 № 847/5 Retrived from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0957-12#Text> [in Ukrainian].

Pylypenko Dmytro,

PhD in Law, Associate Professor,

Dean of the Faculty No. 2

(Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of the Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1299-6178>

CONFIDENTIALITY AS A PRINCIPLE OF CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW

The article is devoted to defining the principle of confidentiality in the criminal and executive law of Ukraine. This principle belongs to the category of general legal principles, which is equally relevant for both the sphere of public and private law. The article emphasizes the need to perceive this principle as an integral component of the system of criminal and executive institutions. It is indicated that in modern legal conditions this principle is directly related to such a phenomenon as personal information in the context of its perception as a subject of modern legal relations. It is noted that this principle should be perceived through the prism of its general aspects: privacy, non-interference, accessibility, protection, which are grouped into two groups. The first group reflects the identification of information in the context of its subject belonging to a separate natural person. The second group forms the legal regime of definition and regulation of confidential information within the limits of modern legal relations. It is noted that the given author's aspects actually form a complex model of perception of the principle of confidentiality within any field of law. It is indicated that within the framework of criminal executive law, the principle of confidentiality is first of all reflected in the legal regulation of legal relations between a lawyer and a person serving a sentence. In this context, this principle is reflected in the confidential meetings of these persons and correspondence between them. The principle of confidentiality is also reflected in the conditions of legal regulation of pastoral care in institutions of the execution of punishments. It is emphasized that the secret of confession is a phenomenon that is approved and regulated in criminal law and ensures the confidentiality of relations between the priest and the person serving the sentence. The principle of confidentiality is also reflected in the direct activities of employees of penal institutions. This is related to the formation, filling and management of personal files of convicts. It is noted that this type of professional activity of officials of the criminal enforcement system reflects all aspects of the principle of confidentiality without exception.

Key words: confidentiality, privacy aspect, non-interference aspect, availability aspect, protection aspect, group systematization.

Надіслано до редколегії 25.02.2023

УДК 343.3/7
DOI 10.32782/2523-4269-2022-82-1-1-55-60

Удовиченко Олександра Вікторівна,
ад'юнкт

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0233-6056>

ДОТРИМАННЯ ПЕРЕДУМОВ ТА ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ПІД ЧАС УСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕВИКОНАННЯ ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ, ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ПРИПИСІВ АБО НЕПРОХОДЖЕННЯ ПРОГРАМИ ДЛЯ КРИВДНИКІВ

У статті проведено аналіз дотримання передумов та принципів криміналізації під час встановлення кримінальної відповідальності за невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників. Зроблено висновок, що у цілому така криміналізація була обґрунтована. Указано на порушення окремих принципів у процесі встановлення кримінальної відповідальності за кримінальне правопорушення, передбачене у ст. 390-1 КК України.

Ключові слова: криміналізація, обмежувальні заходи, домашнє насильство, обмежувальні приписи, кривдники.

Постановка проблеми. Установлення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечне діяння (криміналізація) є одним із крайніх заходів реагування держави на поведінку людини. Як правильно зазначає О. Омельчук, удаватися до криміналізації необхідно лише тоді, коли інших способів впливу не існує, коли застосування альтернативних методів соціального реагування, включаючи не пов'язані із застосуванням кримінального покарання репресії, є неефективними [1, с. 141]. Це зумовлено суворістю відповідних кримінально-правових наслідків учинення такого діяння, тому одним із перших питань, які повинні бути досліджені за появи будь-якої нової норми у КК України, є обґрунтованість такої криміналізації та дотримання її передумов та принципів. Повною мірою це стосується і невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі окремі аспекти кримінальної відповідальності за невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників розглядали у своїх роботах А. Байда, О. Бондаренко, І. Брус, Т. Бугаєць, А. Вознюк, Т. Войтюк, О. Дудоров, І. Жук, О. Книженко, Д. Крикливець, К. Новікова, Н. Лашук, Л. Палюх, Л. Садонцева, М. Хавронюк, О. Чорна, В. Шаблистий, К. Юсубов та ін. Проте окремі питання дотримання принципів та передумов криміналізації під час встановлення кримінальної відповідальності за невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників на разі залишаються недостатньо дослідженими або дискусійними.

Метою статті є аналіз дотримання принципів та передумов криміналізації під час встановлення кримінальної відповідальності за невиконання обмежу-

вальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науці кримінального права під криміналізацією прийнято розуміти загальне поняття, що охоплює як процес, так і результат визначення видів діянь злочинними і кримінально караними. Як процес вона включає виявлення цілей, підстав і можливостей встановлення кримінальної відповідальності за діяння, що закріплюється у відповідному кримінальному законі. Результат, своєю чергою, означає сукупність норм кримінального права, що закріплюють склади кримінальних правопорушень і відповідні санкції за їх учинення, а також підстави й умови притягнення до кримінальної відповідальності чи звільнення від неї [2, с. 25].

Разом із тим коли мова заходить про критерії, якими необхідно керуватися під час встановлення кримінальної відповідальності за певне діяння, єдиного підходу до їх системи у науковій літературі немає. Так, різні дослідники виділяють передумови, умови, підстави, принципи, правила тощо криміналізації. При цьому одній й ті самі чинники у одних авторів відносяться до принципів, у других – до передумов, а у третіх – до правил. Різняться підходи і до визначення переліку таких критеріїв.

Не вдаючись у полеміку щодо цього питання, оскільки воно потребує самостійного дослідження і виходить за межі цієї роботи, зазначимо, що у цій статті ми будемо використовувати підхід, запропонований Д. Балабановою у роботі «Теорія криміналізації». Вона виділяє дві групи чинників, які впливають на криміналізацію: 1) підстави кримінально-правової заборони, що служать об'єктивними передумовами її встановлення; 2) принципи криміналізації, що відносяться до законодавчої техніки.

До підстав кримінально-правової заборони, на думку Д. Балабанової, належать: 1) суспільна безпека: неможливо встановити універсальний критерій, за яким можна було б визначити достатній для криміналізації ступінь суспільної безпеки. Під час обговорення кожної кримінально-правової новели необхідно вирішувати питання про наявність такої в конкретному виді діянь. Суспільною безпекою охоплюється наявність достатньо серйозної матеріальної або моральної шкоди, заподіяваної потерпілим, що впливає на пеналізацію і не є самостійною підставою криміналізації; 2) типовість і достатня поширеність антигромадської поведінки, але з урахуванням ступеня суспільної безпеки та страху населення перед злочинністю; 3) динаміка суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин і умов, що їх породжують; 4) необхідність впливу кримінально-правовими заходами, при цьому було б бажаним урахувати, що кримінальна репресія – крайня форма протидії найнебезпечнішим формам девіантної поведінки; 5) урахування можливостей системи кримінальної юстиції в протидії тим або іншим формам антигромадської поведінки і як їхній складник – наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони; 6) співвідношення позитивних і негативних наслідків криміналізації.

До принципів криміналізації дослідниця відносить: 1) відсутність прогалів у законі й ненадмірність заборони; 2) визначеність і єдність термінології; 3) доцільність – можливість створення, зміни й подальшого застосування положень кримінального закону виходячи з потреб суспільства й держави для досягнення певних цілей з урахуванням загальноправових принципів у строго встановлених законодавчих межах, що проявляється в побудові норм кримінального закону, визначенні їхньої структури, місця розташування у самому кримінальному законі й установленні співвідношення з іншими положеннями КК [3, с. 11–13].

На нашу думку, основною підставою для криміналізації діяння повинна виступати суспільна небезпечність як здатність діяння заподіювати істотну шкоду (створювати реальну загрозу заподіяння такої шкоди) охоронюваним законом правам, свободам та інтересам громадян. Як видається, невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників повною мірою наділено такою ознакою. Як правильно зазначається в літературі, суспільна безпека кримінальних правопорушень, які посягають на порядок виконання судових рішень, зумовлена особливістю побудови правової системи держави, де суд покликаний підтримувати стабільність правового порядку [4, с. 359]. Це діяння не лише порушує встановлений порядок виконання відповідних рішень суду про застосування обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або направлення для проходження програми для кривдників, а й створює реальну загрозу заподіяння шкоди потерпілому внаслідок продовження домашнього насильства. Таке діяння підриває авторитет держави в особі суду та правоохоронних органів, які виявляються нездатними забезпечити виконання власних рішень. Стийка антигромадська установка дій винного, нехтування ним рішенням суду про застосування відповідних заходів або необхідність проходження програми для кривдників також свідчать про суспільну небезпечність діяння.

Якщо говорити про відносну поширеність такого діяння, то воно є достатньо поширеним, тобто, з одного боку, не є унікальним випадком у суспільній практиці, а

з іншого – не має характеру масової практики [5, с. 157]. Так, у 2021 р. до суду з обвинувальним актом було спрямовано матеріали 115 кримінальних проваджень за ст. 390-1 КК України, а за 10 місяців 2022 р. – 90 [6].

Ураховуючи той факт, що ст. 390-1 КК України кримінальне законодавство було доповнено тільки у 2017 р. і статистики вчинення цього кримінального правопорушення недостатньо, говорити про динаміку цього суспільно небезпечного діяння складно. Аналіз статистичних даних показує, що до 2019 р. такі кримінальні правопорушення Офісом Генерального прокурора не обліковувалися, у 2019 р. до суду з обвинувальним актом передано матеріали 19 кримінальних проваджень, у 2020 р. – 77, у 2021 р. – 115 [6], тобто спостерігається динаміка збільшення відповідних кримінальних проваджень, проте визначити, пов'язано це з тим, що кількість відповідних суспільно небезпечних діянь збільшилася, або з тим, що правоохоронні органи тільки починають застосовувати нові для себе норми, проблематично.

Необхідність впливу кримінально-правовими заходами може зумовлюватися недостатньою ефективністю або неможливістю застосування норм інших галузей законодавства, виконанням узятих на себе міжнародно-правових зобов'язань. Неможливість боротьби з діяннями за допомогою інших (некримінально-правових) засобів є обов'язковою обставиною соціальної зумовленості охоронних кримінально-правових норм [7, с. 196]. Ураховуючи суспільну небезпечність діяння, застосування інших норм законодавства для впливу на винну особу видається недоцільним. Якщо особа зневажливо ставиться до рішення суду, протиставляє себе судовій системі, то вплив на неї за допомогою цивільно-правових норм навряд чи буде ефективним. Ураховуючи специфічну правову природу, суспільні відносини з приводу вчинення діяння, що розглядається, не може бути предметом і адміністративного права. Тому віднесення цього правопорушення до сфери кримінального права видається цілком логічним.

У пояснювальній записці до проекту закону, яким криміналізовано невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників, зазначається, що цей законопроект імплементує положення Стамбульської конвенції у національне законодавство, що дає можливість удосконалити кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство України для боротьби з насильством стосовно жінок та домашнім насильством [8]. У зв'язку із цим необхідно зазначити таке: хоча Україна і ратифікувала Стамбульську конвенцію, в останній немає положень, які передбачали необхідність запровадження кримінальної відповідальності за невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників. Так, у п. 3 ст. 53 Стамбульської конвенції зазначається, що сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб порушення обмежувальних або захисних приписів, виданих відповідно до п. 1, підлягало ефективним, пропорційним та переконливим кримінальним або іншим юридичним санкціям. Проте у цьому разі йдеться не просто про невиконання обмежувальних заходів, а їхнє пряме порушення, не передбачає можливості покарання за непроходження програми для кривдників, а також визначає, що відповідні заходи можуть і не визнаватися кримінальними. Це питання залишається на розсуд держави. Тому український законодавець вирішив «перестраховатися»

і з-поміж усіх можливих заходів вибрав найсуворіший – установлення кримінальної відповідальності за невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників.

Характеризуючи таку підставу як наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони, або, як її ще іноді називають, принцип процесуальної можливості здійснення правосуддя, відповідний склад кримінального правопорушення повинен бути сформульований таким чином, щоб його можна було довести у встановленому законом порядку і притягнути особу до кримінальної відповідальності. Наведені раніше дані судової статистики про притягнення осіб до кримінальної відповідальності за ст. 390-1 КК України свідчать про те, що цей принцип (підставу) дотримано і винних осіб цілком можливо притягати до кримінальної відповідальності, а у системи кримінальної юстиції достатньо ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони.

Співрозмірність позитивних і негативних наслідків криміналізації означає, що позитивні наслідки від криміналізації повинні переважати над негативними. Ураховуючи той факт, що невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників відноситься до кримінальних проступків і не передбачає занадто суворих заходів обмеження прав і свобод людини, можемо констатувати, що можливі позитивні наслідки у вигляді зменшення кількості випадків домашнього насильства, убезпечення потерпілих від заповідання з боку винного фізичної, моральної та майнової шкоди переважають над негативними наслідками від застосування заходів кримінально-правового впливу до винного.

Принцип відсутності прогалин у законі й ненадмірності заборони (економії кримінально-правової репресії) належить до вимог системно-правового характеру. Так, під час криміналізації діяння необхідно з'ясувати, чи не утворює нова норма прогалину в законі або, навпаки, чи не встановлюється кримінальна відповідальність за дії, які вже є криміналізованими. І ось тут виникає найбільше питань. З одного боку, криміналізація невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників не утворює прогалин у законі, спрямована на виконання положень Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Але, з іншого боку, відсутність ст. 390-1 КК України аж ніяк не завадила б притягати винних осіб до кримінальної відповідальності. Оскільки обмежувальні заходи, обмежувальні приписи та направлення для проходження програми для кривдників закріплюються у рішенні суду, то фактично невиконання зазначених заходів є проявом невиконання рішення суду, що є підставою для притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 382 КК України. І покарання за цією статтею, як уже зазначалося, є більш суворим, аніж за ст. 390-1 КК України. Тому зазначений принцип у цьому разі не дотриманий.

Принцип визначеності, єдності термінології та повноти складу у випадку криміналізації невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників у цілому дотримано. Термінологія, що використовується у ст. 390-1 КК України, відповідає положенням інших галузей законодавства та статей КК України, діяння чітко визначене та охоплює практично всі суспільно небезпечні прояви у цій сфері. Єдина прогалина, на нашу думку, полягає у тому, що ст. 390-1 КК України не роз-

повсюджується на випадки порушення вимог термінового заборонного припису.

Принцип системно-правової несуперечності криміналізації конкретного діяння вимагає з'ясування, чи не суперечить імовірна криміналізація нормам інших галузей права, тобто чи не визнає вона злочинним дозволене іншими чинними законами. Криміналізація невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників не суперечить положенням норм інших галузей законодавства і, навпаки, спрямована на дотримання положень Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», забезпечення виконання його положень.

На думку О. Черної, за криміналізації невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників мають місце такі кримінологічні чинники, як серйозний ступінь суспільної небезпечності діянь, їх відносна поширеність, неможливість успішної боротьби з ними за допомогою інших заходів. При цьому відносна поширеність цього явища, на її думку, має місце, враховуючи реальну картину вчинення домашнього насильства в сім'ї, а неможливість усунути наслідки діяння без застосування заходів кримінальної репресії обґрунтовується тим, що за поодинокі випадки вчинення домашнього насильства настає адміністративна відповідальність (ст. 173-2 КУпАП), а невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників буде своєрідним предикатним злочиним щодо систематичного вчинення насильства в сім'ї [9].

Із таким твердженням складно погодитися. По-перше, якщо розглядати невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників як окремих прояв невиконання судового рішення, то можна побачити, що, на думку законодавця, діяння, передбачене у ст. 390-1 КК України, є менш небезпечним порівняно з невиконанням судового рішення, адже за останнє максимальне покарання дорівнює трьом рокам позбавлення волі (у разі відсутності кваліфікуючих ознак), тоді як максимальне покарання, передбачене санкцією ст. 390-1 КК України, дорівнює двом рокам обмеження волі. За ступенем тяжкості невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників відноситься до кримінальних проступків, тоді як невиконання судового рішення – до нетяжких злочинів. Фактично законодавець у ст. 390-1 КК України запровадив привілейований склад кримінального правопорушення, суспільна небезпечність якого ніяк не пов'язана із суспільною небезпечністю домашнього насильства.

По-друге, відносна поширеність такого діяння не може обґрунтовуватися поширеністю домашнього насильства, адже це зовсім різні явища: особа, яка вчиняє домашнє насильство, не обов'язково ухилятиметься від виконання обов'язків, покладених на неї судом. Так, за даними Державної судової адміністрації, у 2020 р. за домашнє насильство було засуджено 778 осіб, тоді як за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 390-1 КК України, – лише 14 [10]. Тобто це діяння є відносно поширеним, але прямого зв'язку його поширення з кількістю випадків домашнього насильства немає.

По-третє, установлення адміністративної відповідальності за поодинокі вчинення домашнього насильства зовсім не свідчить про неефективність протидії невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних

приписів або непроходженню програми для кривдників, адже йдеться про неефективність протидії домашньому насильству, а не діянно, передбаченому у ст. 390-1 КК України. І тим більше не може невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників виступати предикатним злочином по відношенню до систематичного домашнього насильства, адже все як раз навпаки: для застосування ст. 390-1 КК України необхідно встановити факт учинення домашнього насильства, за яке рішенням суду застосовуються відповідні заходи. Тож домашнє насильство (поодиноке або систематичне) виступає предикатним правопорушенням по відношенню до невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників. Про неможливість вирішення питання відповідальності за діяння, що розглядається, у межах інших галузей законодавства свідчить той факт, що намагання вирішити питання в межах цивільного законодавства, отримавши обмежувальний припис, натикаються на протидію та супротив із боку винної особи, яка не бажає дотримуватися відповідних обмежень, що призво-

дить до необхідності звернення до норм кримінального законодавства.

Разом із тим у науковій літературі справедливо відзначається, що застосування санкцій щодо порушників із погляду реального захисту осіб, потерпілих від домашнього насильства, є менш значним, аніж, наприклад, забезпечення виконання застосованого обмежувального заходу і припинення або профілактика його порушення. Інакше кажучи, держава має сформувавши не лише механізм дієвого та ефективного захисту прав людини, а й забезпечити його безперебійне функціонування, контролюючи виконання приписів, які стосуються, наприклад, обмежувальних заходів [11, с. 117].

Висновки. Криміналізація невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників здійснена з дотриманням основних підстав (принципів) криміналізації. Єдина проблема полягає у тому, що була встановлена відповідальність за діяння, яке і так визнавалося кримінальним правопорушенням за ст. 382 КК України, тож законодавець у цьому разі допустив, на нашу думку, надмірну криміналізацію.

Список використаних джерел

1. Омельчук М.О. Характеристика юридико-кримінологічних підстав криміналізації суспільно небезпечних діянь. *Університетські наукові записки*. 2014. № 1(49). С. 138–143.
2. Гацелюк В. Криміналізація суспільно небезпечних діянь протягом дії Кримінального кодексу України 2001 року: останні сюжети на фоні загальної палітри законодавчих рішень. Київ : ВАІТЕ, 2021. 228 с.
3. Балабанова Д.О. Теорія криміналізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2007. 18 с.
4. Юсубов К.В. Соціальна зумовленість кримінально-правової охорони порядку виконання судових рішень. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 359–364.
5. Сийплови М.В. Принципи криміналізації суспільно небезпечних посягань у сфері громадської та приватної професійної охоронної діяльності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Т. 4. С. 155–158.
6. Єдині звіти про кримінальні правопорушення по державі. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravorushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
7. Пащенко О. Неможливість боротьби з діянням за допомогою інших (некримінально-правових) засобів. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 6. С. 192–197.
8. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=59648&pf35401=405349>
9. Чорна О. Кримінальна відповідальність за невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників в Україні. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2018. № 4. С. 144–145.
10. Інформація про результати розгляду справ у сфері протидії домашньому насильству за 2020 рік. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/nasilstvo_vidi_pokarana.xlsx.
11. Брус І. Контроль за виконанням обмежувальних заходів щодо осіб, які вчинили домашнє насильство. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2019. № 1. С. 112–123.

References

1. Omelchuk M.O. (2014). Kharakterystyka yurydyko-kryminolohichnykh pidstav kryminalizatsii suspilno-nebezpechnykh diian [Characterization of the legal and criminological grounds of criminalization of socially dangerous acts]. *Universytetski naukovi zapysky*. № 1 (49). S. 138–143. [in Ukrainian].
2. Hatseliuk V. (2021). Kryminalizatsiia suspilno nebezpechnykh diian protiahom dii Kryminalnoho kodeksu Ukrainy 2001 roku: ostanni siuzhety na foni zahalnoi palitry zakonodavchykh rishen [Criminalization of socially dangerous acts during the Criminal Code of Ukraine of 2001: the latest stories against the background of the general palette of legislative decisions]. Kyiv : VAITE. 228 s. [in Ukrainian].
3. Balabanova D.O. (2007) Teoriia kryminalizatsii [Theory of criminalization]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. 12.00.08. Odesa. 18 s. [in Ukrainian].
4. Iusubov K.V. (2019). Sotsialna obumovlenist kryminalno-pravovoi okhorony poriadku vykonannia sudovykh rishen [Social conditioning of the criminal law protection of the order of execution of court decisions]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prawa*. № 4. S. 359–364. [in Ukrainian].
5. Syiploky M.V. (2017). Pryntsypy kryminalizatsii suspilno nebezpechnykh posiahan u sferi hromadskoi ta pryvatnoi profesiinoi okhoronnoi diialnosti [Principles of criminalization of socially dangerous offenses in the sphere of public and private professional security activities]. *Aktualni problemy vitchyznianoj yurysprudentsii*. № 6. T. 4. S. 155–158. [in Ukrainian].

6. Iedyni zvity pro kryminalni pravoporushennia po derzhavi [Uniform reports on criminal offenses by state]. Retrived from <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> [in Ukrainian].
7. Pashchenko O. (2015). Nemozhlyvist borotby z diianiam za dopomohoiu inshykh (nekryminalno-pravovykh) zasobiv [Impossibility of combating the act with the help of other (non-criminal legal) means]. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. № 6. S. 192–197. [in Ukrainian].
8. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy u zviazku z ratyfikatsiieiu Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu z tsymy yavyschamy» [Explanatory note to the draft Law of Ukraine «On Amendments to Certain Laws of Ukraine in Connection with the Ratification of the Council of Europe Convention on the Prevention of Violence against Women and Domestic Violence and the Fight against These Phenomena»]. Retrived from <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=59648&pf35401=405349> [in Ukrainian].
9. Chorna O. (2018). Kryminalna vidpovidalnist za nevykonannia obmezhuvalnykh zakhodiv, obmezhuvalnykh prypysiv abo neprokhodzhennia prohramy dlia kryvdnykiv v Ukraini [Criminal liability for failure to comply with restrictive measures, restrictive orders or failure to complete a program for offenders in Ukraine]. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. № 4. S. 144–145. [in Ukrainian].
10. Informatsiia pro rezultaty rozghliadu sprav u sferi protydii domashnomu nasylstvu za 2020 rik [Information on the results of consideration of cases in the field of combating domestic violence for 2020]. Retrived from https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/nasilstvo_vidi_pokarana.xlsx [in Ukrainian].
11. Brus I. (2019). Kontrol za vykonanniam obmezhuvalnykh zakhodiv shchodo osib, yaki vchynyly domashnie nasylstvo [Control over the implementation of restrictive measures against persons who have committed domestic violence]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. № 1. S. 112–123. [in Ukrainian].

Udovychenko Oleksandra,

Postgraduate Student

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0233-6056>

COMPLIANCE WITH THE PREREQUISITES AND PRINCIPLES OF CRIMINALIZATION WHEN ESTABLISHING CRIMINAL LIABILITY FOR FAILURE TO COMPLY WITH RESTRICTIVE MEASURES, RESTRICTIVE ORDERS OR FAILURE TO COMPLETE A PROGRAM FOR OFFENDERS

The article raises the question of the justification of criminalization of such actions as failure to comply with restrictive measures, restrictive orders or failure to complete a program for offenders. Criminal liability for committing the specified acts is provided for in Article 390-1 in Chapter XVIII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine «Criminal Offenses Against Justice». The Criminal Code of Ukraine was supplemented with the specified article in order to implement the provisions of the Council of Europe Convention on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena.

It is proposed to consider such prerequisites of criminalization as: public danger; typicality and sufficient prevalence of antisocial behavior; dynamics of socially dangerous acts; the need for influence by criminal legal measures; the availability of material resources for the implementation of the criminal law ban; ratio of positive and negative consequences of criminalization.

In addition, compliance with such principles of criminalization as: absence of loopholes in the law and non-excessiveness of the ban were investigated; definition and unity of terminology; expediency of establishing criminal liability.

Taking into account the conducted research, it was established that failure to implement restrictive measures, restrictive orders or failure to complete a program for offenders not only violates the established procedure for the execution of relevant court decisions, but also creates a real threat of harm to the victim as a result of the continuation of domestic violence.

It is concluded that, in general, the criminalization of non-compliance with restrictive measures, restrictive orders or non-completion of the program for offenders was justified. Along with this, it is pointed out the violation of certain principles in the process of establishing criminal responsibility for the criminal offense provided for in Article 390-1 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: criminalization, restrictive measures, domestic violence, restraining orders, offenders.

Надіслано до редколегії 20.02.2023

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13

DOI 10.32782/2523-4269-2022-82-1-1-61-67

Дрозд Валентина Георгіївна,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,

начальник відділу Державного науково-дослідного інституту

Міністерства внутрішніх справ України, м. Київ

ORCID: 0000-0002-7687-7138

Романов Максим Юрійович,

доктор філософії в галузі права,

науковий співробітник Науково-дослідної лабораторії

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: 0000-0003-2443-7744

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ

У статті досліджено особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час здійснення досудового розслідування кримінальних проступків. Запропоновано вдосконалене визначення поняття негласних слідчих розшукових дій у провадженнях щодо кримінальних проступків, розглянуто систему відповідних слідчих (розшукових) дій крізь призму кримінального процесуального законодавства та акцентовано увагу на низці особливостей проведення таких дій.

Узагальнено розуміння про те, що відсутність права у особи, щодо якої здійснюється негласні слідчі (розшукові) дії, є недоліком чинного законодавства, хоча і механізм їх проведення аксіоматично не може передбачити процедури можливості їх оскарження на стадії отримання санкції чи безпосередньо під час проведення.

Доведено, що ці негласні дії суттєво обмежують особисті права і свободи особи (не менше ніж тимчасовий доступ до речей і документів або застосування арешту майна, рішення про проведення яких згідно зі ст. 309 КПК можуть бути оскаржені на стадії досудового розслідування), існує велика ймовірність зловживання цими заходами з боку правоохоронних органів.

Доведено, що не завжди особа дізнається про факт і результати негласної слідчої (розшукової) на момент звернення до суду прокурора з обвинувальним актом, це може відбутися і раніше (як передбачено ст. 253 КПК України). У такому разі виникає ситуація, коли особа поінформована про ці факти, вважає ці дії незаконними та необґрунтованими (ба більше, у результаті їх проведення сторона обвинувачення не отримала доказів вини особи), але при цьому вона не може оскаржити ці дії і повинна чекати, поки не буде призначено попереднє судове засідання у своїй справі. Убачається, що такі ситуації можуть призводити до порушення фундаментального права особи на справедливий суд.

Наголошено на недосконалості кримінальної процесуальної регламентації підстав та порядку проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час здійснення дізнання. Висловлені у роботі висновки зайвий раз указують на необхідність продовження наукових досліджень у цьому напрямі.

Ключові слова: кримінальна юстиція, слідчі дії, досудове розслідування, негласність, дізнання, діяльність органів досудового розслідування.

Постановка проблеми. На сучасному етапі становлення та розвитку кримінального процесуального права в Україні важливим є системне вдосконалення діяльності всіх його інституцій і складових елементів. Додатковим і, безперечно, найбільш важливим деструктивним чинником у питаннях оптимізації функціонування процесу притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб є дія правового режиму воєнного стану в Україні та, зокрема, збройна агресія російської федерації, що й є основною підставою його дії.

В умовах надзвичайної завантаженості всіх органів правопорядку, а також важливості забезпечення сталого, стабільного та системного функціонування органів правопорядку, надзвичайно доцільним, на нашу думку є окреслення основних кримінальних процесуальних особливостей реалізації кримінальних процесуальних повноважень відносно новими суб'єктами здійснення такої діяльності. Так, наприклад, підрозділи дізнання, що розпочали своє функціонування відносно нещодавно (відповідний нормативно-правовий акт набув чинності 2018 р.), мають низку проблемних питань, що пов'язані не лише з організаційними особливостями їхньої діяльності, а й у сегменті реалізації кримінальних процесуальних повноважень. Одним із найбільш суттєвих, на нашу думку, є реалізація інституту негласних слідчих (розшукових) дій у контексті зазначеної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про поняття, систему та порядок проведення НСРД досліджували такі вчені, як: Л.І. Аркуша, М.В. Багрий, В.Д. Берназ, В.І. Василичук, В.І. Галаган, О.І. Галаган, А.П. Глушко, В.Г. Гончаренко, М.Л. Грібов, Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, М.М. Єфімов, В.В. Зарубей, В.А. Колесник, М.І. Костін, О.М. Ларін, В.В. Луцик, В.Т. Маляренко, Л.М. Лобойко, Д.Й. Никифорчук, В.Т. Нор, В.Л. Ортинський, М.А. Погорецький, В.Д. Пчолкін, І.В. Рогатюк, М.О. Сергатий, Д.Б. Сергєєва, О.В. Сачко, Є.Д. Скулиш, О.Ю. Татаров, В.М. Тертишник, В.Г. Уваров, Л.Д. Удалова, В.І. Фаринник, К.О. Чаплинський, С.С. Чернявський, Ю.М. Черноус, В.Ю. Шепільський, Р.М. Шехавцов, М.Є. Шумило, О.М. Юрченко, М.О. Яковенко та ін.

Водночас з урахуванням окреслених попередньо чинників важливим, на нашу думку, є здійснення ґрунтовного наукового аналізу інституту негласних слідчих (розшукових) дій, що може бути використаний під час здійснення досудового розслідування кримінальних проступків.

Метою статті є аналіз низки нормативно-правових актів, а найбільш детально – кримінального процесуального законодавства України, що, своєю чергою, дасть змогу обґрунтувати практикоорієнтовані висновки та рекомендації.

Така мета, своєю чергою, потребує вирішення таких завдань: 1) дослідження змісту та сутності поняття й інституту негласних слідчих (розшукових) дій загалом; 2) окреслення структури й видів негласних слідчих (розшукових) дій, а також виокремлення з них тих, що можуть бути використані в досудовому розслідуванні кримінальних проступків; 3) установа кола проблемних питань, що виникають під час застосування

інституту негласних слідчих (розшукових) дій у досудовому розслідуванні кримінальних проступків.

Виклад основного матеріалу. Із прийняттям Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) запроваджено інститут негласних слідчих (розшукових) дій. Слід зазначити, що нормативне визначення поняття слідчих (розшукових) дій не є абсолютним. Як зазначають у науковій літературі, за цим визначенням лишаються поза увагою додаткові ознаки, за якими процесуальна дія може бути віднесена до слідчих.

Зокрема, В.Я. Тацій та Ю.М. Грошевий зазначили, що слідчі (розшукові) дії характеризуються певними ознаками, які дають змогу відмежувати їх від інших процесуальних дій: мають пізнавальну спрямованість на отримання, фіксацію або перевірку доказів; істотно порушують права та законні інтереси осіб, а тому деякі з них потребують погодження з прокурором або отримання дозволу слідчого судді; порядок їх проведення закріплено у кримінальному процесуальному законі; коли виникає потреба, забезпечуються державним приємом [1, с. 365].

Інші науковці виділяють дещо інший перелік ознак слідчих (розшукових) дій, зокрема: визначені кримінальним процесуальним законодавством із регламентованою процедурою провадження; завдання слідчих дій випливає із загальних завдань кримінального судочинства і полягає у забезпеченні процесу доказування в кримінальній справі через виконання функцій збирання, дослідження, оцінки і використання доказів; застосовуються в процесі розслідування злочину в межах порушеної кримінальної справи, окрім винятків, що зазначені у КПК України; проводяться уповноваженими службовими особами за наявності правових і фактичних підстав; перебіг підлягає фіксації за єдиними правилами та вимогами, що відображається в протоколі слідчої дії, за умови застосування технічних засобів; на відповідних носіях інформації [2, с. 34].

Таким чином, як уже зазначалося, негласні слідчі (розшукові) дії є різновидом слідчих (розшукових) дій, можна з упевненістю стверджувати, що їм притаманні всі ознаки останніх. Однак додатковою для них ознакою, окрім перелічених, слід визначити їх негласний характер проведення (неочевидність, скритність, прихованість від осіб, які в них не беруть участь, у тому числі й суб'єктів, відносно яких вони проводяться) [3]. Саме негласність як властивість негласних слідчих (розшукових) дій призвела до їх «наближення» до оперативно-розшукових заходів. Наприклад, М.В. Даньшин, зважаючи на особливий порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, відзначає, що КПК України доповнено засобами «оперативно-розшукового характеру» [4, с. 23]. Слід зазначити, що розслідування та розкриття злочинів здійснюється обома видами діяльності: кримінальною процесуальною і оперативно-розшуковою. Незважаючи на їх схожість за пізнавальними можливостями в отриманні інформації, вони регулюються різними законодавчими актами. Підстави і порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій регулюються нормами Кримінального процесуального кодексу, а оперативно-розшукових

заходів – Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [5]. Резюмуючи наведене вище, на нашу думку, під негласними слідчими (розшуковими) діями слід розуміти процесуальні дії, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню та завданням яких є збирання доказів або перевірка вже отриманих доказів у кримінальному провадженні.

Оскільки інститут дізнання був уведений у кримінальне процесуальне законодавство з плином часу (після прийняття КПК України), законодавець вирішив, так би мовити, піти шляхом найменшого супротиву, не вносячи відповідні технічні правки до безлічі норм, що регулюють порядок проведення дізнання. Таке твердження зроблено, вважаючи на аналіз ч. 2 ст. 298 КПК України, де законодавець обмежився положенням, згідно з яким «досудове розслідування кримінальних проступків (дізнання) здійснюється згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими цим Кодексом, з урахуванням положень цієї глави». У цьому разі йдеться про Главу 25 КПК України «Особливості досудового розслідування кримінальних проступків», яка у цілому й містить перелік тих спеціальних норм, які визначають особливості досудового розслідування кримінальних проступків, себто спеціальні правила провадження дізнання. Буквальне тлумачення норми ч. 2 ст. 298 КПК України вказує на таке: 1) за загальним правилом дізнання здійснюється у порядку, передбаченому для досудового слідства; 2) виняток становлять ті випадки, вичерпний перелік яких наданий у Главі 25 КПК України.

Спеціалізація норм, що регулюють порядок проведення дізнання, не оминула й питання проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Особливостям їх провадження під час дізнання присвячена ст. 300 КПК України, норма якої є бланкетною та відсилною одночасно: «Для досудового розслідування кримінальних проступків дозволяється виконувати ... негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені частиною другою статті 264 та статтею 268 цього Кодексу...» [6]. Відразу можна зробити висновок про те, що проведення під час дізнання всього спектра негласних слідчих (розшукових) дій, передбаченого КПК України, заборонено. Йдеться лише про окремі їхні види, свідченням чого є положення ч. 2 ст. 264 та ст. 268 КПК України.

У першому випадку законодавець вказує на можливість проведення негласних слідчих (розшукових) дій такого виду, як «Зняття інформації з електронних інформаційних систем», але за певних умов, а саме якщо «здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний із подоланням системи логічного захисту». До речі, проведення такої процесуальної дії не вимагає отримання дозволу слідчого судді, що спрощує процедуру підготовки до її проведення дізнавачем або оперативними працівниками за його дорученням.

У другому випадку йдеться про такий різновид негласних слідчих (розшукових) дій, як установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу), що проводиться, як правило, на підставі ухвали слідчого судді. Виняток становить випадки, коли установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) проводиться за заявою його власника та у «виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із урятуванням життя людей та запобіганням учиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (статті 201 та 209),

IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини Кримінального кодексу України» (ч. 1 ст. 250 КПК України) [6].

Отже, кримінальним процесуальним законодавством не передбачено можливість реалізації негласних слідчих (розшукових) дій інших видів під час дізнання, а саме: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України), накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України), огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК України), зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК України), зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача (ст. 264 КПК України), обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України), спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України), моніторинг банківських рахунків (ст. 269-1 КПК України), аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України), контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України), виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України), негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України) [6].

Застосування негласних слідчих (розшукових) дій здебільшого можливе тільки щодо тяжких та особливо тяжких злочинів, якщо відомості про них та особу, яка їх учинила, неможливо отримати в інший спосіб. Відповідно до ч. 2 ст. 246 КПК України, «негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені статтями 260, 261, 262, 263, 264 (у частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді) 267, 269, 269-1, 270, 271, 272, 274 цього Кодексу, проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів» [6]. Як можна побачити, у цьому переліку відсутні посилання на такі негласні слідчі (розшукові) дії, як зняття інформації з електронних інформаційних систем за умови, що доступ до них не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний із подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК) та установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК). Це означає, що такі негласні слідчі (розшукові) дії можуть проводитися під час досудового розслідування нетяжких злочинів та кримінальних проступків.

Для проведення негласних (слідчих) розшукових дій під час дізнання необхідна наявність фактичних та юридичних підстав. До фактичних підстав відносять наявність достатніх відомостей у матеріалах кримінального провадження, що свідчать про можливість досягнення мети відповідної слід віднести: 1) факт розслідування кримінального проступку; наявність сукупності фактичних даних, яка дає змогу дізнавачу, прокурору, слідчому судді зробити висновок про те, що під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії можуть бути отримані фактичні дані, які матимуть доказове значення у кримінальному провадженні; 2) відомості про кримінальний проступок та особу, яка його вчинила, неможливо отримати іншим способом; 3) винесення постанови дізнавача, прокурора про проведення негласної слідчої (розшукової) дії або ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, винесена на підставі відповідного клопотання дізнавача, прокурора [7, с. 204].

Як уже зазначалося, під час дізнання можливо проведення лише двох видів негласних слідчих (розшукових) дій – це зняття інформації з електронних інформаційних систем, доступ до яких не обмежується її власником,

володільцем або утримувачем або не пов'язаний із подоланням системи логічного захисту, та установа системи місцезнаходження радіобладнання (радіоелектронного засобу). Пропонуємо визначити таку характеристику першого з названих видів негласних (слідчих) розшукових дій: 1) під час його проведення здійснюється втручання у приватне спілкування; 2) проводяться в кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень будь-якого ступеня тяжкості; 3) дозвіл на його проведення дав прокурор або слідчий; 4) у результаті його проведення отримується інформація предметно-документального характеру; 5) реалізується без залучення конфіденційного співробітництва; 6) у результаті його проведення можуть бути зібрані документи.

Характеристика такої слідчої (розшукової) дії, як установа місцезнаходження радіобладнання (радіоелектронного засобу), може бути такою: 1) його проведення не передбачає втручання у приватне спілкування; 2) може проводитися в кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень будь-якого ступеня тяжкості; 3) дозвіл на його проведення надає слідчий суддя за винятком випадків, коли вона здійснюється за заявою власника радіобладнання (радіоелектронного засобу) або у випадку, передбаченому частиною першою статті 250 цього Кодексу (до постановлення ухвали слідчого судді з подальшою легалізацією дії); 4) у результаті його проведення отримується інформація предметно-документального характеру; 5) реалізується без залучення конфіденційного співробітництва; 6) у результаті її проведення можуть бути зібрані речові докази.

Привертають увагу неточності юридичної техніки законодавця під час формулювання сутності зняття інформації з електронних інформаційних систем. Зокрема, у ч. 2 ст. 264 КПК України зазначається про можливість здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини. Сама ж ст. 264 КПК України йменується як «Зняття інформації з електронних інформаційних систем», та під час опису змісту цієї негласної слідчої (розшукової) дії законодавець указує на можливість через її проведення на здійснення пошуку, виявлення і фіксації відомостей, що містяться в електронній інформаційній системі або її частині, доступу до такої системи та отримання з неї відомостей. Убачається, що поняття «зняття інформації» у даному контексті передбачає можливість зазначених вище дій: пошук, виявлення, фіксація, отримання відомостей. Своєю чергою, термін «отримання відомостей», на нашу думку, є рівним за значенням терміну «здобуття відомостей», який застосовується у ч. 2 ст. 264 КПК України. Це означає, що останній не передбачає можливості пошуку, виявлення та фіксації відомостей, що значно звужує можливість реалізації завдань цієї негласної слідчої (розшукової) дії, адже лише є складовою частиною поняття «здобуття відомостей», а не самим поняттям. Поряд із зазначеним недоречним є застосування поняття «отримання відомостей» у ч. 1 ст. 264 КПК України. Спочатку законодавець цілком правильно визначив зміст поняття «зняття інформації» через стадії збирання доказової інформації: пошук, виявлення, фіксація. Проте згодом чомусь опустив стадію вилучення інформації та зазначив про її отримання. Убачаємо за доцільне виправити цю та раніше зазначену логічні помилки і викласти ч. 1 та ч. 2 ст. 264 КПК України у такій редакції: «Пошук, виявлення, і фіксація відомостей, що містяться в електронній інформаційній системі або її частині, доступ до електронної інформаційної сис-

теми або її частини, а також вилучення таких відомостей...» та «Не потребує дозволу слідчого судді зняття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний із подоланням системи логічного захисту».

У літературі конкретизуються випадки застосування зняття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний із подоланням системи логічного захисту. Наприклад, автори науково-практичного коментаря Кримінального процесуального кодексу України зазначають, що ці випадки охоплюються, коли слідчим чи оперативним працівником проводиться «цілеспрямований пошук серед комп'ютерних систем і мереж відкритої інформації, у тому числі всесвітньої мережі Інтернет, із метою виявлення необхідних у справі відомостей. Серед великих масивів інформації, що локалізуються у соціальних мережах Інтернету, може бути отримана інформація про окремих осіб, які підозрюються в підготовці та вчиненні злочинів, їхні зв'язки та багато інших відомостей, що можуть сприяти вирішенню завдань досудового розслідування. Оскільки ця інформація є загальнодоступною, дозволу слідчого судді на її пошук та фіксацію кримінальний процесуальний закон не потребує через те, що не відбувається обмеження приватності спілкування окремих осіб» [8, с. 489].

Слід зазначити, що негласні слідчі (розшукові) дії, що проводяться під час дізнання, можна також поділити залежно від наявного механізму контролю за їх проведенням на: 1) ті, що проводяться з дозволу слідчого судді та, відповідно, із застосуванням до них механізму судового контролю (установа місцезнаходження радіобладнання (радіоелектронного засобу) та 2) ті, що проводяться поза межами судового контролю (зняття інформації з електронних інформаційних систем, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний із подоланням системи логічного захисту). Оскільки способи контролю за проведенням негласних слідчих (розшукових) дій під час дізнання різняться, слід більш детально зупинитися на існуючих механізмах та гарантіях їх забезпечення. У літературі зазначають, що Кримінальні процесуальні гарантії являють систему заходів щодо недопущення безпідставного обмеження прав і свобод особи під час проведення НСРД, зокрема:

- нерозголошення відомостей про факти та методи проведення НСРД (ч. 1 ст. 246 КПК України);
- такі дії проводяться лише у випадках, коли відомості про злочин та особу, що його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб (ч. 2 ст. 246 КПК України);
- у рішенні про проведення слідчої дії обов'язково вказується строк її проведення (ч. 4. ст. 246 КПК України);
- право на проведення НСРД має слідчий або уповноважені оперативні представники лише за дорученням слідчого (ч. 6 ст. 246 КПК України);
- фіксування ходу і результатів НСРД, у тому числі за допомогою технічних засобів (ч.ч. 1, 2 ст. 252 КПК України);
- особи, конституційні права яких були тимчасово обмежені під час проведення НСРД, а також підозрюваний, його захисник мають бути письмово повідомлені прокурором або за його дорученням слідчим про таке обмеження протягом дванадцяти місяців зі дня припинення таких дій, але не пізніше звернення до суду

з обвинувальним актом (ст. 253 КПК України) [9, с. 126].

Із зазначеним переліком можна погодитися, проте не у цілому. Найбільш критичне зауваження викликає теза про «нерозголошення відомостей про факти та методи проведення НСРД» як кримінальну процесуальну гарантію безпідставного обмеження прав і свобод людини під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Навпаки, саме факт того, що особа, стосовно якої проводиться будь-яка негласна слідча (розшукова) дія, непоінформована про факт її проведення, зміст цієї дії, методи її проведення тощо створюють загрозу порушення її особистих прав і свобод. У цьому контексті слід вести мову про обов'язок суб'єктів владних повноважень – учасників негласних (слідчих) розшукових дій не розголошувати відомості стосовно особи, отримані в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії перед третіми особами, які не є сторонами (а у деяких випадках і іншими учасниками, наприклад експертом) конкретного кримінального провадження або судом.

Також у зазначеному переліку не згадуються прокурорський та судовий види контролю за проведенням негласних слідчих (розшукових) дій.

По-перше, повинно йтися про контрольні функції прокурора за проведенням негласних слідчих (розшукових) дій у формі процесуального керівництва. Останні повинні реалізуватися на всіх стадіях проведення таких процесуальних дій. Передусім прокурор погоджує клопотання дізнавача до слідчого судді про проведення негласної слідчої (розшукової) дії, а у випадках, коли негласна слідча (розшукова) дія проводиться без дозволу слідчого судді, самостійно надає дозвіл на проведення такої дії. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 246 КПК України, дізнавач зобов'язаний повідомити прокурора про прийняття рішення щодо проведення певних негласних слідчих (розшукових) дій та отримані результати. Прокурор має право заборонити проведення або припинити подальше проведення негласних слідчих (розшукових) дій [6].

Своєю чергою, закон висуває вимоги до змісту постанови слідчого, прокурора про проведення негласної слідчої (розшукової) дії, яка повинна містити: «1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; 2) правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) Кримінального кодексу України; 3) відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких проводитиметься негласна слідча (розшукова) дія; 4) початок, тривалість і мету негласної слідчої (розшукової) дії; 5) відомості про особу (осіб), яка буде проводити негласну слідчу (розшукову) дію; 6) обґрунтування прийнятої постанови, у тому числі обґрунтування неможливості отримання відомостей про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, в інший спосіб; 7) указівку на вид негласної слідчої (розшукової) дії, що проводиться» (ч. 1 ст. 251 КПК України) [6].

На підготовчому етапі проведення негласної слідчої (розшукової) дії прокурор перевіряє наявність законних підстав для проведення дії, вивчає матеріали кримінального провадження, які є підставою для прийняття рішення про погодження клопотання чи рішення дізнавача про проведення дії.

У ході проведення негласної слідчої (розшукової) дії прокурор зобов'язаний не допускати безпідставного обмеження прав і свобод людини, контролює додержання встановлених строків її проведення. Зокрема, відповідно до ч. 5 ст. 246 КПК України, у рішенні дізнавача,

прокурора, слідчого судді про проведення негласної слідчої (розшукової) дії обов'язково зазначається строк її проведення, який може бути подовжений прокурором до вісімнадцяти місяців, якщо вона проводиться за його рішенням. Прокурор зобов'язаний прийняти рішення про припинення подальшого проведення дії, якщо у цьому відпала необхідність (ч. 5 ст. 249 КПК України) [10, с. 107].

Не менш важливою гарантією непорушності прав і свобод людини впродовж проведення негласних слідчих (розшукових) під час дізнання є існуючий механізм судового контролю за їх проведенням. На слідчого суддю, який приймає рішення про проведення негласної слідчої (розшукової) дії, визначає її тривалість, законодавець покладає широкі контрольні повноваження, які реалізуються за допомогою надання дозволів на проведення тієї чи іншої негласної дії. Окрім того, ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії повинна містити такі відомості: 1) про прокурора, слідчого, який звернувся з клопотанням; 2) злочин, у зв'язку із досудовим розслідуванням якого постановляється ухвала; 3) особу (осіб), місце або річ, щодо яких необхідно провести НСРД; 4) вид негласної слідчої (розшукової) дії і відомості залежно від виду дії про ідентифікаційні ознаки, які дадуть змогу унікально ідентифікувати абонента спостереження, телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання тощо; 5) строк дії ухвали. Усі ці вимоги є невід'ємною складовою частиною гарантії правомірності проведення відповідної негласної слідчої (розшукової) дії (ч. 2 ст. 248 КПК України) [6].

Слід відзначити, що чинний КПК України підійшов до регулювання можливості оскарження рішень суб'єктів владних повноважень про проведення негласних слідчих (розшукових) дій неоднозначно. Нагадаємо, що рішення про проведення здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний із подоланням системи логічного захисту, приймається дізнавачем або прокурором (ч. 2 ст. 264, ч. 3 ст. 246 КПК України) [6]. Тоді як рішення про проведення установа місцезнаходження радіоблаштування (радіоелектронного засобу) вправі приймати слідчий суддя (ч. 2 ст. 268, ч. 3 ст. 246 КПК України). Закон передбачає можливість оскарження рішення (постанови) дізнавача або прокурора про проведення негласної слідчої (розшукової) дії на стадії попереднього судового провадження (ч. 2 303 КПК України), тобто під час підготовчого провадження у суді. Поряд із цим ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення негласних слідчих (розшукових) дій згідно зі ст. 309 КПК України оскарженню не підлягають і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді [6].

Висновки. Сьогодні кримінальне процесуальне законодавство не передбачає можливість оскарження рішень суб'єктів владних повноважень про проведення негласних слідчих (розшукових) дій на стадії досудового розслідування. Уважаємо, що відсутність такого права у особи, щодо якої здійснюється такі процесуальні дії, є недоліком чинного законодавства.

По-перше, ці негласні дії суттєво обмежують особисті права і свободи особи (не менше ніж тимчасовий доступ до речей і документів або застосування арешту майна, рішення про проведення яких згідно зі ст. 309 КПК можуть бути оскаржені на стадії досудово-

го розслідування), існує велика ймовірність зловживання цими заходами з боку правоохоронних органів.

По-друге, далеко не завжди особа дізнається про факт і результати негласної слідчої (розшукової) на момент звернення до суду прокурора з обвинувальним актом, це може відбутися і раніше (як передбачено ст. 253 КПК України). У такому разі виникає ситуація, коли особа поінформована про ці факти, вважає ці дії незаконними та необґрунтованими (ба більше, у результаті їх проведення сторона обвинувачення не отримала доказів вини особи), але при цьому вона не може оскар-

жити ці дії і повинна чекати, поки не буде призначено попереднє судове засідання у своїй справі. Убачається, що такі ситуації можуть призводити до порушення фундаментального права особи на справедливий суд.

Підсумовуючи викладене, слід зайвий раз наголосити на недосконалості кримінальної процесуальної регламентації підстав та порядку проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час дізнання. Висловлені у роботі висновки зайвий раз вказують на необхідність продовження наукових досліджень у цьому напрямі.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процес : підручник / Ю.М. Грошевий та ін. ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.
2. Черноус Ю.М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2005. 245 с.
3. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні : навчально-практичний посібник / С.С. Кудінов та ін. Харків : Оберіг, 2013. 344 с.
4. Даньшин М.В. Практичне значення встановлення між предметних зв'язків криміналістики з науками кримінально-правового циклу. *Криміналістика і судобна експертиза*. 2014. Вып. 59. С. 19–26.
5. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. *Верховна Рада України*. URL: zakon.rada.gov.ua/go/2135-12.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17
7. Шерудило В.О. Правові підстави здійснення негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами ОВС України. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування* : матеріали наук.-теорет. конф., м. Київ, 19 березня 2015 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 179–180.
8. Кримінальний процесуальний кодекс. Науково-практичний коментар : у 2-х т. / О.М. Бандурка та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація. Харків : Право, 2012. Т. 1. 768 с.
9. Фаль Л.В. Нормативно-правові гарантії забезпечення приватності особи при втручанні у приватне спілкування. *Юридична наука: проблеми та досягнення* : матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції, м. Тернопіль, 22–23 квітня, 2013 р. Тернопіль, 2013. С. 124–127.
10. Шерудило В.О. Процесуальний порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування : дис. ... канд. юрид. наук ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2018. 264 с.

References

1. Criminal process: a textbook / Yu.M. Groshevy, V.Ya. (2013). Tatius and others; under the editorship V.Ya. Tatsia, Yu.M. Groshevy, O.V. Kaplinoi, O.H. Awl. Kharkiv: Pravo 824 p. [in Ukrainian].
2. Chornous Yu.M. (2005). Investigative actions: concept, essence, directions of development and improvement: Diss... Cand. law Sciences: 12.00.09; National Academy of Internal Affairs of Ukraine. Kyiv 245 p. [in Ukrainian].
3. Kudinov S.S. and others. (2013). Covert investigative (search) actions and the use of the results of operative and investigative activities in criminal proceedings: training - practice. manual Kharkiv: Oberig 344 p. [in Ukrainian].
4. Danshin M.V. (2014). The practical significance of establishing the subject connections of criminology with the sciences of the criminal law cycle. Forensics and forensic examination: inter-disciplinary. scientific method Sat. Kyiv: Ministry of Justice of Ukraine, Issue 59. P. 19–26. [in Ukrainian].
5. On operational and investigative activities: Law of Ukraine dated February 18, 1992 No. 2135-XII. Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from zakon.rada.gov.ua/go/2135-12 [in Ukrainian].
6. Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 04.13.2012 Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 [in Ukrainian].
7. Sherudylo V.O. (2015). Legal grounds for the implementation of covert investigative (search) actions by operational divisions of the Ukrainian Armed Forces. Actual problems of improving legislation and law enforcement: scientific and theoretical materials. conf. (Kyiv, March 19). Kyiv: National. Acad. internal affairs, 2015. C. 179–180. [in Ukrainian].
8. Criminal Procedure Code. Scientific and practical commentary: in 2 vols. / O.M. Bandurka, E.M. Blazhivskyyi, E.P. Burdol and others; in general ed. V.Ya. Tatsia. Kharkiv: Pravo, 2012. Vol. 1.768 c. [in Ukrainian].
9. Fal L.V. (2013). Regulatory and legal guarantees of ensuring the privacy of a person when interfering with private communication. Legal science: problems and achievements: materials of the international science and practice internet conference (Ternopil, April 22–23, 2013). Ternopil. P. 124–127. [in Ukrainian].
10. Sherudylo V.O. (2018). Procedural procedure for conducting secret investigative (search) actions related to interference in private communication. Diss. Ph.D. law of science National Academy of Internal Affairs. Kyiv. 264 p. [in Ukrainian].

Drozd Valentyna,

Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine,
Head of the Unit of the State Research Institute of the
Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv
ORCID: 0000-0002-7687-7138

Romanov Maksym,

PhD in Law, Research officer
of the Research laboratory on problems of prevention
of criminal offenses of Faculty № 3
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: 0000-0003-2443-7744

**CHARACTERISTICS OF CONDUCT
OF CONFIDENTIAL INVESTIGATORS (SEARCH) ACTIONS DURING INQUIRIES**

The article examines the peculiarities of secret investigative (detective) actions during the pre-trial investigation of criminal misdemeanors. An improved definition of the concept of undercover investigative actions in criminal misdemeanor proceedings is proposed, the system of relevant investigative (investigative) actions is considered through the prism of criminal procedural legislation, and attention is emphasized to a number of features of conducting such actions.

The authors summarized the understanding that the lack of right of the person against whom covert investigative (search) actions are carried out is a shortcoming of the current legislation, although the mechanism of their implementation axiomatically cannot provide for the procedure for the possibility of challenging them at the stage of receiving a sanction or directly during their implementation.

It is proven that these secret actions significantly limit the personal rights and freedoms of a person (no less than temporary access to things and documents or the use of seizure of property, the decisions on which can be appealed in accordance with Article 309 of the Criminal Procedure Code at the stage of pre-trial investigation), there is a high probability for abuse of these measures by law enforcement agencies.

The authors prove that a person does not always learn about the fact and the results of an undercover investigation at the time the prosecutor appeals to the court with an indictment, it can happen even earlier (as provided for in Article 253 of the Criminal Procedure Code of Ukraine). In such a case, a situation arises when a person is informed of these facts, considers these actions illegal and unfounded (moreover, as a result of their conduct, the prosecution did not receive evidence of the person's guilt), but at the same time, he cannot appeal these actions and must wait until a preliminary court hearing has been scheduled in the case. It is believed that such situations may lead to a violation of a person's fundamental right to a fair trial.

The article emphasizes the imperfection of the criminal procedural regulation of the grounds and procedure for conducting covert investigative (search) actions during the investigation. The conclusions expressed in the work once again point to the need to continue scientific research in this direction.

Key words: criminal justice, investigative actions, pre-trial investigation, confidentiality, inquiry, activity of pre-trial investigation bodies.

Надіслано до редколегії 22.02.2023

УДК 343.98.067
DOI 10.32782/2523-4269-2022-82-1-1-68-71

Чуйко Євген Володимирович,
ад'юнкт

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9791-8309>

ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКУ РОЗСЛІДУВАННЯ РОЗКРАДАНЬ КОШТІВ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті відзначено, що внесення змін до Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України, пов'язаних із уведенням воєнного стану, суттєво вплинуло не лише на кримінально-правову кваліфікацію розкрадань коштів під час реалізації соціальних програм і процедури прийняття окремих процесуальних рішень, а й на методику розслідування злочинів даної категорії. На основі аналізу механізму заволодіння коштами державних цільових фондів формуються положення щодо можливих методів їх виявлення і документування правоохоронними і контролюючими органами. З урахуванням цього досліджено особливості первинних матеріалів про розкрадання коштів службовими особами державних цільових фондів, що передаються до органу досудового розслідування. На основі визначених особливостей первинних матеріалів про розкрадання коштів під час реалізації соціальних програм сформульовано типові слідчі ситуації початку досудового розслідування: виявлення ознак злочинів та їх документування оперативними підрозділами в результаті моніторингу діяльності державного цільового фонду з використанням оперативно-розшукових методів; виявлення ознак злочинів та їх документування державним органом фінансового контролю в результаті перевірки діяльності державного цільового фонду. Висвітлено особливості вказаних слідчих ситуацій, сформульовано положення щодо особливостей алгоритмів дій слідчого на початковому етапі досудового розслідування.

Ключові слова: соціальні програми, розкрадання коштів, воєнний стан, державні цільові фонди, оперативно-розшукові методи, фінансовий контроль, досудове розслідування.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану одним із найважливіших завдань правоохоронних органів є протидія розкраданням бюджетних коштів. Це стосується, зокрема, такої сфери, як реалізація державних соціальних програм щодо пенсійного забезпечення, соціальної допомоги найбільш уразливим категоріям населення, матеріальної допомоги сім'ям із дітьми, компенсацій утраченого в результаті бойових дій майна тощо. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про державні цільові програми» № 1621-IV від 18.03.2004 (із подальшими змінами), соціальні програми передбачають розв'язання проблем підвищення рівня та якості життя, проблем безробіття, посилення соціального захисту населення, поліпшення умов праці, розвиток охорони здоров'я та освіти [1]. Цю функцію виконують відповідні державні цільові фонди, у розпорядження яких виділяються значні кошти з бюджету, у тому числі з використання фінансової допомоги держав – партнерів України у протидії збройній агресії з боку РФ. Війна показала, наскільки це важко реалізувати в умовах масової евакуації, особливо людей, які не можуть самотійно покинути своє помешкання або піклуватися про себе чи своїх дітей і фактично залежать від сторонньої допомоги [2]. Складність документообігу під час здійснення виплат уразливим категоріям населення в умовах воєнного стану створює сприятливі умови для заволодіння бюджетними коштами недобросовіс-

ними службовими особами шляхом зловживання своїм становищем (ч. 2 ст. 191 КК України). Розслідування таких злочинів є складним через їх учинення обізнаними особами у специфічному діловодстві, багатоепізодність, тривалість у часі, досить високу організованість. Особливості методики розслідування значною мірою визначаються умовами його початку – характером первинних відомостей про злочин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Потрібно зазначити, що питання розслідування розкрадань майна службовими особами шляхом зловживання службовим становищем у вітчизняній науці в минулі роки були предметом уваги науковців (Г.А. Матусовський [3], О.Є. Користін, С.С. Чернявський, В.І. Василичук [4], Р.Л. Степанюк [5] та ін.). Проведені дослідження торкалися загальних питань розслідування розкрадань, зокрема в бюджетній сфері. Сформульовані положення можуть слугувати базовими для розроблення методик розслідування розкрадань бюджетних коштів в окремих соціальних сферах. Так, К.Г. Гейко на основі цих положень визначив типові слідчі ситуації, які складаються під час розслідування низки кримінальних правопорушень у сфері функціонування державних цільових фондів [6]. Видається, що розгляд усіх кримінальних правопорушень у зазначеній сфері не дав змоги повною мірою висвітлити проблемні питання розслідування саме злочинів, передбачених ч. 2 ст. 191 КК України.

Окрім того, протягом останніх років зазнало суттєвих змін законодавство, зокрема в Кримінальний і Кримінальний процесуальний кодекси України були внесені доповнення, пов'язані із запровадженням воєнного стану, що вплинуло не лише на кримінально-правову кваліфікацію діянь та процедуру кримінального провадження, а й на методику розслідування вказаної категорії злочинів.

Метою статті є визначення особливостей слідчих ситуацій початку розслідування розкрадань коштів під час реалізації соціальних програм в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Передбачене ч. 2 ст. 191 КК України заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, які вчиняються у сфері виконання державних соціальних програм, є для розслідування досить специфічними злочинами. Це зумовлено низкою обставин їх учинення, які підлягають доказуванню. Зокрема, це стосується особливостей порядку функціонування відповідних державних цільових фондів, через які надається фінансова допомога, та її документального оформлення. Видається важливим урахувати й останні зміни в редакції ст. 191 КК України, пов'язані з уведенням в Україні воєнного стану у зв'язку з широкомасштабною агресією з боку Росії. Йдеться, зокрема, про те, що усталену систему типових кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак було доповнено новою особливо кваліфікуючою ознакою – діяння, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану згідно із Законом України від 03.03.2022 № 2117 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» [7]. Цей законодавчий крок пояснюється тим, що в умовах широкомасштабної збройної агресії з боку РФ та запровадження в Україні військового стану особливого значення набуває кримінально-правовий захист права власності, зокрема використання бюджетних коштів для реалізації державних соціальних програм щодо надання допомоги збіднілим та неспроможним верствам населення.

Згідно з оновленою редакцією ч. 4 ст. 191 КК України, привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем в умовах воєнного або надзвичайного стану є тяжким злочином незалежно від розміру заподіяної шкоди (карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років). Це важливо враховувати не лише для правильної кримінально-правової кваліфікації діяння службової особи, а й істотно впливає на можливість проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень, викладених у вираках в Єдиному реєстрі судових рішень, інформації, одержаної в результаті опитувань працівників правоохоронних органів, а також останніх змін у законодавстві України дає підстави для виділення таких типових ситуацій виявлення і початку розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, які вчиняються у сфері виконання державних соціальних програм в умовах воєнного стану.

Слідча ситуація 1. *Виявлення ознак злочинів та їх документування оперативними підрозділами в результаті моніторингу діяльності державного цільового фонду з використанням оперативно-розшукових методів.*

Щодо виявлення оперативними підрозділами ознак розкрадань коштів у результаті моніторингу діяльності

державного цільового фонду з використанням оперативно-розшукових методів потрібно зазначити, що за останні роки суттєво змінилися підходи до організації боротьби з фінансовими злочинами. У 2019 р. в системі МВС України було ліквідовано Державну службу боротьби з економічними злочинами (ДСБЕЗ), і тільки в 2021 р. створено спеціальний орган – Бюро економічної безпеки України (далі – Бюро). Відповідно до Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» № 1150-IX, який Верховна Рада України ухвалила 28 січня 2021 р. (набрав чинності 25 березня 2021 р.) [8], це центральний орган виконавчої влади, на який покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави. Свої функції Бюро здійснює через діяльність своїх детективів, які наділені правом у межах компетенції, визначеної Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінальним процесуальним кодексом України, здійснювати оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Бюро економічної безпеки України.

Згідно з п. 3 ч. 3 ст. 216 КПК України, кримінальні правопорушення, передбачені ст. 191 КК України, віднесені до підслідності детективів Бюро економічної безпеки України, за умови, що розмір предмета такого кримінального правопорушення або завданої ним шкоди становить від п'ятисот до двох тисяч розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установленого законом на час учинення кримінального правопорушення, та його вчинено службовою особою державного органу, органу місцевого самоврядування, суб'єкта господарювання, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50 відсотків, та досудове розслідування такого кримінального правопорушення не віднесено до підслідності Державного бюро розслідувань чи Національного антикорупційного бюро України. У всякому разі Бюро економічної безпеки України уповноважено на здійснення оперативно-розшукової діяльності щодо виконання державних соціальних програм, на які виділяються багатомільярдні суми бюджетних коштів. Ця діяльність спрямована на протидію кримінальним правопорушенням, що посягають на бюджетні кошти, спрямовані для надання допомоги збіднілим та неспроможним верствам населення в результаті агресії РФ. Очевидно, що обсяги таких коштів будуть нарощуватися, оскільки кількість знедолених людей постійно зростає. Передбачається, що у формуванні таких цільових фондів значну роль відіграватиме фінансова допомога з боку країн – партнерів України у протидії російській агресії, що виводить завдання забезпечення ефективності виконання цих коштів на міжнародний рівень.

У зв'язку з викладеним, перш за все, потрібно зазначити, що злочини, які вчиняються у сфері виконання державних соціальних програм, за своєю сутністю характеризуються, по-перше, високим рівнем прихованості (латентності). Зовні дії злочинців виглядають як звичайні законні операції, передбачені законодавством про окремі види державних цільових фондів, щодо оформлення і подання документів, нарахування виплат, укладення договорів, перерахування коштів на банківський рахунок чи пластиківу картку тощо. Але за цими зовні легальними діями може криїтися змова між співучасниками тієї чи іншої оборудки відповідно до сфери діяльності певного фонду про викрадення його коштів або незаконного заволодіння ними як фінансового ресурсу

(допомоги, компенсації, дотації). Така злочинна діяльність здійснюється приховано, правопорушниками виконується цілий комплекс спеціальних заходів маскування змісту злочинної діяльності та її слідів.

По-друге, під час учинення розкрадання у сфері виконання державних соціальних програм, як правило, відсутня потерпіла особа, яка в інших ситуаціях звертається за допомогою до правоохоронних органів щодо захисту порушених прав, ініціює відкриття кримінального провадження і відіграє активну роль як сторона обвинувачення. Фактично ж шкода такими злочинами заподіюється тільки державі (бюджету), і для виявлення таких злочинів потрібні спеціальні заходи з боку контролюючих та правоохоронних органів: документальні ревізії, комплекси аналітичних заходів із використанням ресурсів інформаційно-пошукових систем, комплекси слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Але проблема виявлення злочинів даної категорії ускладнюється тим, що недобросовісні службові особи державних цільових фондів, а також підприємств, які користуються послугами зазначених фондів, нерідко встановлюють корупційні зв'язки зі співробітниками контролюючих і правоохоронних органів, які попереджають злочинців про заплановані контрольні-перевірочні заходи. Варто погодитися з думкою фахівців, які зазначають, що загальна криміналізація економічних процесів призвела до загальноприйнятої практики використання з корисливою метою службового становища і здійснення операцій на межі закону і злочину [9, с. 34–35].

Таким чином, виходячи з аналізу механізму вчинення розкрадань у сфері виконання державних соціальних програм, можна стверджувати, що використання оперативно-розшукових методів є важливим способом виявлення підготовлених та вже вчинених злочинів даної категорії. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-ХІІ, оперативним підрозділом для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності надається право:

- порушувати в установленому законом порядку питання про проведення перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності;
- ознайомлюватися з документами та даними, що характеризують діяльність підприємств, установ та організацій;
- негласно виявляти та фіксувати сліди тяжкого або особливо тяжкого злочину, документи та інші предмети, що можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину;
- здійснювати аудіо-, відеоконтроль особи, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж;
- мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників, установлювати негласне конфіденційне співробітництво з громадянами згідно з положеннями ст. 275 Кримінального процесуального кодексу України та ін. [10].

Матеріали оперативно-розшукової діяльності, які містять ознаки розкрадань бюджетних коштів і визнані достатніми для відкриття кримінального провадження (містять приводи і підстави), передаються до органу досудового розслідування для здійснення досудового слідства. Ці матеріали використовуються для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні. Їх особливістю є те, що вони отримуються, як правило, негласними мето-

дами, що створює сприятливі умови для встановлення всіх обставин учиненого злочину після відкриття кримінального провадження. Зокрема, під час відкриття кримінального провадження за оперативно-розшуковими матеріалами створюються умови для проведення негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених Главою 21 КПК України, змістом яких є використання тих самих оперативно-розшукових методів, але вже у процесуальній формі, чим забезпечується доказове значення їх результатів.

Слідча ситуація 2. *Виявлення ознак злочинів та їх документування органом державного фінансового контролю в результаті перевірки діяльності державного цільового фонду.*

Відповідно до статей 1, 2 Закону «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», спеціально уповноважений Кабінетом Міністрів України центральний орган виконавчої влади здійснює державний фінансовий контроль за використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, у тому числі бюджетних коштів, що виділяються для реалізації державних соціальних програм державним цільовим фондам (орган державного фінансового контролю) [11]. Орган державного фінансового контролю здійснює свою діяльність у формах державного фінансового аудиту (перевірки законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна), інспектування (ревізії з метою виявлення виявлення фактів порушення законодавства і встановлення винних у їх допущенні) і проведення моніторингу закупівель (статті 3–5 Закону).

Орган державного фінансового контролю, зокрема, має право під час проведення ревізій вилучати у підприємств, установ і організацій копії фінансово-господарських та бухгалтерських документів, які свідчать про порушення, а також одержувати від службових і матеріально відповідальних осіб письмові пояснення з питань, які виникають у ході здійснення перевірок. У випадках виявлення зловживань і порушень чинного законодавства працівники органу державного фінансового контролю зобов'язані передавати правоохоронним органам матеріали ревізій (статті 10, 12 Закону). На підставі Закону «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» Кабінетом Міністрів України 3 лютого 2016 р. було затверджено Положення про Державну аудиторську службу України (Держаудитслужба), яка й реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю безпосередньо і через свої міжрегіональні територіальні органи [12].

Потрібно зазначити, що взаємодія правоохоронних органів із Держаудитслужбою може мати місце як під час передавання правоохоронним органам матеріалів планових чи позапланових ревізій (перевірок), так і під час ініціювання ревізій органом досудового розслідування після відкриття кримінального провадження. Ці питання врегульовані міжвідомчим нормативно-правовим актом – Порядком взаємодії між органами державної контрольної-ревізійної служби та органами прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України, затвердженим Наказом Головного контролю-ревізійного управління України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України від 19.10.2006 № 346/1025/685/53 [13]. Відповідно до вказаного Порядку (п. 5.4.), під час інформування правоохоронного органу підрозділом Держаудитслужби про виявлені порушення або передачі

ревізійних матеріалів у листі до правоохоронного органу коротко зазначається:

– коли, ким, на якій підставі і за який період проводилася ревізія;

– встановлені факти основних порушень законодавства (назва, дата, номер, стаття чи пункт нормативно-правового акта), розмір матеріальної шкоди (збитків) та посадові (службові) особи, внаслідок дій або бездіяльності яких допущено порушення законодавства та завдано матеріальну шкоду (збитки);

– які заходи для усунення порушень законодавства та відшкодування матеріальної шкоди (збитків) було вжито органом Держаудитслужби та керівництвом об'єкта контролю.

Матеріали ревізій, які передаються до правоохоронного органу в повному обсязі, мають містити такі документи:

– оригінал акта ревізії з додатками, на які є посилення в ньому;

– заперечення (зауваження) об'єкта контролю до акта ревізії та висновки органу Держаудитслужби до них;

– копію повідомлення правоохоронному органу про доцільність вилучення документів (якщо в ході ревізії ревізорами тимчасово вилучалися документи у зв'язку з їх підробленням або виявленими порушеннями з ознаками зловживань);

– опис документів, що додаються до супровідного листа.

У разі недотримання вимог пункту 5.4 цього Порядку, що не дає можливості у повному обсязі об'єктивно дослідити обставини виявлених фактів порушення законодавства та/або матеріальної шкоди (збитків), доопрацювання органом Держаудитслужби ревізійних матеріалів проводиться протягом 10 робочих днів від моменту надходження відповідного звернення правоохоронного органу (п. 5.6. Порядку).

Під час отримання органом досудового розслідування таких матеріалів від органу державного фінансового контролю (Держаудитслужби), у яких зафіксовано результати перевірки діяльності державного цільового фонду, і внесення відомостей до ЄРДР проводяться слідчі (розшукові) дії: допит ревізорів як свідків та інших свідків (працівників відповідного фонду), вилучення (отримання) документів та їх огляд, обшуки, проведення експертиз документів та фінансово-економічних експертиз тощо.

Висновки. Підсумовуючи, потрібно зазначити, що особливості початку розслідування розкрадань майна під час реалізації соціальних програм в умовах воєнного стану зумовлюються, перш за все, характером матеріалів, у яких задокументовано ознаки цих злочинів. Саме вони зумовлюють алгоритми проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, особливостей їх проведення в умовах воєнного стану (дистанційний допит свідків, огляд речей і документів та їх збереження), прийняття та оформлення процесуальних рішень.

Список використаних джерел

1. Про державні цільові програми : Закон України № 1621-IV від 18.03.2004. (із подальшими змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15> (дата звернення: 01.02.2023).
2. Ломоносова Н., Бабич К. Соціальний захист і війна в Україні (24 лютого – 30 квітня 2022). URL: <https://cedos.org.ua/researches/> (дата звернення: 02.02.2023).
3. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. 480 с.
4. Протидія злочинам у бюджетній сфері: методичні рекомендації / О.Є. Користін та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2012. 92 с.
5. Степанюк Р.Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А.Ф. Волобуєва. Харків : Ніка Нова, 2012. 382 с.
6. Гейко К.Г. Слідчі ситуації в досудовому розслідуванні злочинів у сфері функціонування державних цільових фондів. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2015. № 20. С. 181–185.
7. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство : Закон України від 03.03.2022. № 2117. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20> (дата звернення: 02.02.2023).
8. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20> (дата звернення: 03.02.2023).
9. Протидія злочинам, що пов'язані з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом : науково-практичний посібник / С.І. Ніколаюк та ін. Київ : КНТ, 2006. 374 с.
10. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 06.02.2023).
11. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26 січня 1993 р. № 2939-XII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12> (дата звернення: 06.02.2023).
12. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України : Постанова Кабінету міністрів України від 03 лютого 2016 р. № 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43> (дата звернення: 07.02.2023).
13. Порядок взаємодії між органами державної контрольно-ревізійної служби та органами прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України : Наказ Головного контрольно-ревізійного управління України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України від 19.10.2006 № 346/1025/685/53. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1166-06> (дата звернення: 07.02.2023).

References

1. Pro dergavni tcilovi progpmami: Zakon Ukraini № 1621-IV vid 18.03.2004 (z nastupnimi zminami). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15> (data zvernenny 01.02.2023) [in Ukrainian].
2. Lomonosova N., Babich K. Sotsialni zahist i vyina v Ukraini (24 lutogo – 30 kvitny 2022). Retrieved from <https://cedos.org.ua/researches/> (data zvernenny 01.02.2023) [in Ukrainian].
3. Matusovskyi G.A. (1999). Ekonomicheskie prestupleniy: kriminalisticheskyi analiz. H. :Konsum. 480 s. [in Russian].

4. Koristin, S.S. Chernyvskiy, V.I. (2012). [Vasilinchuk ta in. Protidiy zlochinam u budgetnyi sferi: metodichni rekomendatsii.]; za zag. red. O.M. Dgugi. K. : Natc. akad. vnutr. sprav. 92 s. [in Ukrainian].
5. Stepanuk R.L. (2012). Kriminalistichne zabezpechenny rozsliduvanny zlochiniv, vchinenih u budgetnyi sferi Ukraini : monografiya; za zag. red. d-ra urid.nauk, prof. A.F. Volobueva. H.: Nika-Nova, 382 s. [in Ukrainian].
6. Geiko K.G. (2015). Slidchi situatsii v dosudovomu rozsliduvanni zlochiniv u sferi funktsionuvanny dergavnih tsilovih fondiv. Visnik Harkivskogo natsionalnogo universitetu im. V.N. Karazina. Seriy «Pravo». № 20. S. 181–185 [in Ukrainian].
7. Pro vnesenny zmin do Kriminalnogo kodeksu Ukraini shodo posilenny vidpovidalnosti za maroderstvo: Zakon Ukraini vid 03.03.2022 № 2117. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20> (data zvernenny 02.02.2023) [in Ukrainian].
8. Pro Buro ekonomichnoi bezpeki Ukraini: Zakon Ukraini vid 28.01.2021 № 1150-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20> (data zvernenny 03.02.2023) [in Ukrainian].
9. Protidiy zlochinam, sho povyzani z legalizatsieu dohodiv, odeganih zlochinim shlyhom: naukovu praktichniy posibnik [S.I. Nikolauk, D.I. Nikiforchuk, A.G. (2006). Semchuk ta in.]. K.: KNT, 374 s. [in Ukrainian].
10. Pro operativno-rozshukovu diylnist : Zakon Ukraini vid 18 lutogo 1992 r. № 2135-XII (z nastupnimi zminami) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (data zvernenny 06.02.2023) [in Ukrainian].
11. Pro osnovni zasady zdiysnenny dergavnogo finansovogo kontroly v Ukraini: Zakon Ukraini vid 26 sichny 1993 r. № 2939-XII (z nastupnimi zminami). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12> (data zvernenny 06.02.2023) [in Ukrainian].
12. Pro zatverdgeny Pologenny pro Dergavnu auditorsku slugbu Ukraini: Postanova Kabinetu ministriv Ukraini vid 3 lutogo 2016 r. № 43. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43> (data zvernenny 07.02.2023) [in Ukrainian].
13. Porydok vzaemodii mig organami dergavnoi kontrolno-revizyinoi slugbi ta organami prokuraturi, vnutrishnih sprav i Slugbi bezpeki Ukraini: Nakaz Golovnogo kontrolno-revizyynogo upravlinny Ukraini, Ministerstva vnutrishnih sprav Ukraini, Slugbi bezpeki Ukraini, Generalnoi prokuraturi Ukraini vid 19.10.2006 r. №346/1025/685/53. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1166-06> (data zvernenny 07.02.2023) [in Ukrainian].

Chuiko Yevhen,

Postgraduate Student

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9791-8309>

FEATURES OF INITIATING THE INVESTIGATION OF THEFT OF FUNDS DURING THE IMPLEMENTATION OF SOCIAL PROGRAMS UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

The article notes that the introduction of changes to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine was connected with the introduction of martial law. This significantly affected the criminal-legal qualification of embezzlement of funds during the implementation of social programs and the procedure for making individual procedural decisions. Peculiarities of the method of investigation of crimes of this category also arose. The mechanism of acquisition of funds of state trust funds is analyzed. Proposals on methods of detection and documentation of such crimes by law enforcement agencies have been formulated. Taking this into account, the peculiarities of the primary materials about the embezzlement of funds by officials of state trust funds were investigated. These materials are transferred to the pretrial investigation body.

The legislation regulating operational investigative activities and the preparation of relevant documents were analyzed. The legislation regulating the activities of the state financial control bodies and the drafting of audit reports is analyzed. The list of materials to be sent to law enforcement agencies for pre-trial investigation has been determined.

In this way, the features of the primary materials on the embezzlement of funds during the implementation of social programs were determined and typical investigative situations of the beginning of the pre-trial investigation were formulated: detection of signs of crimes and their documentation by operational units as a result of monitoring the activities of the state trust fund using operational and investigative methods; detection of signs of crimes and their documentation by the state financial control body as a result of checking the activities of the state trust fund. The specifics of the indicated investigative situations are highlighted; provisions are formulated regarding the specifics of the investigator's action algorithms at the initial stage of the pre-trial investigation.

Key words: social programs, embezzlement, martial law, state trust funds, investigative methods, financial control, pre-trial investigation.

Надіслано до редколегії 26.02.2023

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

УДК 159.98

DOI 10.32782/2523-4269-2022-82-1-1-72-77

Краснощок Андрій Валерійович,

кандидат педагогічних наук, доцент

завідувач кафедри спеціальних дисциплін та професійної підготовки факультету № 1

(Криворізький навчально-науковий інститут

Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8254-2898>

Павлиш Тетяна Григорівна,

кандидат педагогічних наук,

доцентка кафедри спеціальних дисциплін та професійної підготовки факультету № 1

(Криворізький навчально-науковий інститут

Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5288-5301>

Мазур Михайло Валентинович,

викладач кафедри спеціальних дисциплін та професійної підготовки факультету № 1

(Криворізький навчально-науковий інститут

Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3636-1743>

ФОРМУВАННЯ СТРЕСОСТІЙКІСТІ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ ЯК СКЛАДНИК ОСОБИСТОЇ БЕЗПЕКИ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

У статті розглянуто особливості професійної підготовки майбутніх правоохоронців у закладах вищої освіти, що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ України, відповідно до сучасних вимог. Окреслено проблематику підготовки курсантів до виконання професійних обов'язків в умовах екстремальних ситуацій. Проаналізовано європейський досвід підготовки поліцейських до екстремальних ситуацій.

Також проаналізовано чинники, що забезпечують особисту безпеку поліцейських під час виконання професійних обов'язків. Дуже важливо під час психологічної підготовки майбутніх правоохорон-

ців урахувати індивідуально-психологічні особливості курсантів для формування психологічних якостей, що дадуть змогу прогнозувати поведінку в екстремальних ситуаціях та її корекцію з метою дотримання заходів особистої безпеки. Тому під час проведення психологічної підготовки слід звертати увагу на характерні причини загибелі та поранень працівників, які залежали особисто від них (утрата пильності, погане володіння зброєю, переоцінка своїх можливостей, невміння контролювати себе й інших людей, невідповідність до екстремальних ситуацій тощо). Під час підготовки до стресових ситуацій важливі саме практичні заняття, під час яких від курсантів вимагається швидко переключатися з одного виду діяльності на інший, прийняття рішень на основі отриманих знань, уміння швидко концентрувати увагу на необхідних об'єктах. Окрім того, надзвичайно важливим чинником формування стресостійкості є активна участь курсантів у роботі різноманітних спортивних секцій та участь у змаганнях. Отже, для забезпечення ефективності дій поліцейських в екстремальних ситуаціях (як і для готовності поліцейського до роботи в повсякденних умовах) у них мають бути сформовані певні тактико-спеціальні, тактико-психологічні прийоми забезпечення безпеки під час взаємодії з об'єктами професійної діяльності та затримання правопорушників. Усі поліцейські мають бути готовими до застосування заходів фізичного впливу та застосування зброї в умовах стресу. Саме методи інтенсивного навчання дадуть змогу спрямувати ефективне використання резервів організму та розширення інформаційних можливостей майбутніх спеціалістів на формування їхньої професійної надійності. Важливо у зв'язку із цим розробити певні програми та методи, за допомогою яких можна формувати спеціальні якості у майбутніх поліцейських, стійкість до різного роду стресів, поліпшити ефективність їхніх дій в екстремальних умовах.

Ключові слова: майбутні правоохоронці, екстремальна ситуація, спеціальна фізична підготовка, тактико-спеціальна підготовка, вогнева підготовка, особиста безпека поліцейського, стрес, стресостійкість.

Постановка проблеми. Соціально-економічні реалії спричинили переоцінку цінностей у різних сферах суспільного життя, що, своєю чергою, породило низку раніше невідомих негативних явищ і процесів у практичній діяльності поліції. Передусім це пояснюється тим, що у злочинному середовищі посилюється озброєність, суттєво зростають випадки непокори та опору працівникам поліції з боку правопорушників та злочинців. Таким чином, спостерігається стійка тенденція до підвищення екстремальності правоохоронної діяльності, пов'язаної із застосуванням зброї, забезпеченням правопорядку під час масових заходів, стихійних лих і надзвичайних ситуацій.

Наслідком цих тенденцій стало суттєве збільшення подій, що пов'язані із загибеллю та пораненнями поліцейських, заподіянням їм тілесних ушкоджень під час виконання ними своїх службових обов'язків.

З огляду на це, питанням особистої безпеки поліцейських у сучасних умовах необхідно приділяти особливу увагу.

Серед чинників, що забезпечують особисту безпеку поліцейських, першочерговою є стресостійкість до ситуацій, що виникають під час виконання поліцейськими своїх професійних обов'язків. Дуже важливо під час психологічної підготовки майбутніх правоохоронців урахувати індивідуально-психологічні особливості курсантів для формування психологічних якостей, що дадуть змогу прогнозувати поведінку в екстремальних ситуаціях та її корекцію з метою дотримання заходів особистої безпеки. Тому під час підготовки майбутніх правоохоронців слід звертати увагу на характерні причини загибелі та поранень практичних працівників, які залежали особисто від них (утрата пильності, погане володіння зброєю, переоцінка своїх можливостей, невміння контролювати себе й інших людей, невідповідність до екстремальних ситуацій тощо).

Майбутніх правоохоронців доцільно навчити найпростішим прийомом психологічної саморегуляції (здатність контролювати свої дії, дії оточуючих, ситуацію взагалі, контролювати свої емоції тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням даної теми займаються багато науковців, зокрема американський учений У. Кеннон розробив теорію про роль адреналіну як гормону тривоги в пристосуванні організму до станів, викликаних страхом, боротьбою і небезпекою. Також вивченням стресу і його впливу на професійні якості особистості займався Годелл, який виявив «синдром лева» та «синдром кролика». Теорію розвитку стресу досліджував Г.М. Кассиль. Механізми емоційного стресу вивчав К.В. Судаков. Свій внесок у вивчення стресу зробив М. Вігаш.

Зараз дослідженням впливу стресу на виконання поліцейськими службових обов'язків займаються Г.В. Чухраєва, К.М. Недря, З.Р. Кісіль та ін. [1].

Метою статті є розгляд поняття стресу, аналіз стану підготовки до екстремальних ситуацій та формування стресостійкості майбутніх правоохоронців.

Виклад основного матеріалу. Екстремальна ситуація небезпечна в психологічному плані тим, що викликає у людини стресовий стан. Ураховуючи те, що виконання поліцейським своїх професійних обов'язків постійно пов'язане з екстремальними ситуаціями, майбутнім правоохоронцям передусім необхідно навчитися регулювати свій стан під час стресових ситуацій. Тільки у цьому разі поліцейський зможе виконати на високому рівні свій професійний обов'язок.

Для того щоб підготуватися реагувати на стресові ситуації, потрібно в першу чергу з'ясувати природу цього психологічного явища.

Під стресом прийнято розуміти неспецифічну відповідь організму на пропонувані йому зовнішні чи внутрішні вимоги. Дане поняття було запропоновано канадським фізіологом Гансом Сельє. Будь-яка умова може викликати стрес, але жодну з них не можна виділити і сказати: «Ось це і є стрес», тому що цей термін рівною мірою відноситься до всіх інших умов – чинників.

Чинники, що викликають стрес, мають назву «стресори». Вони запускають однакову біологічну реакцію стресу, тобто відповідь організму на виклики зовнішнього

середовища. Сам стрес є набором пристосованих реакцій, призначених на всякий випадок, який отримав назву «загальний адаптаційний синдром» (ЗАС) [1].

Людський організм і навколишнє середовище знаходяться в динамічній рівновазі, їх співвідношення змінюється постійно. Саме цим викликана гостра необхідність людського організму до пристосування до умов, що змінилися, – адаптації [6]. Лише за таких умов можливий гомеостаз – процес, завдяки якому рухливі системи живих організмів, незважаючи на мінливість умов, підтримують стійкість, необхідну для існування, розвитку і продовження роду. Коли ж порушується рівновага процесів і систем організму, він починає хворіти. До того ж хворобливий стан зберігатиметься протягом усього часу відновлення параметрів, що забезпечують нормальний стан організму [2].

Отже, можна сказати, що кожна особа змушена постійно адаптуватися до нових умов. Оскільки життя є постійним джерелом стресів, викоринити стрес неможливо, проте ми можемо влаштувати наше життя так, щоб отримувати тільки приємні стреси та позбутися від неприємних.

Складовою частиною життя є стрес у помірних дозах, він надає життю смак і аромат, зазначав Г. Сельє (1982). Стрес є природним побічним продуктом будь-якої діяльності, оскільки відбиває нагальну потребу людини в адаптації, пристосуванні до мінливих умов життя. Це завжди напруга захисних сил, мобілізація внутрішніх ресурсів організму, що виникає задля енергійного забезпечення вирішення нових завдань.

У XVII ст. англійський учений Роберт Гук застосував термін «стрес» для характеристики об'єктів, що піддаються навантаженням і чинять їм опір. Ця історична аналогія цікава тим, що поняття «стрес» у сучасній фізіології, психології, медицині (що базується на клінічних дослідженнях Г. Сельє) включає уявлення про зв'язки стресу з навантаженням на складні системи (біологічні, психологічні, соціально-психологічні) і з опором цьому навантаженню [3].

Стрес може бути гострим або приймати хронічний характер. Окремі стреси допомагають людині боротися з комплексами (страх спілкування, страх виступати перед великою аудиторією тощо), дають можливість зрозуміти, як поводити себе в тій чи іншій ситуації [3].

Учені-психологи виділяють такі основні причини стресу: патологічні спадкові чинники; особливості особистості; вік (юнацький, пізній); особливі періоди життя; тяжкі «удари долі» (смерть чи розлучення); негативні потрясіння; стихійні лиха; нездатність чи втрата довірливих взаємовідносин зі своїм близьким оточенням; низький рівень чи відсутність соціальної підтримки; фізичні та емоційні перенапруження на роботі.

У ході розвитку стресу спостерігають три стадії:

1. Стадія тривоги.

Це перша стадія, яка виникає з появою подразника, що викликає стрес. Змінюються і психічні функції: уся увага концентрується на подразнику, виявляється підвищений особистісний контроль ситуації.

2. Стадія опору.

Настає у разі, якщо стрес-фактор, що викликав реакцію, продовжує діяти/впливати. Тоді організм захищається від стресу, витрачаючи «резервний» запас сил, із максимальним навантаженням на всі системи організму.

3. Стадія виснаження.

Якщо подразник продовжує діяти, то відбувається зменшення можливостей протистояння стресові, тому

що виснажуються резерви людини. Знижується загальна опірність організму [9].

Отже, із цього видно, що стрес може впливати на психологічний стан індивіда, на його фізіологію і поведінку в подальшому. На даний момент особливості функціонування суспільства, зокрема інформаційне перенавантаження, є причиною хронічних форм стресу.

Пізнішими дослідженнями було встановлено, що не лише біологічні умови можуть спричинити хворобу. По-перше, між стресором і стресом міститься індивідуальна оцінка події: дехто може сприйняти цю подію як неприємну, дехто – як нейтральну або як приємну. По-друге, між стресом і його наслідками важливою ланкою є те, як індивід справляється зі стресом. Не кожен у стані стресу поводить себе однаково: не всі захворюють, для деякого стрес буде навіть приємним викликом.

Окремі стреси допомагають людині боротися з комплексами (страх спілкування, страх виступати перед великою аудиторією тощо), дають можливість зрозуміти, як поводити себе в тій чи іншій ситуації. Та й узагалі, життя саме по собі – це великий стрес, що складається з великої кількості ситуацій, як незначних і несуттєвих, так і складних та навіть екстремальних. І ті люди, які не тікають від своїх проблем, а вирішують їх, учаться ефективно і вчасно реагувати на велику кількість різноманітних подразників та стресових ситуацій.

Уміння справлятися зі стресовими ситуаціями допоможе уникнути багатьох захворювань, продовжити життя й уникнути проблем із психікою у майбутніх поколіннях. Адже так чи інакше, власне психічне здоров'я – у наших руках: наша реакція на те, що відбувається, оцінка ситуації та подальші дії і, відповідно, емоційний стан, який утворився.

Стрес є природним побічним продуктом будь-якої діяльності, оскільки відбиває нагальну потребу людини в адаптації, пристосуванні до мінливих умов життя. Це завжди напруга захисних сил, мобілізація внутрішніх ресурсів організму, що виникає задля енергетичного забезпечення рішення нових завдань [3].

За наявності впливу подразнюючого чинника у людини формується оцінка ситуації як «загрозливої». Ступінь загрози в кожного своя, але в будь-якому разі переважає негативне емоційне тло. Усвідомлення загрози і наявності негативних емоцій «штовхають» людину на подолання шкідливих впливів: вона прагне боротися з чинником, що заважає, знищити його або «піти» від нього вбік. На це особистість спрямовує усі свої сили. Якщо ситуація не вирішується, а сили для боротьби закінчуються, можливі невротичні та низка незворотних порушень в організмі людини. Наявність усвідомленої загрози – це основний стресовий чинник людини [10].

Оскільки в тих самих ситуаціях одні люди бачать загрозу різного ступеня, а інші у цих же умовах не бачать її зовсім, то і стрес, і його ступінь у кожного свої.

Відповіддю психіки на загрозу, що виникає, є захисна діяльність. У особистості активізуються захисні механізми, минулий досвід, здібності. Залежно від ставлення людини до загрозливого чинника, від інтелектуальних можливостей (його оцінки) формується мотивація на подолання труднощів. Загроза є вирішальним чинником у виникненні стресу. Людина може відчувати загрозу власному здоров'ю, життю, матеріальному благополуччю, соціальному стану, самолюбству, своїм близьким тощо [10].

Із психологічного погляду стан стресу включає специфічну форму відображення людиною екстремальної

ситуації і модель поведінки як відповідну реакцію на це відображення.

Стан стресу може бути гострим або приймати хронічний характер. Раніше вважалося, що провокатором стресу можуть бути лише екстремальні ситуації. У цьому разі ми маємо справу з гострим стресом. Зараз особливої існування суспільства, зокрема інформаційне перевантаження, є причиною хронічних форм стресу. Сьогодні стрес прийняв характер епідемії [10].

Отже, усе вищезазначене дає змогу стверджувати, що *стрес* – неспецифічна реакція організму у відповідь на дуже сильну дію (подразник) зовні, яка перевищує норму, а також відповідна реакція нервової системи. Деякі вчені говорять, що стресовими станами є:

- дії в умовах ризику;
- необхідність самостійно приймати швидке рішення;
- миттєві реакції під час небезпеки;
- поведінка в умовах обставин, що несподівано змінюються;
- гранично велике фізичне навантаження та ін.

Несприятливі чинники (стресори) викликають реакцію стресу – стрес. Людина свідомо чи підсвідомо намагається пристосуватися до абсолютно нової ситуації. Потім настає вирівнювання, або адаптація. Вона або знаходить рівновагу в ситуації, і стрес не дає ніяких наслідків, або не адаптується до неї – це так звана погана адаптація. Унаслідок цього можуть виникнути різні психічні або фізичні відхилення.

Іншими словами, стрес або достатньо довго триває, або виникає досить часто. Причому часті стреси здатні призвести до виснаження адаптаційної захисної системи організму, що, своєю чергою, може стати причиною психосоматичних захворювань.

Автоматична реакція тривоги складається з трьох послідовних фаз (згідно з теорією Г. Сельє): імпульс – стрес – адаптація. Фізіологічні ознаки стресу: «хекання», частий пульс, почервоніння або збліднення шкіри особи, збільшення адреналіну в крові, потіння [9].

Психологічні ознаки стресу: зміна динаміки психічних функцій, найчастіше уповільнення розумових операцій, розсіювання уваги, ослаблення функції пам'яті, зменшення сенсорної чутливості, гальмування процесу ухвалення рішення.

Підготовка до стресових ситуацій у закладах вищої освіти системи МВС відбувається під час вивчення спеціальних предметів професійного спрямування, серед яких – особиста безпека поліцейського, тактико-спеціальна підготовка, вогнева підготовка, спеціальна фізична підготовка.

Як показує європейський досвід психологічної підготовки поліцейських, надзвичайно важливим є опанування майбутніми правоохоронцями спеціальних технік релаксації, що дають змогу більш ефективно долати стресові ситуації.

Одним із найбільш ефективних методів релаксації вважається психотонічне тренування. Його розробив американський психолог С. Джекобсон. В основу методу закладено вплив тону м'язів і дихання на нервову систему. До методики належать такі вправи, що навчають особливим дихальним технікам (тактичне дихання), вплив на біологічно активні точки, аутогенне тренування [7].

Формування стресостійкості курсантів відбувається на заняттях зі спеціальної фізичної та вогневої підготовки. Під час цих занять моделюється вплив стресу на організм людини для підвищення у майбутніх пра-

воохоронців рівня загальної фізичної підготовленості та рівня моральної стресостійкості.

Завдання, які ставляться перед курсантами, за своїм змістом вимагають від них швидкого переключення з одного виду діяльності на інший, прийняття рішень на основі отриманих знань, уміння швидко концентрувати увагу на необхідних об'єктах, а також формування тактики поведінки в екстремальних ситуаціях.

Застосування методів інтенсивного навчання під час підготовки майбутніх правоохоронців дасть змогу спрямувати ефективне використання резервів організму та розширення інформаційних можливостей майбутніх спеціалістів на формування їх професійної надійності.

Саме у зв'язку із цим постає гостра необхідність у розробленні певних програм та методів, за допомогою яких можна формувати спеціальні якості у поліцейських, стійкість до різного роду стресів, поліпшити ефективність їхніх дій в екстремальних умовах.

З огляду на це, для поліпшення рівня фізичної підготовки необхідно застосовувати новітні методи навчання та сучасні технології, які базувалися на моделюванні ситуацій, реакцій та дій. До таких методів можна віднести використання в процесі навчання мультимедійних екранів, проєкторів та створення спеціальних комп'ютерних програм, за допомогою яких можна було б моделювати реальні стресові ситуації, у які можуть потрапити майбутні офіцери.

Окрім того, на нашу думку, можна вважати за необхідне введення в освітній процес із дисциплін «спеціальна фізична підготовка», «тактико-спеціальна підготовка» низки конструктивних та ситуаційних завдань. Це вимагало б від майбутніх правоохоронців застосування своїх навичок на належному рівні.

Серед таких завдань обов'язково повинні бути присутні такі, які б містили в собі обов'язкові чинники стресу, наприклад: створення спортивних комплексів із перешкодами, із наявними в них світловими та звуковими ефектами; створення типових побутових ситуацій із залученням спеціально навчених осіб, котрі допомагали б моделювати певні ситуації і виступали в ролі правопорушників (ситуації побутового насилля, коли поліцейські змушені застосовувати грубу фізичну силу до правопорушників).

Ураховуючи реалії повномасштабних військових дій, доцільним було б розв'язання питання про підготовку поліцейських з необмеженим арсеналом зброї, з яким вони можуть зіштовхнутися у процесі служби. Також залученням спеціалістів-практиків не лише з України, а й із-за кордону. Вони могли б поділитися своїм досвідом щодо використання зброї в нестандартних умовах.

Наприклад, під час занять із вогневої підготовки, проведення стрільб кожен курсант періодично повинен стріляти в супроводі шумового ефекту, це може бути запис звуку пострілу або інструктор, який також стріляє біля нього холостими набоями. Це здійснюється з метою, аби нервова система курсанта не давала збою під час почутого звуку пострілу.

Висновки. Отже, під час підготовки до стресових ситуацій важливі саме практичні заняття, коли від курсантів вимагається швидко переключатися з одного виду діяльності на інший, прийняття рішень на основі отриманих знань, уміння швидко концентрувати увагу на необхідних об'єктах. Окрім того, надзвичайно важливим чинником формування стресостійкості є активна участь курсантів у роботі різноманітних спортивних секцій та участь у змаганнях.

Стосовно перспективи подальших досліджень значимо, що слід уважати за доцільне розроблення методичних рекомендацій щодо поліпшення психологічного супроводження діяльності правоохоронців під час несення ними служби, а також внесення змін у програму підготовки майбутніх правоохоронців.

Таким чином, для забезпечення ефективності дій поліцейських в екстремальних ситуаціях (як і для готовності поліцейського до роботи в повсякденних умовах) у них мають бути сформовані певні тактико-спеціальні, тактико-психологічні прийоми забезпечення безпеки під час взаємодії з об'єктами професійної ді-

яльності та затримання правопорушників. Усі поліцейські мають бути готовими до застосування заходів фізичного впливу та застосування зброї в умовах стресу. Саме методи інтенсивного навчання дадуть змогу спрямувати ефективне використання резервів організму та розширення інформаційних можливостей майбутніх спеціалістів на формування їхньої професійної надійності. Важливо у зв'язку із цим розробити певні програми та методи, за допомогою яких можна формувати спеціальні якості у майбутніх поліцейських, стійкість до різного роду стресів, поліпшити ефективність їхніх дій в екстремальних умовах.

Список використаних джерел

1. Корнієнко О.В. Підтримання психосоматичного здоров'я практично здорових людей : навчальний посібник. Київ : Київський університет, 2000. 126 с.
2. Кузів О.Є. Психофізіологія : курс лекцій. Тернопіль : ТНТУ ім. І. Пулюя, 2017. 194 с.
3. Кісіль З.Р. Психологічні чинники професійного стресу у працівників Національної поліції України. *Legal scholarly discussions in the XXI century: collective monograph (SENSE)*. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3655> (дата звернення: 10.11.2022).
4. Моссур К. Стрес: як із ним боротися. URL: <https://www.google.com/search?client=opera&q=URL%3A+%2F%2Felectric.org.ua%2Fold%2Fto-all%2Fstres-yak-z-nym-borotysya.html&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8> (дата звернення: 10.11.2022).
5. Наугольник Л.Б. Психологія стресу. Курс лекцій. Львів : Ліга-Прес, 2013. 128 с.
6. Нижник Г. Психологічне здоров'я – запорука творчого саморозвитку. *Психолог*. 2006. № 25–28. С. 101–103.
7. Остапович В.П., Кириєнко Л.А., Котляр Ю.В., Барко В.В. Особливості надання психологічної допомоги учасникам АТО : посібник / за ред. В.О. Криволапчука. Київ : ДНДІ МВС України, 2017. 163 с.
8. Розов В.І. Адаптивні антистресові психотехнології : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2009. 278 с.
9. Смолинська О.Ф. Стрес та шляхи його подолання. URL: <https://erudyt.net/dokumentatsiya/informaciya-dlya-psixologiv/stres-ta-shlyahy-joho-podolannya.html> (дата звернення: 10.11.2022).
10. Стрес: поняття, вплив, фази, характеристика та подолання. URL: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/psychology/28184/> (дата звернення: 10.11.2022).
11. Недря К.М. Стресостійкість у роботі поліцейського : навчально-практичний посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 124 с.
12. Чухраєва Г.В. Стреси та дистреси в психологічній діяльності працівника поліції. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2015/4/54.pdf> (дата звернення: 10.11.2022).
13. Шинкаренко І.О. Психологічні рекомендації працівнику Національної поліції під час дій в екстремальних умовах : науково-методичні рекомендації. Дніпро : ДДУВС, 2020. 56 с.

References

1. Korniienko O.V. (2000). *Pidtrymannia psykhosomatychnoho zdorovia praktychno zdorovykh liudei* [Maintenance of psychosomatic health of practically healthy people]. Kyiv: Kyivskiy universytet [in Ukrainian].
2. Kuziv, O.Ie. (2017). *Psykhofiziologhiia* [Psychophysiology]. Ternopil: TNTU im. I. Puliuia [in Ukrainian].
3. Kysil Z.R. Psykholohichni chynnyky profesiinoho stresu u pratsivnykiv Natsionalnoi politysii Ukrainy [Psychological factors of professional stress among employees of the National Police of Ukraine]. *Legal scholarly discussions in the XXI century: collective monograph (SENSE)*. Retrieved from <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3655> [in Ukrainian].
4. Mossur K. Stres: yak z nym borotysia [Stress: how to deal with it]. Retrieved from <https://www.google.com/search?client=opera&q=URL%3A+%2F%2Felectric.org.ua%2Fold%2Fto-all%2Fstres-yak-z-nym-borotysya.html&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>
5. Nauholnyk L.B. (2013). *Psykhologhiia stresu* [Psychology of stress. Kurs lektzii. Lviv: Liha-Pres [in Ukrainian].
6. Nyzhnyk H. (2006). *Psykhologichne zdorovia – zaporuka tvorchoho samorozvytku* [Psychological health is the key to creative self-development]. *Psykhologh* [in Ukrainian].
7. Ostapovych V.P., Kyriienko L.A., Kotliar Yu.V., Barko V.V. (2017). *Osoblyvosti nadannia psykhologichnoi dopomohy uchasykam ATO* [Peculiarities of providing psychological assistance to ATO participants]. Kyiv: DNDI MVS Ukrainy [in Ukrainian].
8. Rozov V.I. (2009). *Adaptyvni antystresovi psykhotehnolohii* [Adaptive anti-stress psychotechnologies]. Kyiv : Kondor [in Ukrainian].
9. Smolinska O. F. Stres ta shliakhy yoho podolannya [Stress and ways to overcome it]. Retrieved from <https://erudyt.net/dokumentatsiya/informaciya-dlya-psixologiv/stres-ta-shlyahy-joho-podolannya.html>
10. Stres: poniattia, vplyv, fazy, kharakterystyka ta podolannya [Stress: concept, impact, phases, characteristics and coping] Retrieved from <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/psychology/28184/>
11. Nedria K.M. (2020). *Stresostiikist u roboti polityseiskoho* [Stress resistance in the work of a police officer] Dnipro: Dnipro. derzh. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].

12. Chukhraieva H.V. Stresy ta dystresy v psykholohichnii diialnosti pratsivnyka politsii [Stress and distress in the psychological activity of a police officer]. Retrieved from <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2015/4/54.pdf>

13. Shynkarenko I.O. (2020) *Psykholohichni rekomendatsii pratsivnyku Natsionalnoi politsii pid chas dii v ekstremalnykh umovakh* [Psychological recommendations for an employee of the National Police during actions in extreme conditions]. Dnipro: DDUVS [in Ukrainian].

Krasnoshchok Andriy,

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor

(Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of the Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8254-2898>

Pavlysh Tetiana,

PhD in Pedagogical Sciences

(Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of the Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5288-5301>

Mazur Mykhailo,

Lecturer of the Department of Special disciplines and Professional training

(Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of the Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3636-1743>

**PSYCHOLOGICAL READINESS OF FUTURE LAW ENFORCEMENT OFFICERS
FOR EXTREME SITUATIONS AS A COMPONENT OF PERSONAL SECURITY
OF A POLICE OFFICER, EUROPEAN EXPERIENCE**

The article examines the state of professional training of future law enforcement officers in institutions of higher education under the jurisdiction of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, in accordance with modern requirements, outlines the issues of training cadets to perform professional duties in extreme situations, analyzes the European experience of training police officers for extreme situations situations. The article also analyzes the factors that ensure the personal safety of police officers during the performance of their professional duties. Among these factors, one of the most important places is psychological readiness to perform one's professional duties.

During the psychological training of future law enforcement officers, it is very important to take into account the individual psychological characteristics of the cadets for the formation of psychological qualities that will make it possible to predict behavior in extreme situations and correct it in order to comply with personal safety measures. Therefore, when conducting psychological training, attention should be paid to the characteristic causes of death and injuries of employees who depended on them personally (loss of vigilance, poor weapon handling, overestimation of one's capabilities, inability to control oneself and other people, lack of preparation for extreme situations, etc.).

When preparing for stressful situations, practical classes are important, during which cadets are required to quickly switch from one type of activity to another, make decisions based on the acquired knowledge, and be able to quickly focus attention on the necessary objects. In addition, an extremely important factor in the formation of stress resistance is the active participation of cadets in the work of various sports sections and participation in competitions.

Therefore, in order to ensure the effectiveness of police actions in extreme situations (as well as for the readiness of a police officer to work in everyday conditions), they must have certain tactical-special, tactical-psychological techniques for ensuring safety when interacting with objects of professional activity and detaining offenders.

All police officers must be prepared to use measures of physical influence and the use of weapons in stressful situations. It is the methods of intensive training that will make it possible to direct the effective use of the body's reserves and the expansion of information capabilities of future specialists, to the formation of their professional reliability. In this regard, it is important to develop certain programs and methods with the help of which it is possible to form special qualities in future police officers, resistance to various types of stress, and improve the effectiveness of their actions in extreme conditions.

Key words: future law enforcement officers, extreme situation, special physical training, tactical and special training, fire training, personal safety of a police officer, stress, stress resistance.

Надіслано до редколегії 23.02.2023

ЗМІСТ

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.
КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО**

Стецюк Б. Р. СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА В СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ.....	3
--	---

**ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО.
ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО**

Абдель Фатах А. С., Гранкіна В. І. ОКРЕМІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО ВИКРАДЕННЯ ДІТЕЙ.....	8
Колеснік Т. В. МОБІНГ: СУТНІСТЬ ТА ЗАКОНОДАВЧА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ.....	16
Ніколенко Л. М., Федоренко Ю. С. ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА РОЗГЛЯДУ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ПРОВАДЖЕНЬ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО.....	22
Устїнова-Бойченко Г. М., Скрыбін О. М. ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВИЗНАННЯ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....	27

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

Розумяк Р. В., Буга Г. С. СТРУКТУРА МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ НА ВІДПОЧИНОК.....	32
Масляк С. В. ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ОСІБ, ЯКІ КЕРУЮТЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ, ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ У ВИЗНАЧЕННІ ЇХНЬОГО АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ.....	39
Окопник О. М. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ПОДАРУНОК» В АНТИКОРУПЦІЙНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ.....	46
Сахнюк В. В. ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ.....	52

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

Пилипенко Д. О. КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА.....	57
Удовиченко О. В. ДОТРИМАННЯ ПЕРЕДУМОВ ТА ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ПІД ЧАС УСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕВИКОНАННЯ ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ, ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ПРИПИСІВ АБО НЕПРОХОДЖЕННЯ ПРОГРАМИ ДЛЯ КРИВДНИКІВ.....	63

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Дрозд В. Г., Романов М. Ю.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ
ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ.....68

Чуйко Є. В.

ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКУ РОЗСЛІДУВАННЯ РОЗКРАДАНИХ КОШТІВ
ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....75

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

Краснощок А. В., Павлиш Т. Г., Мазур М. В.

ФОРМУВАННЯ СТРЕСОСТІЙКІСТІ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ
ЯК СКЛАДНИК ОСОБИСТОЇ БЕЗПЕКИ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО.....80

CONTENTS**THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW.
CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW**

Stetsyuk B. JUDICIARY PRECEDENT AS A SOURCE OF LAW IN UKRAINE'S CONTEMPORARY LEGAL SYSTEM: THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS.....	3
--	---

**COMMERCIAL LAW.
CIVIL LAW. LABOR LAW**

Abdel F., Hrankina V. CERTAIN ASPECTS OF INTERNATIONAL CHILD ABDUCTION.....	8
Koliesnik T. MOBBING: ESSENCE AND LEGISLATIVE REGULATION OF THE PROTECTION OF LABOR RIGHTS OF EMPLOYEES.....	16
Nikolenko L., Fedorenko Yu. PROCEDURAL FORM OF THE CONSIDERATION OF SEPARATE PROCEEDINGS IN THE BANKRUPTCY CASE.....	22
Ustinova-Boichenko A., Skriabin O. LEGAL CONSEQUENCES OF DECLARING A PERSON AS MISSING DURING THE STATE OF MARTIAL.....	27

**ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS.
FINANCE LAW. INFORMATIONAL LAW**

Rozumiak R., Buha H. STRUCTURE OF THE MECHANISM OF ADMINISTRATIVE LAW REGULATION OF POLICE OFFICERS' RIGHT TO REST.....	32
Maslyanko S. THE CONCEPT OF ADMINISTRATIVE LEGAL ENTITY OF PERSONS WHO DRIVE VEHICLES AND ITS SIGNIFICANCE IN DEFINITIONS OF THEIR ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS.....	39
Okopnyk O. PROBLEM ISSUES REGARDING THE APPLICATION OF THE CONCEPT OF «GIFT» IN ANTI-CORRUPTION LEGISLATION.....	46
Sakhniuk V. FEATURES OF ENSURING THE RIGHT TO FREE LEGAL ASSISTANCE IN TERRITORIAL COMMUNITIES.....	52

CRIMINAL LAW. CRIMINOLOGY

Pylypenko D. CONFIDENTIALITY AS A PRINCIPLE OF CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW.....	57
Udovychenko O. COMPLIANCE WITH THE PREREQUISITES AND PRINCIPLES OF CRIMINALIZATION WHEN ESTABLISHING CRIMINAL LIABILITY FOR FAILURE TO COMPLY WITH RESTRICTIVE MEASURES, RESTRICTIVE ORDERS OR FAILURE TO COMPLETE A PROGRAM FOR OFFENDERS.....	63

**CRIMINAL PROCESS AND CRIMINOLOGY.
OPERATIVE AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES**

Drozd V., Romanov M.

CHARACTERISTICS OF CONDUCT
OF CONFIDENTIAL INVESTIGATORS (SEARCH) ACTIONS DURING INQUIRIES.....68

Chuiko Ye.

FEATURES OF INITIATING THE INVESTIGATION OF THEFT OF FUNDS DURING
THE IMPLEMENTATION OF SOCIAL PROGRAMS UNDER THE CONDITIONS
OF MARITAL STATE.....75

**CURRENT ISSUES OF POLICE ACTIVITIES AND PERSONNEL TRAINING
FOR THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE**

Krasnoshchok A., Pavlysh T., Mazur M.

PSYCHOLOGICAL READINESS OF FUTURE LAW ENFORCEMENT OFFICERS
FOR EXTREME SITUATIONS AS A COMPONENT OF PERSONAL SECURITY
OF A POLICE OFFICER, EUROPEAN EXPERIENCE.....80

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ
LAW JOURNAL OF DONBASS

Випуск № 1(82) 2023

Коректор – Н.В. Славогородська
Комп'ютерна верстка – О.І. Молодецька

Підписано до друку 28.04.2023 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 60×84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 10,46. Обл. вид. арк. 9,10.
Зам. № 0523/299. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.